

COMMEN

TARIA VITI AMERBAHCII

in Ciceronis tres libros de
Officijs.

*Lam denuo ab ipso autore recognita, & multis in
locis aucta.*

Cum gratia & privilegio Imper.

M. D. XXXIX.

COMMENTARIUS
TARII VETRI
in Ciceroe
LIBER AD LECTOREM.

Non tantum tibi nunc Lector me trado legendum,
Trado, sed ut nostri censor *et* esse queas:
Sic tamen, ut lector maneas, censorq; nec ultra,
Quam decet officium, progrediare, tuum.
Este procul, quibus est odium uenale, fauorq;
Pectoraq; illyrica sunt nigriora pice.
Hos uolo, quos ficum delectat dicere ficum,
Quiq; scapham possunt dicere uelle scapham.
Quod si non illos potero uitare, paratum
Nepenthes norint semper adesse mihi.

49836

CLARISSI

MO ET GENEROSISSIMO PRINCE

cipi Iohanni Ernesto, Saxonie Duci, Langraui

Turingie, Marchioni Misnie, Meccenati

suo Vitus Amerbachius

S. P. D.

Vm proposuisssem mihi, tum ob alias causas, tum q. rogatus essem ab amicis quibusdam, edere istas commentationes, quas superiore anno conscripsi, in libros Ciceronis de Offi

cij, & dictavi nonnullis honestis, & mei literarumq. amantissimis adolescentibus in hac schola priuatim, quando ab alijs laboribus, quorum ut publice non prorsus nullos, ita priuatim satis magnos pro mea imbecillitate sustineo, meum quoddam ocium, & uelut uacationem haberem: nihil perinde mihi in uotis fuit, quam ut tibi placerent, Clarissime Princeps, ac aliquid accessionis, quantulumcunq. esset, facerent tuis studijs, & cultura: tum etiam, ut alijs pueris & adolescentibus, uel ad intelligendum Ci-

A 2 ceronem

ceronem, uel ad iudicandum, uel etiam ad cogitan-
 dum de tota hac parte Philosophiæ, quæ à moribus
 & consuetudine Græcis ^{adixit} dicitur, Latinis
 aut morum, aut officiorum, aut uirtutum doctrina, &
 ratio, aliquod afferrent adiuumentum. Quamquam
 enim non hoc efficit, sola cognitio talium rerum, ut
 simus iusti, fortes, aut liberales, & item alijs uirtu-
 tibus præditi, honesteque, & bene, ac beatè, & con-
 gruerter naturæ uiuamus: non tamen leuissimū pon-
 dus habet illa ad hoc, quod dicunt honestè, & rectè
 uiuere. Idque uel ipse Aristoteles, qui propter hoc So-
 cratem reprehendit, quod uirtutem in scientia pon-
 fuerit, aut uoluerit esse tantum scientiam quandam
 uirtutem, cogitur concedere, cum, ut inquit Poëta,
 ignoti sit nulla cupido, sed tum intelligentia rerum
 extimulet nos ad agendum aliquid, tum ipse res pro
 eo, ac pronuntiata à nobis sunt bonæ esse, aut malæ.
 Quod autem non sit hoc solius doctrinæ munus, ut
 homines sint boni, & probi, declarant multa exem-
 pla non tantum superiorum temporum, sed præsen-
 tium etiam. Quot enim fuerunt ingeniosi, quot eru-
 diti uiri, qui multa perturpiter fecerunt, & si quas
 paucas illas habuerunt uirtutes: Quot nunc sunt
 exculti literis, qui malunt tamen de uirtute alios do-
 cere, quam ipsi facere, quæ uirtus iubet & præscri-
 bit? Non hoc dico literarum odio, ut calumniatores
 interpretari

PRAEFATIO.

5

interpretari possunt, & solent, sed ut ostendam, in doctrina & Philosophia non hoc tantum esse positum, ut simus boni uiri, sed alijs etiam, & quidem grauioribus adminiculis ad eam rem opus esse. Ego quidem sentio, & sine pudore fateor, nō statim esse me quando uideo, & intelligo, quid sit honestum, ad faciendam etiam idoneum, aut promptum. Quid igitur deest ad uirtutem habendam, cum nunc est cognita? Magnae sunt de hac re ueterum sapientum, & difficiles disputationes, sed hoc tamen est maxime consentaneum rationi & naturae, quod Aristoteles docuit, usum, & exercitationem, aut consuetudinem debere cognitioni accedere, quendamq; naturae impulsus, quem Graeci uocant *ἀφ' ὧν τὰ*, aut *ὁ μὲν φυσικὸς*, quae tanquam supremam uirtutis manum imponat. A Christianis doctoribus haec non paulo aliter explicatur. In eo tamē cum Philosophis concordant, quod nō omnino tollunt ex natura, nisi si qui sunt plus quam Stoici, uirtutes, & illa uirtutum initia, & incrementa, & perfectiones, quatenus possunt in hac infirma natura esse, uersanturq; tantum fere intra praecepta secundae tabulae Diuinae legis, atq; actiones pariunt, quae illi uocāt bona opera, quae ad homines inter ipsos respiciunt. Sed haec illa non pertinent. Quare neq; ij, qui literas didicerunt, neq; illi, qui usu nunc & consuetudine, quo-

PRÆFATIO.

namque naturæ beneficio sunt hoc affecuti, ut et
 ament uirtutem, et faciant plerumque illa, quæ cum
 ratione consentiunt, putare debent ueram se et ab-
 solutam uirtutem habere. Alteris enim deest cogni-
 tio, seu *ᾠσύνσις*, alteris consuetudo, et exerci-
 tatio. Atque tu Ornatissime Princeps, cum non omni-
 no nihil habeat momenti ad honestatem, et officij
 rationem cognitio, et doctrina, meumque hoc sit pro-
 positum et studium, ut hoc opusculum Ciceronis
 probatissimum, et dulcissimum illud quidem, facilius
 et clarius intelligi queat, adeoque illud Philosophie
 genus, quod ad uitam est accommodatissimum, et
 quod Principes in primis commendat, debes religio-
 se de omni genere præceptorum sentire, diligenter
 ea legere ac discere, præsertim quæ de moribus, et
 à doctissimis hominibus, inque sua Repub. Principi-
 bus per scripta sunt, et ea deinde beneuolentia et
 studio me complecti, quo complecteris alios, quorum
 complecti omnes, qui conantur talia, debere te iquan-
 dum persuasum habes. Id quod multis manifestis ar-
 gumentis testatur nobis quotidie facis, cum et ipse
 literarum studia colis, et quibuscumque potes officiis
 et honoribus afficis honestas artes, earumque proa-
 fectores. Quam in re nihil adeo mirum uidetur mihi
 fieri, Nam, et si hoc tempore pauci Principes
 magnificiunt illas disciplinas, tamen cum maiores tui
 semper

semper unice dilexerint pacem, & omnia, quæ pacem adiuuare possunt, inter quæ uel primas literæ tenent, præcipue uero patruus tuus Princeps nulli secundus, uel sapientia, uel pietate, uel amore erga suos ciues, & paulo ante pater cum alijs uirtutibus insignis, tum integritate & constantia præcipuus, & hoc tempore tuus frater, de quo nihil nunc aliud dico, nisi quod illius maximè cura & uigilantia perfectum est, ut tam diu in hoc pulcherrimo ludo, & tractatione literarum, uelut in incepto cursu ad uirtutem detinereris: Cum, inquam, semper dilexerint pacem, & literas illi, non aliter debuisse, aut potuisse fieri arbitror, quàm ut tu quoque maiorum uestigijs incedens, illa faceres, quæ facere Saxonicos Principes nunc propemodum naturale, aut hæreditarium est, quæque tuis maioribus æternam gloriam pepererunt. Nihil fingo, quod facere procul à meis moribus abest, hoc dico prorsus, quod sentio, putoque uerum me dicere, & multo, quàm conueniebat, tenuius. Vnde autem est illa immortalitas, & perpetuitas uestre gloriæ? Non quidē certè ex uirtutibus tantum uestris, quanquam ex illis præcipue, sed prorsus sunt ad hoc scripta etiam doctorum uirorum, qui in uestra schola semper fuerunt, quàm diu illa fuit, singulares. Et pro summis uestris beneficijs in totam rem literariâ hoc gratiæ uobis rependūt, quod ut in

P R A E F A T I O.

speciem exiguum est, ita maius, et durabilius, quam
ulle opes, aut potentia, sicut egregie et uerissime
canit Ouidius:

Tabida consumit ferrum, lapidemq; uetustas,

Nullaq; res maius tempore robur habet.

Scripta ferunt annos, scriptis Agamemnona nostri,

Et quisquis contra, uel simul arma tulit.

Breuius idem et significantius Græcus Poëta dixit
hoc uersiculo:

Ἐκ μαισῶν ἄγαθον κλέος ἔρχεται ἀνθρώ-
ποισι.

Verum non hoc tantum faciunt eruditi homines, ut
uirtutes, et præclare facta Regum et Principum
notæ sint in multam posteritatē, sed uitia quoq; illo-
rum depingunt posteris, et rectè quidem, cum, ut
uirtutes laudem, ita uitia mereantur uituperatio-
nem. Quam ob causam quoq; sapienter non tantum
ualde amauit doctos uiros Alexander Seuerus Imp.
sed formidauit etiam, ne de se aliquid asperum scri-
berent, et cavit, quantum potuit fieri, ne rectè aut
uerè possent hoc facere aliquando. Quæ poterant
hic multa alia dici de laudibus literarum, et officio
Principum in conseruandis ijs, et colendis, cum et
nota nunc sint, et talibus uocibus quotidie aures tuæ
circumsonent, omitto illa, et quædam potius ad-
do pauca de hoc Ciceronis opere, et hisce meis scho-
lijs. Et

lijs. Et certè uel propterea debent omnibus hi libri commendatissimi esse, quod præcipiunt de honestis actionibus, & ea uitæ ratione, sine qua nemo potest hominem agere, & ne quidem dignus esse hominis appellatione. Quod tu proculdubio probè intelligis Optime Princeps, nec habes opus ea de re longa oratione. Iam ea luce & elegantia usus est Cicero in hac disputatione, ut nullam eius Philosophicâ disputationem, quanquam multas longè prolixiores eius generis nobis scriptas reliquit, huic anteferendam putem. Certè, quod ad utilitatem attinet, hæc facillè ceteras omnes uincit. Quàm aptè definiuit, quàm pulchrè diuisit Officium? quàm commodè partitus est totam disputationem in suas partes, uelut corpus aliquod in sua membra? quàm diligenter inuestigauit initia, unde omne officium oritur? Quàm appositus usus est exemplis, quàm illustribus tum exemplis tum similitudinibus, quàm doctis & ingeniosis collectionibus? Quàm multas & graues sententias ex Platone, & alijs magnis Philosophis, & scriptoribus ueteribus desumpsit? Quàm grauius reprehendit aliquando magnos autores? Sed quis omnia queat enumerare, quæ in hoc uolumine sunt aut recte aut ornate dicta? Infinita sunt illa. Potest hoc tibi etiam satis argumenti esse, cognoscendum esse hoc opus diligentissime, quod idem Seuerus nobilissimus

Imp. ad eò lectione eius delectatus est, ut latina legēs
 nihil penè aliud legerit, q̄ libros Ciceronis de officiis
 Et Augustus Caesar capto eo libello de manibus eu-
 iusdā suorū nepotum, & plurima eius parte stando
 perlecta, reddidit eū illi, hæc uerba addens: Eloquēs
 hic uir, eloquens fuit fili, & amans patriæ. Venio
 nunc ad meos commentarios. Recte enim uidentur
 mihi appellari sic posse, cū exponant summam Ci-
 ceronis sententiā oratione continua, & hoc in poste-
 rioribus libris paulo prolixius. Præter hoc autem
 sunt addita similia dicta ex autoribus Græcis & La-
 tinis, ubi uisum est commodum. Adscripsi etiam
 locos ex Græcis maxime, si quos potui, aut citatos in-
 tegros à Cicerone, aut signatos tantum, aut etiam
 uersos, Postremo intricatiores, et difficiliore dispu-
 tationes paulo uberius, & liberius, prout est mea
 consuetudo, explicaui, illæ tamen non multæ sunt,
 & sic longæ, ut sine fastidio legi arbitrer eas posse.
 Ac Ciceronis sententiā, quoties ita se res dedit,
 cum Aristotelis sententiā contuli, sic tamen, ut pro-
 rerum subtiliore, & pressiore explanatione magis
 in Aristotelis, quàm Ciceronis iudicium & senten-
 tiā inclinauerim. Atq; id unicuiq; liberum esse exi-
 stimo. Quod si cui uidebor durius, & impudentius
 fecisse, quod non omnia Ciceronis approbauerim,
 sic ille putet, nec defensione mea Ciceroni admodū

P R A E F A T I O .

opus esse, nec mea, aut cuiusq; alterius reprehensio-
 ne, laudibus eius amplissimis, quod sit alicuius mo-
 menti, posse decedere, Et non studio diminuendari
 laudum Ciceronis, quæ amo, ut qui maxime, gratia
 quicquam dixisse. Præterea hoc quoq; ille memine-
 rit, hominem fuisse Ciceronem, & de talibus rebus
 disputasse plerumq; quæ in uarias partes agitari pos-
 sunt ipsius etiam iudicio. Quo magis miror illorum
 uel stultitiam, uel puerilem amorem, qui pro singu-
 lis tantum non syllabis Ciceronis, aut aliorum ma-
 gnorum autorum, tanquam pro patria, aut pro aris
 & focis, dimicandum sibi esse censeant. Porro tam
 etsi multæ annotationes eruditæ, & utiles, tum his
 annis aliquot, tum antea quoq; à doctissimis uiris in
 hoc Ciceronis opus sunt æditæ, illisq; nentiquā nos
 pares sumus, non tamen existimo, nullum locum in-
 ter horū scholia meos Commentarios habere posse.
 Et hoc audeo affirmare, à nemine hactenus, quod
 ego sciam, isto modo, & ratione expositos esse hos
 Ciceronis libros. Quam bene aut scilicet, alij iudi-
 cent. Voluntas profecto, & studium, aut labor adeo
 mihi non defuit, quicumq; erit euentus, ut pleraq; ui-
 deri possim etiam, quàm conueniebat, exposuisse su-
 perstitiosius, Habes nunc Præclarissime & Cle-
 mentissime Princeps, & satis prolixè habes, quæ
 ad commendationem partim huius operis, partim
 studij,

studij, & conatus mei, tum etiam mei ipsius ad te hoc
tempore mihi scribere in animo fuit. Et rogo te uen
hementer, à tam honestis laboribus, ut ne me abster
reas, sed potius ad eos inuites, & accendas. Quod
fiet, si animaduvertero tibi non omnino, quod feci, bo
no quidem animo, & pleno erga te summi amoris,
& obseruantiae, displicuisse. Vale. Et, sicut ego
tibi Princeps clementissime cupio cōmendatus esse,

ita cupio & expeto, & precor, ut Christo

Opt. Max. tu sis quàm commendatissi
mus. Iterum uale. Datum

Vitembergæ V. Idus

Nouemb.

AD PRINCIPEM.

Heroum soboles paruum clarissime Princeps

Hoc tibi commissum protege mitis opus.

Parua decet magnos defendere: parua tuetur

Sic Deus, & maius nil queat esse Deo.

VITVS AMERBACHIVS
candidis Lectoribus S. D.

Excitat auditor studium, laudatq;
uirtus Crescitq; immensum gloria
calcar habet, Ingenue dicit Poeta,
nosq; professores artium saepe id
sentimus, nec est hoc dissimulandum
quacumq; ratione fiat in natura, non mala, ut existi-
mo per sese, aut si quis alioqui sibi norit imperare.
Sic uos quoq; Lectores excitauistis magnum quod-
dam meum studium erga uos, & hoc meum opuscu-
lum non quidem audiendo me concionantem uobis,
quanquam concionantem etiam aliquo modo uobis,
sed legendo meas nugas illas fortasse, quæ tamen, si
tales omnino sunt, non cum paucis huius seculi scrip-
toribus id commune habeant: Si quid patrocinatur
peccato illorum, qui peccant, multitudo: certe mihi
non sine labore constant, quæcumq; sunt illæ, nec stu-
dium docendi mihi defuit. Cur enim nō arbitrer, uos
etiam legisse, cum eas emeritis aded cupide, ut nunc
sibi recudendas Librarius existimet? Nolo enim pu-
tare uos in eorum numero esse, qui hoc agunt potius
ut habeant libros, & uideantur eorum lectores,
quàm ut legant, ac utantur eis recte. Quod ut non
est omnino ex sese turpe, ita qui uelut Magistratum
aliquem

aliquem in hac literaria Republica gerunt, hoc se
 possunt quidem commodè facere. Sed ineptus sum,
 qui meum etiam librum huc referendum censeam.
 Quamquam quid uetat hoc me de uobis sperare, &
 ex emptione, tanquam ex manifesto signo quandam
 uestram erga me beneuolentiam colligere? Siue au-
 tem decipior in hac animi mei inductione, quod cer-
 te nolum, siue, quod expeto, et spero, uerus mihi uas-
 tes fui, perpulsum hac re, meos istos commentariolos
 quamprimum ad me perlati sunt ex officina Typo-
 graphica, relegi totos ac emendavi, sicubi corrupte
 scriptos inueni. Inueni autem in plerisque locis: &
 quædam etiam addidi, magis ornandorum ipsorum,
 & implendarum postremarum, quæ erant uacue,
 paginarum gratia, quam qui existimauerim aliquid
 deesse iustæ expositioni, præsertim correctis nunc
 erroribus chalcographicis. In ordine prorsus
 nihil mutatum est, ac separavi à disputatione Cice-
 ronis nostram expositionem, sic, ut quædam coniu-
 ctio tamen sit facta, licetq; si libet, hoc uocare uel se-
 paratam coniunctionem, uel separationem coniu-
 ctam. Non autem existimo in hac re peccatum ali-
 quid esse, cum & ijs, qui habuerunt antea Cicero-
 nis hoc opusculum seruiti sit descriptione superio-
 re, & nunc seruitur ijs, qui nondum habent. Puero-
 rum enim & adolescentium, ac imperitorum adeoq;
 tenuiorum

tenuorum causa hoc laboris est susceptum. Habent
sapientes, & docti alia, quæ uel legant, uel ipsi com-
ponant, longè his nostris meliora, & perfectiora,
nec suum cuiquam inuideo. Mihi satis est, me &
meos quosdam delectare, & iuuare, donec aut simi-
lis illis factus fuero, aut paulò propius ad eos acce-
sero. Non cupio mihi locum inter hos dari, ut qui-
norim infirmitatem meam, & res ipsa testatur, ma-
gna ex parte res pueriles hic me tractasse, eroq; cõ-
tentus eo, quemcunq; tum ipsi, tum fortuna mihi lo-
cum tribuerit. In eorum enim potestate, aut iure aut
iudicio prorsus esse nolo, qui aut nihil horum didice-
runt, aut si quid didicerunt, odio & inuidia trans-
uersi aguntur ita, ut nequeant iudicare. Molestum
est genus hominũ utrunq; & odiosum, nec dignum,
quod inter honestos & probos uiros ullum consue-
tudinis gradum teneat. De his existimaui nunc uos
monendos esse, in quorum manus liber hic perue-
niet, ac rogo uos, in bonam partem hanc meam sol-
licitudinem ut accipiat. Ego ubicunq; sic usus tu-
lerit, par pari ut referam, studebo, ac omnibus ui-
ribus hoc agam, ut huius uestre beneuolen-
tia, studij, amoris, officij memo-
ria, nunquam ex animo
meo deleatur.

Valete.

ARGV

ARGVMEN

TVM TOTIVS

operis.

DE Officijs hic liber est
 inscriptus propterea,
 quod doceat, quid in
 tota uita cuiusq; agendū
 sit pro sua etate, con-
 ditione, uitæ genere,
 pro temporum, locorum,
 personarum, et
 aliarum circumstantiarum ratione. Notum enim
 est, quantum habeant hæ momenti in omnibus uitæ
 partibus. Sed his de rebus ordine, et suo loco in
 Commentarijs abunde spero me dicturum esse. Itaq;
 his omiſſis, qua ratione et uia doceantur illa in to-
 to opere, paucis exponamus. In primo libro de
 actionibus illis traditur, quatenus ex honesto oriun-
 tur, et illud respiciunt, ut causam et principium.
 Diuisum est autem honestum, aut uirtus, in quatuor
 partes, Prudentiam, Iusticiam, Fortitudinē, et Mo-
 destiam. Has ordine percurrit Cicero, ostendens,
 quæ officia ducantur ex unaquaq;. Sub finem libri
 confert etiā duo, aut plura honesta inter se, docetq;
 Manus

Maius Minori in usu rerum preferendum esse.

In secundo libro perpendit, & excutit hoc genus Officiorum, quod in utilitatis ratione uersatur, aut quatenus ad utilitatem refertur, & propter eam suscipitur, in cuius fine fecit comparationem utilium inter se, & monuit grauius leuiori, aut plura paucioribus præponi debere. In tertio libro consert utile cum honesto, & indicat, quid sit faciendum, quando illa uideantur sibi aduersari mutuo, sic ut honestum aliud nos inuitet, aliud quod utile dicitur. Nam re uera nunquā hæc inter se pugnare ex Stoicorum doctrina contendit. Quæ de re nos etiā quid sentiremus, aut potius Aristoteles, in ea parte indicauimus. Atq; sic tota res ad duo capita bonorum, honestum, ac utile accomodata est. Tertium est omissum, quod uoluptatem dicimus, nisi quantum est obiter de eo dictum. Hos enim ordines, & partes bonorum fecerunt Peripatetici. Quorum postremā Stoici cane peius & angue oderunt. Si tamē in uita & moribus fuerunt quoq; tam rigidi, & tantum non *ἀναισθητοί*, quam fuerunt in scholis et libris. Sed, ut tum hæc, tum alias ueterum Philosophorum disputationes intelligat melius imperitiores, hoc uelut auctarium addam. Quatuor maxime insignes, & præcipue sectæ Philosophorum fuerunt, Peripatetici, Stoici, Epicurei, Academici, atq; hi omnes

ex Platonis schola, tanquā ex stirpe aliqua, prodierunt. Nam in illius libris ita Socrates disputat, ut magis ostendere uideatur quā uarie possint res disputari, quā ut doceat, quid de rebus sentiendum sit. Inde quisque eorum, qui secuti sunt, plerique auditores etiam Platonis, decerpserunt, quæ suæ naturæ, tanquam palato saperent. Quanquam enim semper inter homines fuerunt hæc discrimina opinionum de rebus, tamen illa magis latebant adhuc in animis, aut in priuatis moribus, et usu uitæ interiori, quā pro doctrina, et professione, quæ publicum quiddam sunt, et sparsum late inter homines, habebantur. Ac durabit hoc animorum iudicium tam diuersum, donec homines erunt. Quæ res alia fuit Iudeis causa tot sectarum, Phariseorum, Sadducæorum, Essenorum, et similium, quā illa uarietas iudiciorum humanorum. Monachi quoque uidentur singulariter hoc expressisse in suis ordinibus, Nam et si ferè infiniti sunt illi, tamen quatuor ex eis, ut præcipui, qui sectas illas Philosophorum exprimant, sumi possunt. Hos qui uolet sibi seligat, et diligentius conferat cum sectis Philosophorum, nobis satis hoc sit monuisse. Porro fuerunt inter Philosophos præter alias multas, uariæ disputationes de finibus bonorum et malorum, seu de summo bono, seu ultimo, seu extremo, quod etiam felicitas et beatitudo

Et beata uita dicitur. Peripatetici, qui et Aristo-
telici dicuntur, in uirtute sic posuerunt felicitatem,
ut suum tamen etiam aliquod momentum alijs bonis
tribuerent. Stoici uirtutem solam contenderunt
esse non tantum felicitatem, sed etiam bonum. Reli-
qua enim bona contra commune omnium hominum
iudicium, negarunt esse bona. Quamquam illa uoca-
uerunt praelata aut praelata, Græcè προτεραια,
sicut mala alia præter uicium, non mala, sed ἀπο-
προτεραια, id est, postposita, aut reiecta appella-
uerunt, non rebus, sed uocabulis tantum à Peripate-
ticis dissidentes. Epicuræi pro uoluptate sic pu-
gnauerunt, ut pro uirtute Stoici. Academici nihil
istorum statuerunt, sed ut in alijs rebus, quod maxime
uerisimiliter esset disputatum, hoc tanquam da-
tum accipiebant. Et re uera spectatores magis fue-
runt in his fabulis, si ita est dicendum, quam actores.
Ex eorum professione fuit Cicero, et semper tamē
in Stoicorum sententiam magis propendit, quam ul-
lorum aliorum. Fuerunt et alia de hac re senten-
tie, sed ego præcipuas tantum uolui, et quidem nō
nisi procul ostendere, de alijs poterunt, quibus hæc
cordi sunt, consulere Ciceronis opus de

Finibus conscriptum. Nunc

ad alia pergo.

B

2

Argus

ARGVMENTVM PRAEFATIONIS primi libri.

Vae sunt in hac Praefatione partes
 praecipuae. Prior est Suasoria, Ci-
 cero enim in ea filium suumhorta-
 tur ad lectionem suorum librorum
 duobus maxime argumentis: tum
 quod ipse hoc fecerit, tum quod feliciter fecerit.
 Excitat eum ibi simul occultius tamen ad uniuersae
 Philosophiae studium. Haec pars est ornata occupa-
 tione, quod non temere dixerit suos libros ad dicen-
 di facultatem conducere, cum sit diu in foro uersa-
 tus, & collatione, quod Graeci non cum dicendi stu-
 dio coniunxerint Philosophiam, sicut ipse coniun-
 xerit. Posterior est expositio causae, cur de officijs
 ad eum scribat, sumptis argumentis ab utriusque aeta-
 te, seu persona, & ab honesto ac utili. De hoc suo
 studio tractandi Philosophiam, & diligentia expli-
 candi hanc partem eius de Officijs ita scribit ad
 Pomp. Atticum: Nos hic φιλοσοφούμεθα, quid
 enim aliud? & τὰ πόδι τῶ καλῶν καὶ τῶν μα-
 gnifice explicamus, προσφώνημι; Ciceroni.
 Quae de re enim potius pater filio: In fine est addi-
 ta reprehensio Epicureorum, qui omnem ratione
 officiorum sua doctrina perturbauerant, & corru-
 perant. Id autem fit per correctionem.

Quoniam

Quoniam Aristonis &c.

Horum Philosophorum Cicero cum in alijs plerisque locis, tum in 2. lib. de Finibus, et in 2. Acad. quaest. meminit. Sunt autem haec eius uerba in eo loco de Finibus

Quae cum Aristoni et Pyrrhoni omnino uisa sunt pro nihilo, ut inter optime ualere, et grauissimè egrotare nihil prorsus dicerent interesse, rectè iam pridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in una uirtute sic omnia esse uoluerunt, ut eam rerum selectione expoliarent, nec ei quicquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur, uirtutem ipsam, quam amplectabantur, sustulerunt. Herillus autem omnia ad scientiam reuocans, unum quoddam bonum uidit, sed nec optimum, nec quo uita gubernari possit. Itaque hic ipse iam pridem est eiectus.

Placet igitur,

Quia non uno modo solet de officio disputari, et officia non sunt unius generis, initio huius operis Cicero, et de quo genere officiorum uelit docere, ostendit, et simul duas officiorum diuisiones ponit, quarum utraque duas habet species, et sunt inter se cognatae, aut posterior ad priorem pertinet. Vtrum enim officium aliud alio sit praestantius, et perfectius, in illa exactiore disputatione de officijs, quae habetur de finibus, dubitatur, et inquiritur. In hac Ciceronis disputatione, et similibus non hoc

queritur, sed tanquam certum sumitur, & de altera
 tantum eorū parte præcepta proponuntur, quæ
 media continent officia, id est, quæ in mediocres vi-
 ros, aut omnino bonos, ac sapientes, prout patitur
 natura humana, cadunt. Illa altera disputatio de
 officijs generalis est, ac θεωρητική. Hæc Cice-
 ronis est specialis, ac πρακτική. Hanc enim diui-
 sionem nunc faciunt, in omnibus ferè artibus, ut aliter
 Iurisconsultus in schola de iure disputat, aliter
 in foro. Aliter Arithmeticus de numeris, aliter
 Mercator: aliter Musicus de sonis indicat, aliter
 Cantor. Quamquam in his libris etiam de principi-
 pijs, & ipsis fontibus non semel dicitur, ut initio sta-
 tim, ubi tota hæc disputatio diuiditur in suas partes,
 quæ nihil aliud sunt, quàm principia, ex quibus om-
 nia præcepta de officijs oriuntur. Præterea Cice-
 ro hic interim, dum officia diuidit & desinit, ostendit
 de quo genere officiorum sit tractaturus. Qui
 locus est generalis propositio totius disputationis.
 Vocabulum autem officium Latinis propriè signifi-
 cat, quod conuenit, quod decet, & prorsus consen-
 tit cum Græca uoce καθήκον, nisi quod Latina
 quàm Græca plenior est, sicut etiam ipse Cicero in
 quadam epistola ad Atticū docet his uerbis: Quod
 de inscriptione quæris, non dubito, quin & καθή-
 κον officium sit, nisi quid tu aliter, sed inscriptio
 plenior

plenior de officijs. Hactenus Cicero. Fortasse propterea Latinū significantius est Græco, quod illud ab efficiendo est dictum: sic enim scribunt ueteres Gramatici, hoc uero à conueniendo, Græcis enim *ἴκω* uenio, *καὶ ἴκω* conuenio significat, quod est uelut paulo pigrius, quàm efficio, uerbū. Potest autem sic generatim definiri Officium, ut sit omne hoc quod unicuique homini conuenit, siue sit factum, siue dictum, siue gestus, siue etiam cogitatio. Hoc autem uel ipsa uirtus est, uel effectus uirtutis, aut certe finis, ut idem sit, quod uocant Plato & Aristoteles *τὸ καλόν*, aut *εὐπραγία*. Nam hoc ab Ouidio dictum est improprie:

Temporis officium solatia dicere certi est.

Et propriè sic diceretur: Hominis est officium, certo tempore dicere solatia. Vtuntur hoc nomine præterea Latini pro beneficio, uel honesto quodam obsequio, pro Magistratu, aut pro eo, quod in publico sit, ut cum Vlpianus dicit: *Fœminæ ab omnibus officijs ciuilibus, uel publicis remotæ sunt*: haud scio an ueteres, & probati scriptores usurpauerint. Certe raro fecerunt hoc, si fecerunt. Sed propriam tantū significationem habet illa dictio in hac disputatione, quod ad caput eius & summam pertinet.

Triplex igitur.

Hic partitur Cicero propositionem generalem,
B 4 et indicat

Et indicat fontes, ex quibus omne officium, aut omnis de officio disputatio manat. Sunt autem honestum, et utile. Nam quicquid agitur, aut geritur, uel quia honestum est, uel quia est utile, agitur, aut geritur, uel quia magis est honestum, uel magis utile, uel quia honestum est, etiam si non uideatur utile, uel quia utile est, etiam si non uideatur esse honestum. Atque in primo libro de duobus primis, de sequentibus duobus in secundo, in tertio de postremo docet.

Principio generi.

Supra Cicero dixit omnes actiones referri ad honestatem, et utilitatem. Hic propinquius, ad fontes accedit, et ostendit hec esse ex natura orta. De uita autem et corporis defensione, et rebus ad uitam utilibus, ac necessarijs prius dicit, post de partibus honestatis, secutus ipsum naturae ordinem. Initio enim etatis, prius et utilia sibi, et necessaria ad uitam quaerunt homines, quam intelligant uirtutem. Idem enim est ferè uirtus, et honestas. Deinde progressu etatis uidere discunt initia uirtutum, et amplectuntur ea, paulatimque ad uirtutem perueniunt naturae duce: et postea magis eam colendam esse, quam uitae utilitatem sentiunt. Sic eleganter in disputatione de finibus apud Ciceronem explicatur ex Stoicorum sententia.

Quod in fine hic addit: Formam equidem Marce filii

se fili &c. ex Platone sumptum est, ubi tamen de prudentia Plato loquitur. Cicero transtulit hoc ad honestum valde commodè, cum prudentia sit tanquā gubernatrix omnis honestatis. Sic ait Plato in phædro: ὅψις γὰρ ἡμῶν ὁρῶντάς τε διὰ τὸ σώματος ἔρχεται αἰσθησέων, ἢ φρόνους ἔχοντάς τε. Ἰδὺς γὰρ αὐτὸν παρεχέμεν ἔρωτας, εἴτε τοῖς τοῦ αὐτοῦ ἐναργὲς εἰδωλὸν πᾶσιχε τοῖς ὅψιν ἴον.

Sed omne quod.

Hactenus est propositū, quid in toto opere tractandum sit, idq; ut fieri debere alibi Cicero docet, factum est per partitionem, in qua etiam de primis initijs totius rei nonnihil est adiectum: nunc alterū, caput disputationis sumit, nempe honestatem, & dividit eam in quatuor uirtutes, Prudentiam, Iusticiam, Fortitudinem, & Temperantiam. Harum etiam officia exponit, & materias, in quibus versantur, indicat. Notandum autem est, quod Cicero inter uirtutes morales recitat prudentiam, contra, quam facit Aristoteles. Is enim inter habitus intellectus illam numerat. Morales autē uirtutes sunt uoluntatis habitus, & finis earum est agere, sicut prudentie finis est intelligere ad agendum. Non autem procul abest Ciceronis sententia à sententia Aristotelis, & inde uidetur esse facta dissensio: quod sicut

B 5 morales

morales uirtutes nō sunt absq; intelligentia, ita prudentia non est sine actione, aut certè parit actiones, non tamen autem uirtutes morales, quatenus intelligunt, sunt uirtutes, sed quatenus agunt: aut prudentia, quatenus gignit actiones est prudentia, sed quatenus iudicat & intelligit.

Ex quatuor autem.

Hic incipit Cicero de uirtutibus eo modo & ordine, quo fuit propositū, docere, & præcepta præscribere. Debet autem in hoc loco iterum meminisse Lector, quod tota res ad illa duo capita, Honestatis, & Utilitatis hominum inter se referatur, & ostendi à Cicerone, quæ honestæ, & utiles actiones ex qualibet uirtute nascentur. De Prudentia non prolixè disputat, quia paulò utitur hoc uocabulo, quā Aristoteles uocabulo $\phi\rho\upsilon\nu\sigma\iota\varsigma$, aliter, & ueri notitiam per sese ei subiicit. Aristoteles autem $\phi\rho\upsilon\nu\sigma\iota\varsigma$ uocat notitiam ueri, quatenus est circa res hominibus bonas, & ad beatam uitam utiles. Ac sic propemodum Cicero confundit dictiones, prudentia, & scientia, & pro eodem utitur utraq;. Deinde doctrina de scientia non propriè ad hanc disputationem de moribus pertinebat, hinc est, quod Cicero breuis est in hac parte, & tantum ostendit cognitionem ueri maximè hominis naturæ esse propriam. Quod etiam Aristoteles docet, cum, ait: $\pi\rho\alpha\gamma\epsilon\iota\varsigma$ $\alpha\lambda\lambda'\alpha\gamma\omega\gamma\iota\varsigma$

εὐδαιμονίας τὴν εὐδαιμονίαν ἀφ' ἧς οὐδὲν ἔστι φῦσι. Præ-
 terea ἀδικῶν μεγ. B. Prudentiam posuit inter uir-
 tutes ob eandem causam, quod regat omnes omnium
 appetitionum μεσότητας (Cicero uix audet eas
 in quodam loco medietates latino uocabulo dicere)
 hoc est uirtutes morum, & comparat eam cum ar-
 chitectonica, sicut etiam prudentem cum archite-
 cto, quod uocabulum, ut hoc etiam unā indicem, à
 Græco ἀρχιτέκτων est factum, non, ut quidam
 uolunt à τέκτο, qui gubernat fabros, ac eis præscri-
 bit et reliquas uirtutes cū fabris, qui sequuntur illius
 præscriptum, & parent, comparat. Iam sicut archi-
 tectus eodem nititur, quatenus respicit ædificium,
 quod faber, & est ποιητικὸς, id est, factuus, aut si
 hoc nimis durum est, & inusitatum, præditus facul-
 tate faciendi, ita prudens, quatenus respicit actio-
 nes, aut res hominibus bonas, ad idem contendit ad
 quod uirtutes, & est πρακτικὸς, hoc est, agendi
 facultate præditus, aut, si hoc magis placet, acti-
 uus, & propterea laudabilis. Hoc autem esse pro-
 prium est uirtutum. Sic ipse inter cetera inquit:
 ἀδὲ φρόνησις ὥσπερ ἀρχιτέκτων τῆς αὐ-
 τῶν ἐσι. ὁθους γὰρ αὐτὰ πρῶτα, ὅπως
 αἰ ἀγεται, καὶ οἱ κατ' αὐτὰς πράττειν,
 ἐπὶ οὗ αἰ ἀγεται πρακτικαί, καὶ ἡ φρόνη-
 σις πρακτικὴ αὐτῶν εἶναι. Tradit autem de ea re
 tantum

tantū tria praecepta Cicero. Primum est, non debere nos incertis pro certis assentiri. Alterum, non esse multum laboris aut studij consumendum in rebus obscuris, & non necessarijs. Tertium, quod non sint actiones, & utilitates hominum prae studio ueritatis inquirendae, & artium discendarum negligendae. Qua de re elegans est haec Aristotelis sententia, quam uidetur Cicero transcripsisse: ὅ τε λ' ἐστὶν ἡ γνώσις, ἀλλὰ πράξις. Et alia: πράξις μὲν γὰρ καὶ ἐν πράξει, ὥσπερ δὲ ὀλυμπιασὶ τ' οἱ κάλλιστοι, ἢ ἰχυρότατοι σεφαινόμενται, ἀλλὰ οἱ ἀγωνιζόμενοι (τότων γὰρ τινες νεκῶσι) ἔτι καὶ ἐν τῇ βίῃ καλῶν καὶ ἀγαθῶν οἱ πράττοντες ἐπαβολοὶ γίνονται. Alii bi uocat uirtutem actiuam pulchre expressa Graeca uoce.

De tribus autem reliquis.

Ad iusticiae naturam, & officia explicanda, hic Cicero accedit. Eius partes, uel species duas facit. Alteram generali uocabulo, appellat iusticiam, alteram Beneficentiam. Aristoteles distinxit has duas uirtutes, & de hac in tertio Ethicorum tractauit, de illa in quinto. Ceterum Aristoteles facit duplicem iusticiam, Generalem, & Specialem. Generali ascribit usum reliquarum omnium uirtutum, quatenus alium respiciunt: Speciale medietatem inter plus

& parum

Et parum, non tamen quauilibet rerum, sed ho-
 noris, diuitiarum, et similium ad uitae conseruatio-
 nem et cultum pertinentium. Hinc est quod Cicero
 beneficentiam cum iusticia coniunxit, nempe ex eo,
 quod iusticia est gubernatrix omnium uirtutum, non
 ex eo, quod pars est uirtutis. Tribuit autem ei hanc
 uim, ut conseruet genus humanum, et societatem,
 ac tranquillitatem inter homines: siquidem relin-
 quat suum cuique, et distribuatur inter homines aequa-
 liter cum ius, tum alias res, quarum est ius. Sed ta-
 men hoc fit dupliciter, sicut docet Aristoteles, secun-
 dum proportionem Arithmeticam, et secundum
 proportionem Geometricam. Nisi enim hoc fiat, ne-
 cesse est rixas, iurgia, lites, bella inter homines exi-
 stere. Id eleganter dixit Aristoteles his uerbis: ἀλλ'
 ὅτι ἐὺθεὶς μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν
 ἴσοι μὴ ἴσα, ἢ μὴ ἴσοι ἴσα ἔχουσιν, καὶ νέμονται.
 Sed harum rerum subtilior et integra dispu-
 tatio est ex ipso Aristotele petenda. Postremo, locus
 quem hic uertit Cicero ex Platone, extat in qua-
 dam epistola ad Architam Tarentinum. Hæc autem
 sunt uerba Platonis: ἀλλὰ κακῶς δὲ σε ὀρθο-
 μῶς, ὅτι ἑκάστος ἡμῶν ἔχει αὐτῷ μόνον γέ-
 ρον, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μέγε-
 ῖος παρὶς μερίζεται τὸ ὅτι οἱ γεννήσαντες,
 καὶ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι.

Fundamentum autem.

Quid fides ad iusticiam faciat, & unde sit dicta, obiter insertum hic est. Propriè autem Fides significat persuasionem de aliqua re, aut credere (ut sic dicam) ipsum, ex quo dicitur fidem facere, fidem habere, simpliciter, alterum pro persuadere, alterum pro credere. Deinde accipitur pro religioso quadam promissione, quæ est uelut tacitum, & occultum iusiurandum, ut hæc formulæ sermonis testantur dare fidem, accipere fidem, seruare fidem, fallere fidem. Vsurpatur etiam pro facultate quadam uoluntatis, & habitu seruandi promissa, ut in hoc loco Ciceronis, & apud Lucanum:

Nulla fides pietasq; uiris, qui castra sequuntur.
Item hic, homo antiqua uirtute & fide. Inde quoque dicitur bonæ fidei possessor, fidei commissum, & infinita alia. In sacris literis habent primam significationem ambo, Græcum $\pi\acute{\iota}\varsigma\iota\varsigma$, ut Latinum fides. Obseruabunt hic pueri Etymologiam huius dictioris, quæ est facta pro significatione postrema, contra quam apud Græcos fit in uocabulo $\pi\acute{\iota}\varsigma\iota\varsigma$. Est enim dictum $\pi\acute{\iota}\varsigma\iota\varsigma$ à $\pi\acute{\iota}\varsigma\theta\omega$, quod significat persuadere. Quod ad primam significationem attinet, melius fortasse à uerbo fidere deriuaretur. Quamquam alij contra fido, sumunt à fides. Vbi tamen res eodem redit, cum fidere non pertineat proxime ad factorum

factorum & dictorum constantiam. Sed omittamus
hæc minuta.

Sed iniustitiæ.

Vires clarior fieret de uitio, quod huic uirtuti
contrarium est, aliquid superioribus addere uoluit
Cicero. Facit autem duas species iniustitiæ: inferre
iniuriam, & non depellere, si possis, ab altero iniu-
riam. Est enim homo conditus ad hoc, non tatum ut
ne alteri noceat, sed ut profit etiam quo possit mor-
do, aut ratione, salua tamen honestate. Deinde cau-
sas harum iniustitiæ partium ostendit tres, Metum,
Auariciam, & Ambitionem.

Sed in omni iniusticia.

Due circumstantiæ iniuriarum hic proponun-
tur, & ostenditur utra sit altera maior.

Prætermittendæ autem.

De altera parte iniustitiæ hic docetur, & expo-
nuntur causæ, cur non depellatur ab alijs iniuria, in-
ter quas & hæc Platonis commemoratur, & repre-
henditur, quod liceat non attingere Respub. & la-
tere studio quodam ueritatis inquirendæ, neglectis
& contemptis honoribus ac dignitatibus. Arbitror
autem Ciceronem ad hunc locum respexisse, qui ex-
tat ualde magnificus in sexto πολιτῶν, quem
uolui adscribere integrum: τὰυτὰ πάντῃ λα-
γισμῷ λαβὼν ἡσυχίαν ἔχω, καὶ τὰ αὐτῶν
πρῶτον

πρὸ τῶν, οἱ οὐκ ἔχουσιν κοινὸν τὸ, καὶ ἄλλος ὑποπνεύματος φερομένης ὑπὸ τῆς χιόρου ὑποσῶς ὁρῶν τὸς ἄλλους κατὰ πειμπλαμένης ἀνομίας, ἀγαπᾷ ἔπειτα αὐτὸς καθαρὸς, ἀδικίᾳσι, ἢ ἀνοσίῳ ἔργων.

Sed incidunt saepe.

Quae nunc sequuntur, sunt uelut occupatio quaedam ad praecedentia. Dictum enim est, iustitia fundamentum esse fidem, quae requirit, ut stetur pactis, et conuentis. Semper ne igitur, posset querere aliquis, promissum faciendum est? Respondet Cicero, non esse faciendum semper, quod promissum sit: et addit duo exempla, quibus hoc declarat: Ideo autem furioso gladium, quem sanus deposuerit, non esse reddendum, quia generalius sit, et magis proprium, iustitiae officium, neminem ledere, quam seruare promissa et pacta, sicut initio huius disputationis de iustitia est indicatum: Laesus autem esset uel se, uel alios furiosus, si gladius ei redderetur. Exemplum fabulosum de Theseo et Hippolyto sumptum est ex Euripidis fabula, quae inscribitur Hippolytus, et infra in. 3. libro idem est usurpatum. Sic autem loquitur apud Euripidem Theseus: ἀλλ' ὦ πάτερ πόσειδον ἄς ἐμοὶ ποτὶ ἀρεῶς ὑπερβούρῃς, μιᾷ κατεργασαί τῶντων ἐμὸν πάθος, ἢ μέγα ἢ μηδὲν τάνδ', εἴπερ ἡμῖν ὠπασσάς

σας σαρπεις ἀρεάς. Ceterum quod addit, nō ser-
uanda, quæ ex metu aut dolo sint promissa, est infra
in tertio libro explicatum, et pertinet hic locus ad
disputationem de iure et æquitate, de qua præcla-
re dictū est ab Aristotele: διὸ δίκαιον μὲν ὄντι,
καὶ ἐλπίον τινος δικάειν ὁ τὸ ἀπλῶς δέ,
ἀλλὰ τὸ διὰ τὸ ἀπλῶς ἀμαρτῆμαί.

Existunt etiam sæpe.

Fraudem legi fieri dicunt Iurisperiti, quando
ad nostrum commodū detorquetur ita lex, sicut hic
detorqueri ius non scriptum declaratur exemplis
duobus apud Valerium Maximum, exemplo cuius-
dam Antistitis, et Scipionis prioris, et nonnullis
alijs, qui simili uaficie Reipub. cum aliorum incon-
modis consuluerunt. Est autem fraus uelut parum
quiddam pugnans cum iusticia, et cum delinquit ut
contra æquitatem, nimum, ac in illo magis est occul-
tum studium consulendi suæ utilitati, aut ulciscendi
iniuriam habens annexum contemptum iusticiæ in
omni genere contractuum, in hoc studium manifestū
defendendi iuris aut etiam nimis pertinax iuris de-
fensio coniuncta plerunq; cum ignorantia iuris ge-
neralis. Fraus ueteribus damnum etiam simpliciter
significauit, unde adhuc dicimus: Est mihi fraudi.

Columella libro primo de re rustica, de summo
iure sic dicit: Nec sanè est nobis uindicandum quic-
quid

quid licet. Nam summum ius antiqui summam putabant crucem. Nec rursus in totū remittendum, quoniam niam uel optima nomina non appellando fieri mala scenerator Alphius dixisse uerissime fertur.

Sunt autem quædam.

Hic docetur breuiter ita ignoscendam esse illam tam iniuriam uel publicè, uel priuatim, ut is, qui intulit iniuriam, à faciendis iniurijs in posterum absterreatur, & alij moniti eius exemplo discant iuste facere, quanquam sit modus quidam in ea re seruandus, sic enim inquit Minus: Ignoscere humanum, ubi pudet, cui ignoscitur. Similis uersiculus iubet punire iniuriam:

Veterem ferendo iniuriam inuitas nouam.

Idem præcipit Columella, ubi iubet patrem familiam non esse nimis sui iuris tenacem.

Atq; in Repub.

Quomodo suæ res, & commoda Rebus publicis sint tum defendendæ, tum recuperandæ, si fuerint amissæ, in hoc loco præcipitur. Utendum autè esse prius contentione forensi, postea, si non possit ius aliter obtineri (nam facit hæc duo genera cõtendendi) arma capiendæ esse, ita tamen, ut nihil contra humanitatem & ius belli fiat, uictis, & supplicibus parcendum esse, ac argumentatur ab exemplo ueterum Romanorum, qui ius Fœcialium & constituerint
& reliq;

Et religiose conseruauerint. Deinde summa humanitate erga hostes usi sint, adeo, ut etiam rem per se atrocē, uocabulo mitigauerint nōnihil. Veteri enim Romana lingua hostem non perduellem, id est, cum quo cum bellum geratur, sed peregrinum significasse. Prioris praecepti similis extat sententia apud Libanum: πρῶτον μὲν τὰ δίκαια τοῦ λόγου πρῶτον λαμβάνειν, ὅλως μὴ τοῖς ὀπλοῖς ἐπιπυκνῶν ἀνθρώπων ὁμοῦ δυνάμει. Et haec Terentij: Omnia prius experiri quam armis sapientem decet. Posterioris apud Euripidem μὴ κτείναναι τὸν ἐκείτην, ἔγωγ' ὅμως κτενέω.

Cum uero de imperio.

Duo genera bellorum sunt: alterum, quod cum barbaris geritur, in quo non dignitas, aut potentia queritur, sed perniciēs hominum: Alterum, quod cum excultis hominibus, et intelligentibus ius, et equitatem, ibi de imperio et dignitate est contentio, non de uita, aut salute: Hoc est, inter tales homines non est insatiabile odium, cuiusmodi est inter barbaros, qui neque quid leges, neque quid honestas, aut humanitas sit, intelligunt. Ostendit hoc suae Reipublicae exemplis Cicero. Et sunt haec praecedentis unum tantum uberius expositio.

Atque etiam.

Quia bella sunt iuris gentium, ideo seruanda sunt

sunt ea, quæ hostibus sunt promissa, ac iure tantopere laudatur Regulus, non tantum, quod fidem hosti seruauit, uerum etiam, quia patriæ utilitatem suæ saluti etiam præposuit. Porro uel metus, uel dolus, uel etiam aliæ causæ possunt aliquando incidere, propter quas liceat, non facere, quod hosti sit promissum. De latrone alia est ratio, ut infra in 3. libro disputatur, & harum rerum subtilior, & certior explicatio ex Aristotelis 3. libro Ethicorum, & scriptis iurisconsultorum, ubi de eo, quod ex metu, aut dolo promissum est, disputant, petenda est.

Ac de bellicis.

Humanissimum est hoc præceptum de seruis, et multo humanius, ac rectius, quàm est, quod iurisconsulti scribunt: Seruis nullam iniuriam fieri, sed dominis, aded, ut etiam contra eum, qui conuiuium fecerit seruo, aut pugno eum percusserit, non data sit actio. Egregie dictum est à Seneca, esse aliquid, quod in homine licere commune ius animantium nectet, & merito in summo odio fuit Vecliuus Pollio, atque mille mortibus dignus, ut Seneca loquitur, quod saginavit murenas seruorum sanguine.

Deinceps ut erat.

Supra Cicero diuisit iusticiam secundum genus honestatis in duas partes, scilicet, iusticiam cutiunt enim, ut fit in alijs etiam disputationibus, eodem notabulo

cabulo pro genere, & specie) & liberalitatem. Hic itaq; exposita priore parte alterius explicatio nem inchoat, cuius proprium officium est dare pecuniam, uel ea, quæ pecunia æstimantur, non ut debium ex aliquo contractu, quibus, quantū, & quando conuenit, non alia de causa, quàm quod deceat, aut ut Aristoteles loquitur, ὅτι καλόν. Quod si aliter detur, nō amplius est uirtus, et hoc est, quod Cicero hic posuit tria præcepta, quæ cautiones uocat ab eo, quod debeant ista cauere, uelut pugnantia cum hac uirtute. Sunt autem, ne aut ijs quibus damus, aut alijs noceat quod damus, ne plus, quàm pro nostris opibus, largiamur. Tertio, ne tribuamus alicui contrà, quàm dignus est. Quod hic Cicero dicit, in eadē iniusticia esse eum, qui, ut in alios liberalis sit, alijs nocet, ut si in suam rem conuertat alienam. Iurisconsulti etiam docent, cum dicunt, furti speciem esse de alieno largiri: quanquam sine affectu furandi non committitur furtum. Sciendum est etiam, & de hac uirtute ab Aristotele paulo aliter disputari. Non enim facit Aristoteles liberalitatem iusticiae partem, sed peculiare uirtutē. Nec est sanè particularis iusticiae pars, cū non sit æqualitas; aut uersetur in iudicijs, quæ peculiaria munera hec uirtus habet. Ad generalem iusticiam respexit Cicero, quæ, ut alias oēs, ita hanc etiā uirtutē cōplectitur.

Quoniam autem.

Utilissimum est hoc, & maximè in uita necessarium præceptum: unicuique enim, ut ait Poëta, dedit uitium natura creato. Quare ad multa conuiuentia est, quæ in alijs nos offendunt, si modo, quod maximè debemus facere, uolumus inter nos amicitias retinere, & colere. Quatenus autem sit amicis operanda, & quantum sit eis concedendum, in libello de Amicitia, & infra nonnihil docetur. Ceterum hic locus est natus ex tertio præcepto de liberalitate, eiusque est expositio.

De beneuolentia autem.

In tertio præcepto de liberalitate, secunda pars fuit animus, seu beneuolentia erga nos eius, in quem beneficium uolumus conferre: eam hic Cicero exponit, faciens unam quandam diuisionem, quæ ad alia quoque præcepta huius generis accommodari debet, nempe, quod damus, aut munus esse, aut remunerationem, & ostendit quid in utroque sit faciendum. Est autem hic locus de gratitudine diligenter obseruandus, unà cum hoc generali præcepto Senecæ. Hæc enim beneficij inter duos lex est. Alter statim oblatusci debet dati, alter accepti nunquam. Idem præceptum est apud Græcos in hoc uersiculo.

χάρειν λαβὼν μὲν ποιοῦ, καὶ δὲς ἐπὶ λαβόντι.
Versus Hesiodi ad quos hic respexit Cicero, hi sunt
ἐν μὲν

ἐν μὲν μετρίᾳ πρὸς γένετον, ἐν δ' ἀπο
δοῦναι.

αὐτῷ ὅτ' ἐν μέτρῳ, καὶ λόγῳ αἰκὴ δῶναι.

Optime autem.

Hæc fuit tertia pars ultimi præcepti de Liberali-
tate. Prout enim quisq; nobis est aut coniunctior,
aut alienior, ita liberalius, aut parcius in eum con-
ferri debent beneficia, & sic dignitas personarum
in gradibus etiã propinquitatis considerata est, ac
pro illius ratione & ordine officia sunt distribuenda.

Recitat autem Cicero varios gradus humane so-
cietatis, seu communionis, orditurq; à remotissimo,
& maximè generali, in quo sequitur iustum ordinẽ,
qui est à nobis notioribus, ad natura, seu simplici-
ter notiora. Sunt enim, ut docet Aristoteles, uniuersa
nobis notiora, particularia uerò natura.

Primus gradus & communissimus est omnium
inter se hominum, quicumq; sint. Secundus inter
eos, qui sunt in una gente, seu natione. Tertius in-
ter eos, qui sunt in una ciuitate. Quartus est co-
gnatorum. Quintus affinium: & in ijs duobus gra-
dibus sunt etiam alij multi gradus, ut coniuges, libe-
ri, parentes, fratres, sorores, gener, nurus, socer, so-
crus, patruus, amita, auunculus, matertera, & mul-
ti alij in utroq; genere cognationis, & affinitatis, de
quibus diligentissimè scriptum est à Iurisconsultis.

Sextus est honestorum inter se uiuorum amicitia, sic Cicero præfert omni cognationi, & affinitati ueram & honestam amicitiam. Septimus ac postremus est Reipub. uel patriæ, pro hoc ordine sunt collocanda & moderanda officia. Plurimum debetur patriæ, cæteris plus aut minus, pro eo, ac aut ad postremum gradum propius accedunt, aut longius ab eo recedunt. Quod si quis postremum gradum uelit primum appellare, & primum postremum, atq; adeo totum hunc ordinem inuertere, sicut Iurisconsulii faciunt, non admodum errabit, modo rei discrimen teneat. Primo gradui sunt addita præcepta, in quibus exponitur uetus Græcorum prouerbium, πρῶτα τὰ τῆ φιλίας κοινὰ. Et ostenditur quæ officia debeantur hominibus primi gradus. In fine huius loci monet aliquid de alijs circumstantijs, nec semper hunc ordinem seruari posse ostendit, uerum ista mutari aliquando, & pro personarum alijs rationibus, & pro ratione ipsorum officiorum.

Intelligendum est.

Nunc ingreditur Cicero disputationem de Fortitudine, quæ est tertia pars honestatis, & sic definitur ab Aristotele in tertio libro Ethicorum: Quod sit medium circa timorem & audaciam: sed ipse uiuitur plurali numero, ποῦ φόβος, ἢ ἀεὶ λέγοντες, id est, circa timores & audacias, facitque

utriusque duo extrema, quæ uocat excessum, et defectum. Nihil autem aliud uult in tota illa parte sue disputationis, quam quod fortitudo sit timere, ubi sit timendum, et non timere, ubi non sit timendum: item confidere, seu bene sperare, ubi sit confidendum, et bene sperandum, Et contra faciendum, ubi recta ratio id postulet, atque id in omnibus uirtutibus est seruandum, et tota res ad definitionem uirtutis referenda, quæ est in secundo libro Ethicorum his uerbis: *ἔστιν ἀρετὴ ἡ ἀρετὴ τῆς ἐφ' ἣς προαίρεται καὶ ὅτι μὲν σὸς τῆς δόξης τῆς πρὸς ἑμᾶς ὡς σμικρὴ λόγῳ, ὡς αὖ ὁ φρόνιμος ὀρίσσει.* De hac uirtute multa à Platone sunt tractata, cum in alijs locis, tum in Dialogo de fortitudine, cuius titulus est *Λαχης*, et in 4. libro de Repub. Declarat autem primum Cicero communi hominum iudicio, maxime Poetarum, et Rhetorum tum uilij contrarij dedecus, ac uituperationem, tum ipsius uirtutis dignitatem, ac laudes.

Sed ea animi elatio.

Propius nunc ad descriptionem, seu definitionem uirtutis accedit, non enim tantum in magnitudine animi, id est, in contemptu quodam periculorum uersari hanc uirtutem docet, uerum etiam in despicientiarum aliarum externarum, ut est honor, gloria, utilitas, et alia eiusdem generis, nec posse fortitudi

nem sine iusticia consistere, sed uelut propugnatri-
cem eius esse, ac omnino propter factum ipsum for-
titer faciendum esse, nō propter gloriam, aut aliud
commodum. Quæ sanè est natura omnium uirtutū,
ut se ipsæ contentæ sint, non habeant opus aliqua
aliare, ad quam perspicere & referre se debeant,
id quod eleganter Poëta expressit, cum inquit :
Iudice te mercede caret, per seq; petenda est

Externis uirtus incommutata bonis .

Vtitur autem Cicero ad hoc confirmandum auctori-
tate Platonis, & multa simul dicit de uirtutis huius
difficultate, ac uelut impedimentis quibusdam. Re-
citantur etiam obiter ambitionis mala, quod uicium
dicit plerunq; nasci in magnis animis. Ita hic locus
est plena quadam & perfecta fortitudinis definitio,
quæ conuenit cum Platonis & Aristotelis definitio-
nibus, quod autem ad duo dicta Platonis, quæ hic ci-
tantur, attinet, existimo prius non esse ex uno loco
sumptum, sed consutum ex duobus, aut etiam pluri-
bus. Sic dicit Plato in Epitaphio: πᾶσα τε ἐπι-
σήμεν χωρὶς οὐδὲν δίκαιοσύνης, & τῆς ἀλ-
λῆς ἀρετῆς, πανουργία, & σοφία φαίνετ'.

Ad hæc uerba puto hic Ciceronem alludere, ac
reliquam partem aliunde sumpsisse. Alter locus
integer est in Lachete his uerbis: οἷς ὁ δὲ μὲν ἀλλο-
μέλα σὺ τοῦ βίῳ, ἢ τῷ τῷ ζῆτι, ἢ ἐπὶ τῷ
ἀλῆτι

δύναμις, δ, τι αὐτὸν μάθοντες ἐπιπιδόσασα
 τες πλεονεκτεῖν τῇ ἄλλῃ πόδι τῇ πόλει
 μόν. Loquitur autem ibi de Lacedemonijs Plato.

Omnino fortis animus.

Post definitionem sequitur diuisio fortitudinis,
 facit enim duas species huius uirtutis Cicero: Alte-
 ra priuata est, & tanquam fundamentum reliquæ
 omnis fortitudinis: Altera publica, & uelut perfe-
 ctio huius uirtutis Priorem etiam hic explicat, affe-
 ctum eius & officia ostendit, nempe fortitudinem de-
 bere animos hominum ad hoc adducere, ut honesta-
 tem solam pro bono habeant, & non turbentur ul-
 lis affectibus, id autem fieri, quando nec expetamus
 ea, quæ, cum non sint, putentur tamen à multis bo-
 na, ut sunt honores, pecunia, uoluptates, neq; me-
 tuamus ea, sed feramus constanter, quæ iudicantur
 mala esse, ut est dolor, paupertas, exilium, & simi-
 lia. Addit etiam in conclusione huius loci quædam
 singularia præcepta, quod non sit amanda pecu-
 nia, quis debeat esse usus eius, uitandam ambitio-
 nem, ac in uniuersum uacandum esse omnibus affe-
 ctibus, atq; hoc ex Stoicorum doctrina sumptum
 est. Est etiam hoc sciendum, Ciceronem pleraq; hic
 tribuere fortitudini, quæ Aristoteles continentie,
 aut modestie tribuit.

Multi

Multi autem sunt.

De altera parte etiam aliquid tractaturus Cicero, peropportune hanc questionem prius de gerenda Republica explicauit. Est autem nata ex præcedente præcepto, de fugienda glorie cupiditate, & retinenda animi tranquillitate, aut ex eo, quod generaliter dixerat, fortitudinis munus esse despicere ea quæ uideantur alijs præclara, inter quæ uel præcipuum est gloria. Quare per occupationem hæc adiecta sunt. Reprehenduntur autem ij, qui sine iusta causa abstinere à Reipub. cura & tractatione. Metuere enim & fugere istos pericula & molestias, quod est contra fortitudinem: Adeo in uicium, ut ait Horatius, uicij ducit fuga, si caret arte. Ex hac disputatione colligi debet, alias etiam res externas ita contemnendas esse, ut ne quid fiat tamen contra ullam uirtutem, & immodicum studium, ac usum talium rerum uituperari, non moderatum, aut mediocrem, quanquam sæpe est necessarius. Duo autem hominum genera facit, quibus liceat recedere à Rebus publicis: excellenter idoneos ad Philosophiam, & uoletudinarios, reliquis, si apti sint, uersandum esse in Rebus publicis omnibus modis traditis. Demum posterioris fortitudinis munus exponit per comparisonem cum Philosophis, quod magis uacare debeant animi perturbationibus, qui præsumunt Rebus publicis

bus publicis, quàm ulli Philosophi, cum non tam uarijs rebus oppugnentur animi Philosophorū, quàm administrantium Respublicas.

Sed cum pleriq.

Alia hic quaestio, & quidē difficilis explicatur.

Docetur enim res domi & in pace gestas, aut maiorem laudem mereri, aut non inferiorem rebus, foris & in bello gestis. Probatur hoc comparatione contrariorum exemplorum, & argumento à non indigendo sumpto, quod sanè firmum est, ac esset multo firmitus, si omnino urbani Magistratus non indigerent castrensibus. Quanquam enim non opus habuit Solon opera Temistoclis ducis in constituendo consilio Areopagitico, non tamen potuisset fortasse pacem habere, in qua hoc faceret, nisi à superioribus ducibus fuisset parta, aut conseruata, nec tantū in uiribus corporis est posita fortitudo castrensis. Nam sicut fortitudo in priuatam ac publicam diuisa est supra, ita potest diuidi publica in urbanam et castrensem, & quæ est illarū ratio inter se, eadem inter has est ratio, & uidetur ad hoc Cicero hic repperisse, nec potest altera in uniuersum altera carere. Probat hoc suo exemplo defendens unā quoddam suū de hac re dictum, & testimonio Pompeij. Item ab eo, in quo est fortitudo. In fine dicit etiam de causa bellorum, & repetit multa ex superioribus de officijs

officijs fortitudinis. Ceterum sicut in hoc loco Cicero laudat urbium in pace regendarum uirtutem, & res domi gestas, praefertq; uirtuti militari, & rebus contra hostem gestis, ita praefert militarem uirtutem & res, non tantum urbanis, uerumetiam alijs omnibus uirtutibus, in oratione pro Murena magnificis uerbis, quae hic recitare uisum est. Sunt autem: Ac nimirum, dicendum est enim quod sentio, rei militaris uirtus praestat ceteris omnibus. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit, haec orbem terrarum parere huic imperio coegit, omnes urbanae res, omnia haec nostra praecleara studia, & haec forensis laus, & industria latent in tutela ac praesidio bellicae uirtutis, simulatq; increpuit suspicio tumultus, artes illico nostrae conticescunt.

De euertendis autem.

Pars quaedam prudentiae est, in expugnationibus ciuitatum non se, aut suos in periculum precipitare: iusticiae uero, non seuire in uictos, uelut in pedes, sed parcere innoxiae plebi, & autores iniuriarum tantum punire, ad quod imperatoribus cum uariè saepe irriterentur, opus est etiam fortitudine ad reprimendam iracundiam, id hic Cicero monet obiter: quod autem non sint temere suscipienda pericula, sed pro eo, ac deceat, fortitudinisq; ratio requiratur, & non

et non, nisi aliter non possit rebus consuli, pulchrè expressit medicorum exemplo, ac ita quidem, ne piscemur aureo hamo, ut dicitur, aut quod Thucides simili figura dixit: Argenteo uomere aremus, id est, ne minus sectemur, quàm hoc est, cuius periculo illud facimus.

Periculose autem.

Suprà dixit considerandum esse, ne quid in evertendis diripiendisq; urbibus temerè aut crudeliter fiat, et de altero breuiter explicauit, de altero, quod est fieri temerè, incepit explicare. Significat enim ibi temerè, periculose, et refertur ad expugnantes. Crudeliter, notæ est significationis, et refertur ad eos, qui sustinent expugnationē, nec separandi sunt hi loci. Nunc addit periculorum duas diuisiones. Sunt enim uel publica uel priuata, et hæc quidem aut de uita, aut gloria, aut alijs bonis. Ea quo ordine et ratione debeamus adire, docet hic Cicero, ac reprehendit eos, qui Reipublicæ priuatam gloriam, aut uulgi fauorem præferunt. Et contrà laudat eos, qui fecerunt diuersum, idemq; ad res urbanas accommodat.

Omnino qui Reipublicæ.

Plato in sua disputatione de Repub. docet, Politicæ artis, seu facultatis proprium officium esse, tantum spectare, et querere salutem, et commodum omnium

omnium ciuium, non aliter, quàm faciant reliquæ omnes artes. Id enim curare solum, & propriè unâ quanq; ad quod destinata sit, non sunt commodum quærere, sed alienum. Idem hic Cicero præcipit. Quia uerò iusticia maximè necessaria est uirtus in ciuitatibus, non debent aliqui tantum curari ab ijs, qui regunt eas, sed omnes aequali quodam iure. Secus autem plerunq; in Republica fieri, & alios plebi se iungere, alios potentioribus, alios cognatis, alios amicis: ita ut alios aut negligant omnino, aut non consulant eis, ut debebant, res ipsa testatur.

Miserrima est omnino.

Supra bis de ambitione dictum est, quod uitari debeat, hic idem repetitur, & adduntur duo alia præcepta, cum his cognata. Prius est non habendos pro aduersarijs, qui nobiscum de administratione Reip. contendant, & utitur ad hoc Platonis quoddam dicto, & exemplo Aphricani superioris, & Metelli Macedonici. Addit hoc etiam in sua disputatione Plato, si esset aliqua ciuitas, in qua boni uiri essent, ita inter se certaturos eos, ne præessent. sicut nunc certent, ut præsent. Et debet hoc referri ad illud, quod in præcedente capite est annotatum ex Platone de proprijs politicæ & aliarum artium officijs. Posterius præceptum est de officio principum in libera Republica erga suos ciues, cum in admitendo ad collo-

ad colloquium de rebus suis, tum in tractandis eis, quando aut non in tempore uenerint, aut per imprudentiam aliquid interrogauerint.

Omnis autem & animaduersio.

Est iustitiæ pœnam æquare cum peccato, humanitatis & mansuetudinis est pœnam mitigare, crudelitatis, pœnam augere. Sic itaq; faciendum est, ut uideamur potius in puniendis fontibus, si medium non possumus tenere, ad id, quod parum est, quàm ad id, quod nimium est, accedere, nec impediri ullis affectibus ab hoc medio recedere. Atq; id, in hoc loco prolixè docet Cicero. Maxime autem oppugnât rationem, ira & res secundæ, quare ibi singularis cura debet adhiberi. Nam (ut Minus inquit) fortuna, quem nimium fouet, stultum facit. Item Ouidius.

Nec facile est æqua commodamente pati.

Illustrat hunc locum Cicero exemplis Socratis, Lælij, Philippi, Alexandri Macedoniæ regum, & Scipionis insigni quodam dicto per similitudinem. Insertum est etiam aliquid de ueris amicis, & adulatoribus. Item repetuntur quædam de duplici genere hominum, Politico & Oeconomico. In fine traditur præceptum de paranda re familiari, atq; sic finitur tertia pars disputationis de honestate.

Sequitur ut de una.

De quarta parte honestatis inchoatur hic disputatio

D

tatio

tatio. Vocatur autem illa apud Latinos propriè
 temperantia, uel continentia. Græci cum σωφρο-
 σύνη, tum ἐγκράτεια appellunt, & est eius
 officiū cohercere uoluptates, & dolores mitigare,
 hoc est, medium seruare in uoluptatibus & dolori-
 bus, corporis tamen, & alio modo, quàm fortitudo
 facit, ut docet Aristoteles in septimo libro Ethico-
 rum. Cicero admiscet etiam huic uirtuti multa de mo-
 do, qui est in dictis, & gestibus, ac motibus corporis,
 quæ uirtus apud Aristotelem distincta est à tem-
 perantia, & uocatur propriè meo iudicio, modestia
 apud Latinos, apud Græcos ἐνχημοσύνη. Est &
 hic Cicero ut ferè ubiq; magis quàm alios, Platonē
 secutus, qui reliquarum uirtutum ueluti speciem quan-
 dam, aut ornatum, & conuenientiam facit tempe-
 rantiam. κόσμος πρὸς τὴν ψυχὴν ἢ σωφρο-
 σύνην, inquit, ἐστὶ, & ἡδονῶν καὶ πόνων
 μέτρον ἐγκράτεια, ὥς φασι. Et in eodem libro ali-
 quāto post. τί δὲ σωφροναί; ἐστὶ φιλία, καὶ ζυμ-
 φωνία τῇ αὐτῶν τῶν ὁρῶν, ὅταν τὴν ἀρχὴν,
 καὶ θεὸν ἀρχομένῳ ὁμοῖοι, ὡς δὲ πρὸς ἀρε-
 τὴν καὶ λογισμῶν, καὶ μὴ σασιαῶσι μὲν αὐτῶν.
 Commode uidetur mihi hoc omnino dictum esse, nec
 Cicero frustra Platonem est secutus, cum nec iusticia
 possit esse, nec fortitudo, sine quadam uel temperan-
 tia, uel moderatione, quam Plato uocat etiam ἀρε-
 τήν.

πονείει, atq; ita esse inueniet haud dubiè, qui de hac
 re paulò tantum diligentius cogitauerit, ac nullo
 modo sic abiicienda est Platonis Philosophia non
 modo Ciceronis exemplo, sed multorum aliorum, etià
 in Theologia principum, sicut uidetur obiter eum
 insipientibus aliquando. Sed harum rerum subti-
 lior disputatio ex ipso Platone & Aristotele est pe-
 tenda. Cicero quoq; de hac uirtute in alijs plerisq;
 locis docet, nusquam tamen copiosius, & accurat-
 tius, quàm in. 3. lib. Tusc. quæstio. uerum, ut redeam
 ad institutum, Cicero facit initio huius loci duas par-
 tes decori: Alteram generalem, alteram specialem.
 Generale decorum est idem, quod ipsa honestas, aut
 uelut splendor quidam, & lux honestatis. Specia-
 le est singularum uirtutum lumen, & harmonia,
 quæ in postrema parte honestatis serè oculis & au-
 ribus deprehendi potest. Quod autem Cicero sepa-
 rat honestum à decoro, uidetur sumptum esse ex Pla-
 tonis Hippia, ubi hæc etiam quæstio prolixè agita-
 tur: ac potest intelligi sententia Ciceronis ex dua-
 bus similitudinibus, quibus ipse usus est, & alijs,
 quæ multæ fingi possunt, ut sonus & proportiones
 in Musica non possunt re uera separari, non tamen
 idem est sonus, quod proportiones. Sed sonus est tan-
 quam accidens, quod nō potest à proportionibus se-
 parari: Et unitas non potest absq; imparitate esse,

aut binarium absq; paritate. Non tamen idem est imparitas, quod unitas, aut paritas, quod binarium. Item sicut figure & magnitudines à corporibus in genere nō possunt seiungi, aliud tamen est ipsa corporum substantia, aliud figura, & magnitudines, aut sicut omnino forma non potest esse absq; materia, in rebus naturalibus, nec tamen est forma id, quod est materia, ut Philosophi docent, ita hic etiam honesti uelut forma quædam decorum est: sed nihil est opus hac subtilitate, & Aristoteles pro eodē ubiq; nisi fallor, δεκαλόγῳ usurpat. Verum idem prorsus apud Latinos decorum esse cū honesto, uel inde apparet, quod decorum, cui respondet græca uox ἀρετῶν, proxime naturam uocis καλόν, quod honestum significat, exprimit. Non enim ut Socrates apud Platonem argute ratiocinatur, quod uidetur tantum, & simpliciter uidetur, decorum est, sed quod uidetur sapienti, & prudenti. Nam de honesto & decoro, quatenus ad nos refertur, hic est disputatio, non de eo, quod simpliciter, & per se prorsus est honestum, quæ uox est ab honore facta, & significat, quod dignum est honore, & eatenus ad aliquid dicitur. Aristoteles τιμιόν appellat, omnino simili dictione. Notum autem est, quod honor sit premium uirtutis. Porro quod de Poëtico decoro additur, est uelut probatio quædam specialis decori

deco
rum
cor
natu
Hor
Inter

Resp
Doct
Deco
cum
bus
piet
genti
Poët
inter
plati
& n
traue
natur
quã
Exem
script

St
nesta

decori, & unà ostenditur discrimen inter hoc decorum, & id quod Poëtæ habent. Poëtarum autem decorum, est oratio cuiq; personæ conueniens pro sua natura, & moribus, & conditione. Id sic describit Horatius:

Intererit multum Dauis ne loquatur, herus ne.

Et in eodem opere.

Respicere exempla uitæ morumq; iubebo.

Doctum imitatore, & ueras hinc ducere uoces.

Decorum hoc Philosophicum est id, quod conuenit cum unaquaq; uirtute, & uel intelligi ab hominibus sapientibus, & prudentibus potest, uel percipi etiam sensibus. Quanquam, si quis uelit rem diligentius intueri, inueniet, inter hoc decorum & Poëticum nihil interesse aliud, quàm quod interest inter ueritatem practicam, & ueritatem contemplatiuam. Tota enim res in Poëmatis est imitatio, & nisi congrueret sermo cum personis, fieret contra ueritatem. Veritas autem maximè est secundum naturam, & tam debet Poëta seruire huic decoro, quàm debet Historicus rem (ut sit gesta) exponere. Exempla de hoc genere decori in Ciceroni sunt adscripta.

Officium autem.

Sicut supra demonstratum est, officium esse honestatis, secundum naturam facere, ita hic de generali decoro

li decoro demonstratur idem. Cum enim idem sit, aut non multo diuersius decorum, quod honestum, necesse est, eadem ab utroque officia manare. Quod hic additur de animi & corporis motibus, ad hanc partem honestatis, quæ cōtinentia & modestia nuncupatur, pertinet.

Duplex est enim.

Plato & Aristoteles diuidunt animæ humanæ uim in duas partes: alteram appellāt λόγου ἔχου, aut ἑλλογου, alteram ἀλλογου. Prior sequitur rectum iudicium & rationem, id est, hoc quod decet, & quod cum natura congruit, exequitur, seu medium seruat in rebus moralibus. (Est enim aliud λογικόν, quod in intellectu est, & uocatur διανοητικόν) Altera ἀλλογου, id est ratione carens, quod fertur sine iudicio seu ratione, uelut exercitus sine duce, uocaturq; hæc etiā τὸ ἐπιθυμητικόν, tum ὀρεκτικόν, quæ tamen, quando parret, fit etiā rationalis, seu, ut Aristoteles loquitur, ὡς πρὸς τὸ πᾶν πρὸς ἀκρίβειαν. De his duabus partibus tradit hoc in loco Cicero, atq; iubet rationi parere illam alteram partem, quæ ratione uacat, & in qua sunt affectus & appetitiones, seu cupiditates: hanc, quia cōmunem habemus cum beluis, uocatur etiā θηρῶδες, id est, beluinū quiddam. Addit etiam aliquid de ludis & iocis, quatenus sit eis uitem

eis utendum, & qui sint laudabiles, quinon sint laudabiles. Sunt enim ludi uelut requies quædam, de quibus egregiè dicit Aristoteles: *δοκσι δὲ καὶ τὸ ἀναπαύσις, καὶ ἡ παιδιὰ καὶ τὰς βίωσιν ἀναπαύσις*. Et Ovidius:

Quod caret alterna requie durabile non est,
Hæc reparat uires, fessaq; membra leuat.

Loquitur autem adhuc de uirilibus ludis, ut sunt circules, equestres, scenici, gladiatorij, quæ spectacula etiam & munera uocantur, uenationes, & similes. De Iocis est apud Aristotelem in quarto libro Ethicorum.

Sed pertinet ad omnem.

Aliud præceptum hic additur: Cogitandum nobis hominibus esse, quæ sit propria uis nostræ naturæ. Est autem duplex illa, *θεωρητικὴ, καὶ πρακτικὴ*, quarum est præclara comparatio in ultimo libro Ethicorum. Appetitiones, ut dictum est, sunt communes pecudibus nobiscum, inde colligit aliud præceptum Cicero, Aut non esse dandum aliquid uoluptatibus corporis, aut sic dandum, ut hoc modeste & rectè faciamus, omnemq; uitam secundum illas partes, quæ sint nostræ naturæ propriæ, consumendam esse, quantum possit fieri, & certè ad hoc esse connitendum summis uiribus. De refrenandis aut & moderandis corporis uoluptatibus dicit:

Quia sunt etiam uoluptates animi, quæ, ut honeste, ita maxime sunt licitæ, ut gaudere propter honestam uitam, aut inuentam aliquam artem, ac adeo quidem non sunt prohibitæ hæ uoluptates, ut Aristoteles in quodam loco scribat, quod sint bonum per se expetendum, & quod quidem perficiat uirtutes: nec aduersatur hoc religioni Christianæ, si absit utrunq; genus contemptus, Dei & hominum, agnoscamusq; à Deo nos hæc bona, quæ habemus, habere, non autem ex nobis, aut à Fortuna. Quanquam huius rei causa præcipue debemus leti esse, quod, ut Christus inquit, nostra nomina in cælo scripta sint.

Intelligendum est etiam.

Valde ornant hanc disputationem, quæ sunt addita hic de ingeniorum & naturarum diuersitate, ac magis quidem Rhetoricè, ac Politicè, quàm Philosophicè, si ipsam honestatem & eius partes exacte consideres. Non enim aliter concedi potest Ciceroni, pati imperium Cæsaris aliquibus potuisse non turpe esse, cum Catoni fuerit turpe. Sicut enim constantia & æquabilitas decet omnes homines, ita oēs decuit aut dedere se Cæsari, aut non dedere. Et pertinet hoc genus decori magis ad Poëticum decorum quàm ad Philosophicum: nec est per se decorum, sed quia est in hac aut illa persona, etiam si mala sit, & mores

mores eius corrupti. Nam idem est decorum, quod honestum. Et honestum per se non ex uarietate personarum, nec alium alio magis, aut minus decet agere, uel secundum totam honestatem, uel secundum eius partes, quanquam interim non eadem omnes decet. Atq; hoc est aut ex rebus quæ aguntur, aut ex personis, quæ agunt. Et personæ quidem ex ætate sunt potius & uitæ conditione, quam ex moribus æstimandæ. Mores enim sunt illud ipsum, quod malum est, aut bonum, hoc est, uirtutes ipsæ, aut uitia. Res autē faciunt, ut alios deceat eas agere, alios non deceat, quando sunt mediæ, & nec turpes, nec honestæ per sese, ut est nauigare, uxorem ducere, ædificare: & quanquam hæc per se mediæ sunt, tamen additis circumstantiis sæpe fiunt non mediæ, ut Regi non uxorem ducere, quando heres deest regno, & cætera sunt paria, nõ est liberum. Nutrire autem liberos non est medium, quia nunquam nõ debent nutriri. Et talia quidem ad uirtutes proximè pertinent. Nunc si parere Cæsari per se, & simpliciter turpe esse iudicauit Cicero, non debuit ullæ personæ ratio hoc mutare, sicut nulla personæ ratio, aut nulla alia circumstantia debet facere, ut non agamus honeste, aut secundum uirtutem. Si autem uoluit seruitutem esse rem per se mediā, sicut egressie docet Plato in quadam Epistola: δὲ δὲ λῆα γὰρ

Res medici

καὶ ἐλευθερία ὑπερβάλλουσα, μὴ ἐκατέρω
 πάγκακον, ἐμμετρός δὲ ὅσα παναγαθόν,
 fuit non tradere se Caesari liberum, uerum non tan-
 tum Catoni, sed etiam alijs, & ne quidem hoc modo
 persona ex moribus sumpta ius habuit mutandi rem
 mediam in rem non mediam, id est, facere non liberū
 quod fuit liberum. Sed non illa exacta ratione dispu-
 tat hic Cicero de officijs, ut sub initium operis ipse
 ostendit, nec ego Ciceronem reprehendo, sed osten-
 dere uolui, quomodo possit & fortasse debeat de hac
 re disputari secundū Aristotelis doctrinā. Præterea
 quod hic Cicero de Socrate dicit, simulatōrē eū fuisse,
 expositū est ab Aristotele in. 4. lib. Ethicorum,
 ubi εἰρωνεία & ἀλαζωνεία inter uitia ponit.
 Et est propriē εἰρωνεία dissimulatio, ἀλαζωνεία
 simulatio: atq; alterum pugnat contra uerum, al-
 terum pro falso, & hoc illo minus prope ad medium
 accedit. Cicero in secundo libro de Oratore uocat
 εἰρωνείαν tum simulationem, tum dissimulantiam,
 & numerat inter ornamenta orationis, dicitq; talē
 etiam Africanum fuisse apud Romanos, qualis fuit
 apud Græcos Socrates. Nec multo aliter Aristoteles
 docet. De Epigonis Tragœdia facit etiam Cicero
 mentionem in libello de optimo genere Oratorum,
 & utitur hac uoce Pausanias nō pro fabula, sed pro
 filijs interfectorum in bello Thebanorum.

Ac dua

Ac duabus his personis.

Duplex est hominum natura, Generalis & Specialis. Altera est omnibus inter se communis, & est quod ad hanc disputationem attinet, omnes homines ad uirtutes intelligendas, & secundum illas agendū esse conditos. Altera est ad hanc aut illam uirtutem aut uicium esse magis propensos natura. Secundum priorem decorum seruare, est simpliciter honeste facere: secundum posteriorem, est pro singularis naturæ modo, aut suorum cuiusq; morum ratione honeste facere. Id quomodo sit intelligendum, antea dictum est. Cicero uocat has naturas personas, & in proximo capite sunt expositæ. Nunc addit illis alias duas, quæ uerè habent hanc uim, ut mutant honesti rationem in actionibus, rerum tamen mediarum, si cut habent omnes circumstantia. Quanquam autem regna, imperia, nobilitates, & similes res à fortuna magis nobis obueniunt, quàm à uoluntate, aut studio nostro, & aut Philosophiam discere, aut mercaturam exercere, aut alias artes, aut studia tractare, in nostro magis positum est, quàm in fortune arbitrio. Non tamen hoc fit sine fortuna semper, & illud sine uoluntate, adeoque utrumq; ex magna parte in utroq; est, aut potius in omnibus, de quibus est aliqua deliberatio, quod eleganter hic ueteris Poëtæ uersiculus indicat:

τέχνη τὴν ἑσπερίαν, τὴν τέχνην.

Sed potissimum est, ac præcipue considerandum, quod hic iubet Cicero fieri in eligendo uitæ genere, suam cuiq; naturam adhibendam esse in consilium in hac re deliberanda, & deliberandum esse cum summa cura, ad quod pulchrè quadrat hoc dictum: Deliberandum est diu, quod statuendum est semel. Deinde non mutandum esse, nisi ex iusta & magna causa, & quidem non subito. Præterea, ut hoc ego addam, non ex quouis in quoduis transeundum, sed quantum res patitur, in cognati, ne fiat Metamorphosis Poëtica magis, quàm Politica, ut fortasse conuenientius est ex mercatore, aut Philosopho agricolam fieri, quàm ex mercatore Philosophum, aut econtrà. Adiecta est etiam occupatio de imitatione parentum, non esse uitia imitanda, sed uirtutes parentum. Est enim ea uel stultitia, uel pigritia, uel peruersitas hominum, ut citius non tantum parentum, sed aliorum etiam, qui sunt in administratione uitia, quàm uirtutes imitentur. Et uerum est, quod dicit Horatius:

Decipit exemplar uicij imitabile, quod si
Pallerem casu, biberent ex angue cuminum.

Et talis fere est adulatorum natura.

Est igitur adolescentis.

Omnes eruditorum & sapientum libri plenis
re sunt

re sunt his uocibus, ut minores natu colant, & ob-
seruent maiores natu, ab hisq; discant uirtutes, &
honestas artes, Quia ut est in Græco uersiculo,
γνώμῃ αἰεί νῦν εἰσὶ τ' ὑπεριτέροι.

Et ut Aristoteles ait :

οἱ νέοι ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν βίον πράξεω.
Sed ut est officium hoc adolescentiū, ita senū est sape-
re, docere, consulere, monere, gubernare, sicut hi
etiam uersiculi Ouidij suauiter indicant in 6. Fasto.
Hæc dare consilium, pugnare paratior illa est,

Hæc ætas bellum suadet, at illa gerit.

Quod tamen sic intelligendum est, ut discere non sit
turpe seni etiam à iuuenē, aut adolescente, si, ut sæ-
pe fit, minus sapiat, quàm minor natu. Inueniuntur
enim, qui nullum habent argumentum, quo probent
se diu uixisse, præter ætatem, ut Seneca inquit, &
pulchrè Aristoteles monet, ubi ait : δ' ἄγερεσσι δ'
ἀδελφὲν νέον τὴν ἡλικίαν, ἢ τὸ ἄθος νεωρόσ.
Item pulchrè monet Græcorum prouerbialis uer-
siculus :

πολιὰ χρόνον μὲν νῦν εἰς φρονήσεως.

Additæ sunt hic etiam aliæ circumstantiæ conditio-
num, quod sit Magistratuum, quod priuatorū, quod
peregrinorum officium.

Sed quoniam decorum.

Sub initium huius disputationis de quarto gene-
re honesti

re honesti ostensum est, Ciceronem coniungere tent
perantiam cum modestia, et pro una eademque uirtu
te illas habere, quæ sunt in Aristotele distinctæ uir-
tutes. Hactenus tractauit tum de temperantia, tum
etiam de modestia, posthac tantum de modestia doce
bit, excepto eo, quod de formæ pulchritudine inter
ponit. Hæc enim aliud quoddam genus boni est, nec
situm ualde in nostra potestate. Utitur autem initio
propositione per quamdam diuisionem, in qua dicit,
in quot rebus et cernatur, et uersetur decorum.
Statim deinde explicat partem eorum, quæ propo-
suerat, nempe, de factis, et dictis, quod nihil sit aut
faciendum, aut dicen- dum contra naturam, seu quod
aures, aut oculos honestorum hominum offendat:
atque ostendit hoc uelut exemplis quibusdam, cum præ-
cipit de tegendis membris à natura occultatis, et de
uitandis obscenis dictis. Non enim hæc tantum per-
tinent ad decorum in dictis et factis, sed multa etiã
alia. Præterea quamquam in principio fecit distin-
ctas modestiæ partes, non tamen prorsus seruat nec
ordinem præscriptum, et cum ex superioribus ple-
raq; repetit, tum, quæ aliarum partium sunt, alijs
partibus aspergit, ut hic non tantum de factis, et di-
ctis, sed de motibus etiam corporis loquitur. Item in
principio de formæ quadam ratione.

Cum

De
ornat
tit qu
bus, u
tiones
uirilis
buendi
tum co
suetud
alios h
pore a
re pro
stincl

Q
et uer
liaribu
ad arte
De hoc
Nam in
ta solen
dicato g
altero
unde su

Cum autem pulchritudinis.

De pulchritudine formæ, seu figuræ humanæ, et ornatu, ac gestibus corporis hic præcipitur. Reperit quoque de motibus animi nonnihil ex præcedentibus, ut rationi pareant tam uoluntas, quam appetitiones. Pulchritudo autem, cum sit duplex, altera uirilis, altera muliebris, utriusque suus ornatus est tribuendus. Ad quam rem multum ualet tum iudicium tum comprobatio bonorum uirorum, tum etiam consuetudo. Videmus enim non tantum eodem tempore alios homines, sed eosdem etiam homines alio tempore alium uestitum decere. Atque est quidem in hac re propemodum infinita uarietas, facilis tamen distinctu etiam oculorum iudicio.

Et quoniam magna uis orationis est.

Quod non eodem modo sit loquendum in foro, et uel in disputationibus, uel in congressibus familiaribus, nec tantum huius rei iudicium et curam ad artem pertinere, sed etiam ad mores, nemo ignorat. De hoc itaque discrimine hic aliquid indicat Cicero. Nam in alijs libris tum hoc discrimen, tum alia multa solent explicari copiosius. Et quidem tantum indicato genere altero, quod contentionem uocat, de altero præcipit. Primum qualis debeat esse uox, et unde sumi debeat. Utitur ad hoc declarandum alia quot ex

quot exemplis. Deinde ut sermo sit plenus, non uehemens, aut pertinax, utq; sermonem cum alijs communicemus, quem Plutarchus etiam docet communem esse debere, ut sunt communes cibi & potus. Tertio, ut accommodetur sermo rebus, de quibus habetur sermo. Quarto, ne corruptos esse mores demonstret. Quinto, ut intra suos limites uersetur, aut referatur ad eos, ubi digressio fieri cœperit. Sexto, ut in loquendo non commoueamur animo. Septimo, non utendum esse obiurationibus, nisi cū necessitas postulet, & quomodo obiurgandi sint homines. Octauo, quomodo sit respondendum etiā ijs, qui sunt nobis inimicissimi, & à quibus nobis sunt facta conuicia. Nono, fugiendam esse iactantiam, quæ sanè certum est stultitiæ signū, & cognata cum eo uicio, quod paulò ante ἀλαζωνία ex Aristotele appellauimus.

Et quoniam omnia persequimur.

Non minus modus non seruatur in ædificando, quam in reliquis rebus ad uitam necessarijs. Quod uitium adeò fuit apud Romanos magnum, ut C. Cæsar, sicut Plinius scribit, solum foro extruendo emiserit mille ducentis sestertijs, hoc est, triginta millibus aureorum Gallicorum. Milo habitauerit in domo centum quadraginta septem millibus sestertijs empta, quæ summa facit Gallicæ monetæ trities sexies

centenā,

centena, & septuaginta quinque millia aureorum. Quod merito Plinius addit mirari se, ut regum infaniam, & inter prodigia humani animi habere, quod postea Milo debuerit septingenta millia sester tia, quæ sunt Gallicorum aureorum centies septuagies quinquies centena millia. Itaque hic Cicero etiam ostendit, qualis debeat esse domus clari & excellentis ciuis, nempe, non tantum ad usum, uerum etiam ad dignitatem adificata & splendorem. Et tamen existimandum esse, quod domus sine uirtutibus parum ornet uirum, sed domum potius ornare uirum. Præterea liberalitatem, & munificentiam in tali domo debere esse, nec magnorum uirorum splendida ædificia relictis uirtutibus imitanda esse. Cæterum M. Scaurus reprehenditur ob eandem rem in 36. libro Plinij.

In omni autem.

Generale præceptum est hic additum ad præcedentia, quid sit faciendum in omni actione. Est autem diuisum in tres partes, quarum tamen duæ posteriores recte sub prima comprehenduntur. Ea est, ut quicquid agimus, agamus sic, ut affectus, seu appetitiones non præcurrant rectæ rationi, sed ei pareant, hoc est, ut medium seruetur, aut quod idem est, secundum uirtutem agatur.

E

Deinceps

Deinceps de ordine rerum.

Ordo fuit una de partibus decori, seu modestie antea propositis. De illo nunc sic docet Cicero, ut ostendat eum adhibendum, & retinendum esse in omnibus actionibus. Quantum autem habeat momenti, et quod non eadem pariter sint omnibus apta, ut inquit Propertius, sed alia convenire alijs, & alio tempore ac loco alia convenire, & in summa, rationem officiorum varie mutari circumstantiarum ratione, supra monitum est aliquoties. Docet etiam hic Cicero maiorem curam in effugiendis peccatis exiguis adhibendam esse, quam in magnis, quod hæc possint facile iudicari, illa non statim cernantur. Atque ita hoc de intelligendo, aut præcipiendo magis quam de faciendo accipi debet. Minus enim magna peccata fieri debent, quam parva. Vsurpavit ibi perbellam similitudinem, & unum argumentum ex minore. Deinde præcipit ex alienis vicijs debere nos nostra emendare, cum facilius aliena, quam nostra cernamus, quod sic Persius dixit:

Ut nemo in sese tentat descendere, nemo,

Sed præcedenti spectatur mantica tergo.

Postea iubet nos adhibere doctos homines iudices in ijs rebus, de quibus dubitamus, diligenterque observandum esse, quid quisque de nobis, & cur dicat, & sentiat, velut artifices facere solent. Notum autem est, quod

est, quod de Apelle Plinius scribit. Additum quoque est per occupationem, non licere contra civilem consuetudinem facere, aut dicere alijs, etiamsi hoc fecerit Socrates, aut alius aliquis excellens uir. Damnat etiam Cynicorum impudentiam iterum, et docet preclaros, et honestos uiros in Repub. obseruandos, et colendos, ac rationem et delectum in personis habendum esse. Atque omnino hoc studendum, ut conseruetur communis societas. In initio autem huius loci explicat tantum uocabulum (Ordo) bene multis uerbis, ubi subtiliter uocabulum etiam (Modestia) ad Græcam uocem (εὐταξία) accommodat. Et ex Stoicorum doctrina ordinem refert tantum ad temporis circumstantiam, et eum quidem locum appellat ex quadam similitudine, quam habet ordo actionum cum debita collatione partium totius alicuius, quæ Græcis harmonia dicitur. Quamquam alioqui hæc uox, locus aliquando pro tempore, aut occasione, quæ est pars quædam, uel qualitas temporis, uidetur magis usurpari, quam pro eo, quod proprie, et in Philosophia significat, ut cum dicimus: Non est nunc locus disputandi. Et apud Terentium: Video eos in loco uereri. Certè si non significatur tempus in talibus orationibus, mixtum tamen quiddam ex tempore et loco significatur, cum uocabula occasio et tempus in iisdem orationibus

nibus poni possint. Idem accidit in dictione (Spas-
tium) quæ, quanquam magna ex parte loci signi-
ficat, tamen pro tempore usurpatur manifeste. Est
itaq; ordo in hoc loco harmonia quædam, seu con-
uenientia, seu ratio in dictis, factis, & omnibus cor-
poris motibus. Et hæc conuenientia non tantum ad
tempus debet referri, sed etiam ad locum, personas,
modum, & alias omnes circumstantias. Quampris-
mum enim aliquis ab illarum aliqua dissentit, nō am-
plius est decorū, & ordo, sed cōfusio & indecorū.

Porro quod sequitur, modestiam esse scientiam,
ex Platone est sumptum, qui in plerisq; locis uirtu-
tem scientiam esse docuit. Ideo addidit etiam obie-
ctionem de Prudentia, quæ si est tantū scientia Mo-
destiæ, prorsus nihil aliud à Modestia differt, quam
quod differt totū à parte, aut genus à specie. Vtraq;
enim uersatur circa ea, quæ sunt hominibus bona,
& tamen latius patet Prudentia, quam Modestia.
Multo expeditior est Aristotelis doctrina qui po-
suit Prudentiam in intellectu, & statuit eam inuen-
tricem & gubernatricem uirtutum. Virtutes uero
in appetitu, & uelut ministras prudentiæ, quanquā
intellectum à uirtutibus non separauit.

Iam de artificijs.

Quæ artificia & quæstus sint liberales, qui sint
illiberales, hic exponitur: Quod sic debet intelligi,
non

non omnes quidem artes sordidas inhonestas esse,
(nam illiberalem in hoc loco, quiddā multo melius
est, quā inhonestum) sed non convenire homini-
bus bono loco natis, & ingenuis. Sicut enim aliarū
rerum non omnes omnibus conveniunt, ita artificio-
rum, & quæstuum non omnes conveniunt omnibus,
cuius quidem rei disputatio ad iusticiam distributi-
vā quoq; & fortasse rectius, quā ad modestiæ lo-
cum aptari poterat, quanquam paulo aliter, & ab-
solutius Cicero hic de artibus disputavit.

Sed ab his partibus.

Hæc est secunda pars eorum, quæ in toto opere
tractantur, nempe, honestatis partium inter se com-
paratio. Præfert autem Cicero iusticiam reliquis
omnibus virtutibus, & probat recte se hoc facere
quatuor maxime argumentis. Primum est sum-
ptum à natura hominis, quod homo sit natura πο-
λιτικὸν ζῷον, quemadmodum etiam Plato &
Aristoteles docent. Secundum à definitione sapien-
tiæ, quæ cum sit princeps omnium virtutū, & Deo-
rum ac hominum communionem quandam, quæ ni-
hil aliud est, quā usus quidam rerum secundum iu-
sticiam, in se complectitur, esse iusticiam etiam co-
gnitioni & prudentiæ præponendam. Tertium
ab ijs, quæ communiter fiunt inter homines, & com-
muni eorum iudicio, quod omnes putent, sibi potius

hominem conseruandum esse, quàm res maximas cõ
templandas. Quartũ à fine contemplationis, illam
etiam referri ad communem hominum utilitatem.
Habet hoc argumentum suam conclusionem, in qua
respondetur ad obiectionem quandam eorum, qui
senserunt homines consociari propter necessitatem
uitæ, quod nõ sint homines congregati à natura, ut
quererent res necessarias ad uitam, & inter se alijs
alios iuuarent, sed ipsos hoc facere ex sua quadam
industria, nec sanè hominem solum, sine adiunctio-
ne aliorum & societate amaturum uitam, etiamsi
abundaret omnium rerum necessariarum copijs, &
subtilissima contemplatione. Definitiones sapien-
tiæ & prudentiæ, quæ hic sunt positiæ, non procul
ab Aristotelis definitionibus discedunt. In reliqua
disputatione uidetur paulo longius ab Aristotele
discedere Cicero, & sic possunt, ut opinor, conciliari.
Iusticiam quidem principem esse uirtutum mo-
ralium, quod etiam Aristoteles sentit, & propterea
hespero eam uirtutem & lucifero dicit esse admira-
biliorem, atq; officia, quæ ex hac uirtute manant,
contemplationi quoq; & prudentiæ anteponenda,
si opus sit, non tamen ideo prestantiorem, & nobis
liorem esse rem iustitiam, quàm sapientiã. Ita enim
& aliarum rerum non statim necessaria est, quæ est
preciosissima, ut aurum multo est preciosius ferro,
nontia

non tamen ferro magis necessarium est, nec debet in usu aurum præferri. Quare autem Sapientia præcellat iusticiam, in ultimo libro *Moralium Aristotelis*, qui uult potest legere. Non omnia etiam conueniunt cum Aristotelis doctrina, quæ hic tradita sunt de causis congregationis hominum. Sed hoc aliàs explicabimus.

Illud forsitan.

Suprà comparatæ sunt inter se uirtutes omnes, hic tantum Iusticia cum Modestia confertur. Est autem hoc intelligendum de speciali Iusticia, non de generali. Fecit enim Aristoteles etiam generalem Iusticiam, quæ accommodatur æqualiter ad omnes uirtutes, quarum est uelut domina, uel genus quoddam. Ceterum quando sit Iustitia præferenda Modestiae, aut contra Modestia Iustitiae, in usu, aut experientia disci debet: nec est adeò difficile iudicare hæc uiro bono, utra, si alterutra sit omittenda, cum maiore turpitudine omittatur. Ideo etiam omisit Cicero Panætij exempla.

COMMEN

TARIA SECVNDI

libri de Officijs.

Quemadmodum officia.

Icero in hac præfatione duo præci-
pue agit. Excusat se primo de suo
ocio, & scribendi studio illis, qui-
bus uideri poterat nimium ei rei in-
dulgere, quod, cum nulla esset am-
plius Respub. nihil honestius, aut melius potuerit fa-
cere. Quem locum amplificauit optatione, & re-
petitione satis longa. Deinde exponit utilitatem &
fructum sui ocij, & scriptiois, res se cognitione di-
gnissimas suis hominibus patefecisse, ac uelut ita
cõpensauisse ex aliqua parte illam Reipub. cladem.
Quod autem profuerit hac re in publicum, definiti-
one Philosophiæ ostendit, Philosophiam, de qua
scripserit, continere cum aliarum rerum magnarũ,
& diuinarum explicationem, tum artem esse, &
disciplinam uirtutis. Ibi etiam interiecta est breuis
occupatio, cui inest argumentum ex Minore, cum
minimæ res arte percipiantur, absurdum esse uirtu-
tem rem maximam putare sine doctrina perdisci
posse

posse, nec errauit Cicero, quando Philosophia di-
 uinarum rerum etiam perceptionem tribuit. Non
 enim tantum ea, quæ in nostra religione traduntur,
 sunt res diuinæ, uerum etiā alia multa, ut quæ dispu-
 tantur Philosophicè de Deo, de Prouidentia, de in-
 tellectu, de corporibus cælestibus, & alijs rebus
 omnibus æternis, adeoq; de rerum natura ipsa. Nā
 in hoc loco diuinum, & apud Aristotelem θεῖον,
 nihil aliud, quàm æternum significat. Nunc si de re-
 bus humanis potest esse aliqua scientia, profecto &
 de diuinis rebus potest esse, & multo quidem certior
 scientia. Quid quod Aristoteles tantum diuinis &
 æternis rebus tribuit scientiam, reliquis, quæ huma-
 næ uocantur, non item? Aut igitur Ciceronis hæc
 definitio est retinēda, aut Aristotelis doctrina prius
 est abijcienda. Sunt & hic alij loci, ut sub initium
 transitio, & gemina propositio, altera totius huius
 libri, altera præfationis tantum. Item sub finem ob-
 iectio, in qua respondet ad absurditatem, quam ui-
 debatur in se habere hoc, quod erat Academicus Ci-
 cero, & tamen de officijs, & alijs rebus disputabat.
 Academici enim docebant nihil certum esse. Ad do-
 ctrinam autem rerum uidetur certitudo quædam re-
 quiri. Defendit etiam obiter Academicam professio-
 nem, & profecto non omnino nullam causam ha-
 buit Cicero conferendi se ad Academicos. Maxima

E s enim

enim pars earum rerum, de quibus disputamus ho-
mines, tantum in coniecturis, et probabilibus ratio-
nibus posita est. Ac sepe nobis somniamus demon-
strationes, ut loquuntur, seu certitudinem, ubi ta-
men nulla est. Porro sicut in primo libro promiscue
sunt usurpatae uoces Prudentiae, et Scientiae, ita
hic Cicero uocat sapientiam eandem, quam in illo
loco prudentiam uocauit, nec tam exakte haec distin-
xit, quam fecit Philosophus, quem nunc sepe nomi-
nauius. Quanquam is etiam relinquit suam quan-
dam cognationem his inter se, nec omnino sapientiam
diuellit a prudentia, sed ueluti rectrice et huius, et
cunctorum aliorum habituum constituit, ac ita sua-
uissime scribit in. 2. lib. mag. Ethic. ἀλλ' ἴσως ἔχῃ,
ὥσπερ γὰρ δικία ὁ ἐπιτροπὸς ἔστος γὰρ πάν-
των κύριος, καὶ πάντα διοικῇ, ἀλλ' ὅπως
ἔστος ἀρχὴ πάντων, ἀλλὰ παρὰ σκευάξῃ τῷ
δεσπότῃ χολῇ, ὅπως αὖ ἐκείνος μὴ καὶ
λύομενος ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων ἐκκλίνειται
τῷ τῶν καλῶν τι, καὶ προσκλίνει πρὸς τὸ καλόν·
οὕτως καὶ ὁμοίως τῷ τῶν ἡφρόνων, ὥσπερ
ἐπιτροπὸς τίς ἐστὶ τῆς σοφίας, καὶ παρὰ σ-
κευάξῃ τὰ τῆς χολῆς, καὶ τῷ ποιῶν τὸ ἀν-
τὴς ἐργον, κατεχουσα τὰ πάθη, καὶ τὰ πάντα
σωφρονίζουσα. Hæc uerba coactus sum addere,
quanquam pluscula, cum propter elegantiam, tum
propter

propter lucem, quàm ingentem habent. Græcè autem ex Græcis fere cito, si quid cito, hanc etiam ob causam, quod existimem hoc nostro seculo debere omnes adolescentes, & iuuenes hanc linguam degustasse, & in ea discenda, coniungendaq; cum latina pergere, nec sequendum eis errorem esse illorum, qui, cum uix à limine, ut aiunt, salutauerint latinum sermonem, postea irruunt in immundissimum coenum barbarorum scriptorum, ac ibi quasi uberriores, & nescio quorum titulorum, uerè titulorum non rerum, & propemodum tantum ad stabilendam sophisticam excogitatorum gratia, per omnem ætatem se uoluntant.

Quinq; igitur rationibus.

De rebus utilibus tractatum iri in hoc libro, in præfatione est ostensum, idem hic repetitur, & commendatur simul pars illa in superiori libro pertractata cum reprehensione quadam eorum, qui aliter quàm debuerant, usi sunt uocabulo Vtile. Statuit enim Cicero, idem esse utile, quod est honestum aut iustum, quod idem est secundum genus. Atq; ita uelut certam significationem dictioni constituit, ut eò facilius intelligi tota reliqua disputatio queat. Cum enim eadem uoces uariæ ut plurimum accipiuntur, necesse est, nisi pro quare proprie uelimus uti aliqua dictione, incertam & confusam esse rem uersam.

uersam, de qua est disputatio. Deinde recitat multa, & uaria, quæ hominibus tum commodū, tum in commodum aliquod afferunt. Nihil autem Stoicē uidetur facere Cicero, & ἄλλοι δὲ ὁμοιωτάτοις, quando ita propē coniungit inter se honestum & utile, ut alterum cum altero conuerti uelit simpliciter, ut loquuntur, aut potius idem alterum esse, quod sit alterum. Sunt enim hæc uere separata æquē ac ipsæ res, & usus rerum. Quanquam Cicero de usu magis rerum, aut usum cum rebus coniuncto, quàm de rebus per se hic disseruit ita, ut sit utile, quo recte utimur. Sed aliud est res, aliud usus rei. Deinde aliud est per se bonum, aliud propter usum. Deus per se bonus est, etiam si nemo utatur eo bene, tum etiam homini fit bonus, quando bene quis eo utitur. Sic etiam uirtus per se est utilis hominibus. Est enim uirtus tantum, uel usus quidam bonus rerum, uel habitus rerum bene utendarum, uel potius utrunq. Potestas, robur, formositas, diuitiæ, non per se bona sunt, ita, ut hic bonum accipitur (accipitur autem pro eo, quod nobis conducit) sed propter bonum usum. Hinc est, quod hæc potentia bona esse Aristoteles alicubi docet. Malus enim eis abuti potest. Atq; sic non sunt bona, sed quatenus bonus utitur eis bene, aut sic utitur, ut est à natura institutum. Hoc in eodem loco Aristoteles dicit his uerbis: δὲ οὐκ ἔστιν ὅτι

κίμω

αἰμαῖς γὰρ τῇ τῷ σώματι αὐτῇ ἐκεί-
 σοι χεῖρα. Atq; hæc est germana differentia in=
 ter bonum honestum, & bonum utile, quod alterum
 propter se expeditur, & in nobis est, ac magna ex
 parte ex nobis, alterum propter usum, & extra nos
 est positum, quodq; altero nemo potest male uti, al-
 tero uero malus potest male uti, & hæc haud dubie
 est Aristotelis sententia. Non multo aliter S. Au-
 gustinus etiã docet, qui triplicia facit bona, alia ma-
 gna, alia minima, alia media. Magna uocās, quibus
 nemo male utitur, & intelligit uirtutes. Media &
 minima, quibus male quis uti potest, & intelligit tū
 potentias animæ, sine quibus nō possumus uti uirtu-
 te, tū alias res, sine quibus possumus uirtute uti. In-
 dicat etiã ipsa uocabula discriminē esse inter hæc duo,
 honestum enim est, quod dignum est honore, qui nō
 opibus, aut robori, aut alijs rebus utilibus debetur,
 sed uirtuti. Utile uerò ab utendo est dictum, &
 significat id propriè quo uti possumus. Apud Græ-
 cos appellatur χεῖρα eadem ratione. Cicero
 magis hoc uocabulum pro eo, quo utitur quis hone-
 ste, usurpauit, aut potius pro ipso rerū honesto usu,
 qui sane, quàm uirtus, nihil aliud est, & tamen sic
 impropriè, quæ sunt utilia, honesta dicuntur, certè
 non Aristotelicè. Quamquam hoc uerum est, non
 esse operam dandam rebus utilibus, uel eis utendū,
 si non

si non possit hoc etiam fieri, ut nō lēdatur honestas. Et, ut facilius persuaderent animis hominum Cicero & Stoici, introduxerunt hanc utilis & honesti connexionem. Sed in foro sic fuerat differendum, non in scholis Philosophorum. Etiam si Cicero plus hic quā in foro disputauit, cum non Philosophis hæc scripserit, sed imperitis, & mediocribus hominibus, aut potius uelut orbis terrarum theatro cuiusdam. Mouit hoc etiam illos, quod uiderunt non tantum actiones aut honestas, aut turpes esse, uerum etiam aut utiles, aut inutiles. Sed in eo decepti sunt, ut puto, quod sunt utiles, aut inutiles improprie, aut per accidens, ut loquimur, nō per se. Finis enim seu effectus actionis per se hominibus utilis est, non actio, quæ per se honesta, aut inhonesta est, non utilis, aut inutilis.

Quæcunq; igitur.

Hucusq; sunt expositæ uariæ res, quibus aut inuantur homines, aut læduntur, cum quadam collatione, quæ omnium maxime profunt, uel obfunt, nē pe, ipse homo alteri homini, propositumq; est de huius prioris parte tractandum esse. Nunc incipit, ostendere & explicare, quomodo plurima utilitas ab hominibus possit percipi, & primum quidem, quibus de causis homines adiungantur hominibus ita, ut eos obseruent, honore afficiant aut commo-

dis, &

dis,
&
estq;
Qu
pote
test
nam
exem
tur, n
sunt
gibus
Lux
regun
Ad g
Defec
Et Pl
ubi a
ποισ
εμὸς
cipitu
sunt, &
tius, q
& po
rectis
Cicero
dione p

dis, & eis pareant. Earum autem dicit optimam,
 & firmissimam esse, quæ ex uirtute proficiscatur,
 estq; illa res anor, quem cum metu etiam comparat.
 Quamquam enim & metu retinentur honores &
 potentia, tamen, cum oderint, quem metuant, nō po-
 test firma esse, & stabilis talis potentia, & est ple-
 na molestiarum & periculorum. Quod ipse uarijs
 exemplis ostendit, ac omnes quidem historie testan-
 tur, miseros exitus fuisse Tyrannorum. Nam tales
 sunt Tyranni, qui præsunt ui, & sua libidine pro le-
 gibus utuntur, non sunt νομοφυλάκεις, aut ἐμ-
 ψυχου δίκαιοι, id quod esse est propriū officium
 regum, & principum. Itaq; uerè Iuuenalis dixit:
 Ad generum Cereris sine cæde & sanguine pauci
 Descendunt reges, & sicca morte Tyranni.

Et Plato egregium dat consilium Dionis cognatis,
 ubi ait: μὴ δ' ἄλ' ὅδ' Σινελίκου ἐπ' ἀνθρώ-
 ποις δειπνῶταις, μὴ δ' ἄλλου πόλις ὅγ'
 ἐμὸς λόγος, ἀλλ' ὑπὸ νόμοις. Sed non hic præ-
 cipitur, qui quibus debeant obtemperare, qui præ-
 sunt, qua ratione debeant præesse docetur, aut po-
 tius, quomodo sit hominibus utendum, ad dignitatē,
 & potentiam uel comparandam, uel retinendam
 rectissime & tutissime. Utitur etiam ad hanc rem
 Cicero suæ Reipub. exemplo, cum longa deploras-
 sione præsentis status, & inuehitur una in Syllam,
 & Cesarem,

et Caesarem, qui opprefferant Rempub. Quod at-
tem sordidissimam, et inquinatissimam ratione tri-
buendi honorem, aut similes res uocat, quando pre-
cio, et mercede homines ducuntur. Plato pulchrè
dixit: φιλικὴ δὴ δὲ βαρύνει φιλότατος γὰρ
γονότα. Tale enim quiddam Grecis βαρύνει
significat, quod hic Cicero sordidum et inquinatum
dixit.

Summa igitur.

Propositioni de gloria subiungitur et res, quibus
absoluta, et uera, ac solida gloria paritur. Nam et
alia quædam gloria est, ac ea quidem imperfecta, et
emendicata propemodum, de qua suo loco dicitur.
Sunt tamen eadem fere, per quæ uera gloria com-
parari hic dicitur. Nihil enim aliud discriminis est
inter hoc genus beneuolentie, et admirationem,
quàm quod est inter id, quod est inferioris gradus,
et id, quod est altioris. Sed hæc ita sparguntur, ut
fiat res dilucidior, et amplior. Quamquam Cicero
satis improprie, et populariter hic loquitur, cum
admiscet ea, quæ sunt mercenariæ gloriæ, loco de
uera gloria, quæ tantum uirtute constat, nisi quod
de liberalitate et alijs uirtutibus aliquid addit. Hæ
tres causæ exponuntur ordine.

Ac primum de illis tribus.

Prima causa consistit aut in ipsis beneficijs, aut
in uoluntate

in uoluntate benefaciendi, ita tamen, ut facultas de-
sit. Nam ubi sunt opes, ibi frustra iactatur animus,
& studium, si non sequantur beneficia. Tametsi
quoque inueniuntur, qui, cum non dent, habentes un-
de possint dare, beneficam tamen uoluntatem habe-
ant, & prosint aliquando, non quidem de suo, sed
alieno, sine turpitudine, ut qui commendant aliquos
aliquibus, uel sibi paribus, uel se superioribus, ma-
gis tamen, si magis ad uirtutem propendunt, his,
quàm illis. Sed nescio, an ij prorsus non sint libera-
les, sed potius callidè suam auariciam tegentes, ac si-
mul φιλονόκες. Se uerò tenuioribus alios com-
mendare sine iusta ratione, planè sordidum est.

Fides autem ut habeatur.

Secundæ causæ explicatio, quæ constat iusticia, et
prudentia. Habet hic locus opportunā admodū ob-
iectionem de connexionē uirtutum omnium. Ita enim
disputatum est à multis Philosophis, & ipso Cice-
rone, ut, qui una uirtute perfecta sit præditus, præ-
ditus simul sit alijs omnibus. Separauerat autem à
iusticia prudentiam. Ad id respondet, non se exa-
ctè hic disputationē de uirtutibus habere, sed uulga-
rem, & pro communis uitæ ratione. Aristoteles in
sexto Ethicorum manifeste coniungit iusticiam, si
non specialem, tamen generalem cum prudentia, nō
tamen isto modo, ut omnes uirtutes ita sint cōtextæ,

nec usquam, ut opinor, ille Philosophus hoc docuit.
 Verba eius de hac resunt: *ὡς ἐδίδαλον, ὅτι ἐδιδου
 ναι τον φρονιμον εἶναι μὴ ὄντα ἀγαθόν.*

Erat igitur ex tribus.

Hæc est tertia pars disputationis de summa gloria, & præcipua. Naturaliter enim hoc fit, ut eos dignos esse magna gloria arbitremur, & honore singulari afficiamus, qui sunt excellentibus uirtutibus ornati. Est autem gloria nihil aliud, quam tum uerum iudicium de insignibus uirtutibus, et earum prædicatio, tum officia, quæ tale animi iudicium testantur. Admiratio uero non est simplex iudicium, sed quod aliud respicit, & confert magnas uirtutes, cum aut uirtutibus alijs lenioribus, aut nature humane ratione ac modo. Sunt enim in nonnullis tantæ uirtutes, ut homines mediocres existiment, eas in hominis animum, aut naturam non posse cadere. Talis fuit Iulij Cæsaris fortitudo, quando, cum aliàs, tum contra Neruios in Gallia pugnans restituit inclinatam aciem. Talis fuit Socratis, & Catonis constantia. Talis fuit cōtinentia Cn. Martij, quando ex propositis sibi multis premijs militaribus tantum unius hospitii captiui salutem, & equum sumpsit. Maiorem etiam moderationem præstitit Dux Urbini mulier patrum nostrorum memoria, quæ uiginti annos fere pudicè & castè uixit cum marito suo non apto ad rem

ad rem uxoriam, sine querelis, sine rixis, nemini
hoc indicans, in magno erga uirum amore, & ob=
seruantia. Quam uirtutem merito uir elegantissime
doctus Petrus Bembus magnis laudibus uexit. Tam
insignes uirtutes excitant in hominū animis admi=
rationem, unde gloria perfecta nascitur. Inter glo=
riam autem & honorem hoc uidetur esse differen=
tiæ, quod gloria tantum in hominum iudicio, &
magna prædicatione, seu fama consistit, honor sine
hoc celebri & pleno uocis & rumoris testimonio
quiddam est, non tamen sine illo iudicio, & lauda=
tione. Virtuti autē adeo propria est gloria, ut Ari=
stoteles in plerisq; locis solam uirtutem & *ἡ ἀρετὴ τοῦ*
ἐπαινετοῦ esse disputet. Porro Cicero ampli=
ficauit hanc partem à contrarijs, causa & effectu,
contemni eos, qui uirtutum expertes sint. Ducit
etiam hanc disputationem per fortitudinem & iusti=
ciam, uirtutes maxime admirabiles, & ad gignen=
dam gloriam paratas. Vbi obseruari debet, quod di=
cit, neminem posse iustum esse, qui mortē, exilium,
egestatē timeat, Stoicē enim, ut plerq; in hoc ope=
re dicuntur, & cōtra Aristotelem, qui multo rectius,
ut suprà quoq; ostendimus, sentit, affectus secundum
naturam esse, & quidem omnes. Et eruditē in quo=
dam loco de fortitudine inquit: Non est fortis ille,
qui nihil timet, sic enim & lapis esset fortis, & alia

inanimata. Deinde est addita splendida iusticia laudatio. Plato in disputatione de Republica breuius hoc dixit: *σάσεις γὰρ πρὸς ἡγὰ ἀδικίαν, καὶ μίσην, καὶ μάχας γὰρ ἀλλήλοις παρεχέει, καὶ δικαιοσύνην ὁμόνοιαν, καὶ φιλίαν.* Porro quod de Medis hic dicitur, extat in primo lib. apud Herodotum, cuius uerba, quia sunt admodum suauia adscribere uisum est. *ὥς δ' ἐγὼ δ' οἰκῶ, καλὰ λίσσῃ ἔλεγον οἱ τῷ δ' οἰκῶ φίλοι, ὃ γὰρ δὴ τρόπῳ τῷ πρῶτοντι χρεώμενοι δῶκατο εἰμὲν οἰκῆσαι τῇ χώρῃ, φέρε σύσσωμῃ ἡμέων αὐτῶν βασιλείᾳ, καὶ ὅτῳ ἥτε χώρῃ ἐυνομήσεται, καὶ αὐτοὶ πρὸς ἔργα τρεφόμεθα δδ' ὑπ' ἀνομίας ἀνέστητο ἔσομεθα.*

Postremo hic notandum est, quod cum dixit prohibere iniuria tenuiores, construxit uerbum prohibere cum ablatiuo significante passionem, contra quam solet plerumque fieri, cum dicimus: Prohibitum sum accessu, colloquio, amore, actio significatur, id est, ne accederem, ne colloquerer, ne amarem: hic uero iniuria significat eam, quae accipitur, non quae infertur, et est sensus, ut caueret, ne afficerentur iniuria tenuiores. Est etiam hoc sciendum, Cicero nemius aequabile dicere, non quod aequet omnes, sic enim non possent alij alijs esse potentiores, aut diuitiores, sed quod iusticiam inter homines, et aequalita-

tem

tem quandam proportionalem, æquitatemq; confer-
uet, hoc est, quod pari studio defendat tenues, & po-
tentes, summos & infimos, & neutris patiaturs ab
alteris suum adimi. Aristoteles ἀναλογικόν, &
καὶ ἀναλογία μάλιστα appellat.

Sed ut pecuniæ quærendæ.

Non minor est uirtus, quàm quærere, parta tueri,

Casus inest illic, hic erit artis opus: Inquit Ouid.
Idem hic initio præcipit Cicero de gloria, sed ualde
paucis uerbis, sumpta comparatione à pecuniæ ac-
quisitione, & conseruatione. Postea relabitur in su-
perioiorem partem de comparanda & augenda glo-
ria. Quod de Socrate additum est, est transcriptum
ex secundo libro Xenophontis, de factis & dictis
Socratis. Hoc Apophthegma Socratis auxit argu-
mento à contrario, cum dicit, simulatam gloriam
non esse durabilem. Et adiecta est insignis senten-
tia, nihil simulatum esse perpetuum. Hanc senten-
tiam unà cum contrario probat exemplis Graccho-
rum, patris & filiorum. Postea repetit ex præce-
dentibus, quæ sit illa uera & non ficta gloria, atq;
proponit. præcepta se traditurum esse de eo, ut ui-
deamur etiam tales, quales sumus, inuerso dicto So-
cratis propemodum. Alios enim, cum alij habeant
commendationem ex maioribus, & in celebritate
uersentur, non habere à maioribus commendatio-

nem, ac obscuros esse. Quare conandum esse illis à prima adolescentia, ut noti & clari fiant. Hæc causa & generale præceptum hic sunt addita.

Prima igitur.

Nunc incipit enumerare illa præcepta. Quamquam hoc non facit forma præceptorum, sed ostendit quibus rebus ac studiis comparari gloria à prima adolescentia queat. Fit autem hoc aut re militari, aut ingenij dotibus, & operibus, quæ, ut supra, ita hic etiam præfert bellicis uirtutibus & operibus. Atq; hæc quidem ingenij bona exercentur, & declarantur aut pietate aut similibus uirtutibus, aut conuersatione cum honestis uiris aut eloquentia. In hac parte est prolixus, & ad finem usq; huius loci perseverat. Repetit autem quædam ex primilibri eo loco, in quo fecit duplex genus orationis, & ex utroq; dicit comparari gloriam, ex forense autem non paulo, quàm ex illo comi & affabili, maiorem. Postea diuidi forense genus in defensionem, & accusationem, & defendendo plus laudis & gloriæ, quàm accusando acquiri, ostenditq; quatenus liceat accusatione uti. Inspersa sunt ubiq; exempla. Quod autem in fine dicit, iudicis esse uerum semper sequi in causis, eius causa apud Platonem in Apologia Socratis exponitur his elegantissimis uerbis: ὁ γὰρ ἐπὶ τῶν κἀδὲν ὁ δυνάσῃς ἐπὶ τῷ χαλεπῷ τῷ δὲ

τῷ
ὁ γὰρ
καὶ

spu-
tis. C
tinet
mult
ribus
ciens
& es
dare,
& es
Cicer
pecu
nibus
mus a
re) E
Nam
& qu
Collig
cam l
tē abl
suum
& q

τὰ δίκαια, ἀλλ' ἐπὶ τὸ κρῖναι τὰυτὰ, καὶ
ὁ μὲν οὐκ ἔχει, οἷς αὖ δοκεῖ αὐτῶ,
ἀλλὰ δικάσει κατὰ τὸς νόμους.

Sed expositis adolescentū officijs.

Cicero ulterius hic progreditur in instituta di-
sputatione de comparanda benevolentia multitudi-
nis. Quod enim hactenus de gloria dixit, eodem per-
tinet. Nam gloria magnæ cuiusdam benevolentia
multorum effectus est. Addit autem hæc superio-
ribus per transitionem, et docet de liberalitate, fa-
ciens duo genera eius. Alterū consistit in pecunia,
et est leuius: Alterum in opera, ut est, consilium
dare, defendere contra vim et iniuriam, et similia,
et est grauius. Sic enim inter se comparat hæc duo
Cicero, et postea ostendit, quomodo sit largienda
pecunia, nempe moderatè, et non nisi idoneis homi-
nibus, et pro nostris facultatibus (non enim debe-
mus alijs dare, et ipsi postea mendicare, aut esuri-
re) Hoc autem nihil aliud est, quàm liberalem esse.
Nam qui dat, cui non debet dare, et non quando,
et quantum, et quomodo debet, non est liberalis.
Colligit etiam incommoda, quæ sequuntur inmodi-
cam largitionem, id est, prodigalitem. Sunt au-
tē ablatio causæ liberalitatis, et rapina. Qui enim
suum profuderunt, postea nō possunt esse liberales:
et quia assuescecerunt se ad dandum, adimunt alijs,

ut possint alijs dare. Prouerbum, quod est additū
debet intelligi de animo accipientium, non de pecu-
nia. Pecunia enim exhauriri potest etiam maxima,
Cupiditas accipientium non potest expleri. Et hoc
est, non habere fundum, Atque ita ipse Cicero quo-
dammodo exponit prouerbum.

Omnino duo genera.

Sicut alijs frēuicijs, ita auaricie duo sunt con-
traria. Quanquam enim uni unum proprie est con-
trarium, tamen in ijs, quæ habent media, duo sunt
aliquo modo uni contraria, nempe, alterutrū extre-
morum, et alteri extremo, et medio. Sunt autem
prodigalitas et liberalitas, auaricie contraria, quo-
rum genus hic Cicero largitate facit, ad personas ta-
men orationem aptauit, non ad res, hoc est, de pro-
digis et liberalibus, quos ambos uocat largos, do-
cet, quod tantum idem est, liberales sunt, qui seruant
medietatem in dandis quibuscunq; rebus, quæ æstimantur
pecunia, prodigi non seruant, et prodigi rebus re-
prehenduntur tales à Cicerone. A Græcis tales no-
cantur ἀσώτοι, ab αἰ, quod est non, et σῶτος, id est,
seruari. Terentius uocat ἀσώτος, luxu
perditum, bene expressa hac uoce. Porro quod hic
Theophrastum reprehēdit Cicero, grauiter est fa-
ctum. Quanquam enim uirtus est magnificentia,
non tamen liberalitati præferenda est. Quanquam
magnē

magni & splendidi sumptus, qui sunt contra decorum, aut in rebus paruis, non sunt magnificentia, sed βαυαυσία, seu ἀπεροκαλία, hoc est, luxus. Atq; sic nonnihil abusus est hoc uocabulo Cicero. μεγαλοπρέπεια, id est, magnificentia, est, ut definit Aristoteles in quarto Ethicorum, ὅτι μεγαλοπρέπεια δ' ἀπ' αὐτῆς.

Quanquam intelligo.

Sequitur enumeratio eorum, qui sine uicio largi fuerunt in publico, & magnifice adilitatem administrauerunt. Fuit autem hic Magistratus illis temporibus diu uelut occasio quædam, & aditus ad maiores honores, propter largitiones, quæ in eo fiebant ludorū occasione, qui ab Aedilibus gubernabantur, & edebantur. Tamen si non erat in hoc institutus, quod hic quoq; significatur. Estq; hic locus propter adilitatē obseruandus. De decima autem, quæ solita est sacra fieri Herculi de omnibus facultatibus, legendus est quintus liber Dionysij. Vestibulorum Periclis, quæ Cicero hic græco uocabulo προπύλαια uocat, fit mentio in uita Periclis apud Plutarchum.

In illo autem.

Natura ipsa, & commune de rebus omnium hominum iudicium nos docet, miseris, & egentibus dandum esse potius, quàm ad maiores opes contendentibus.

F s dentibus,

dentibus, quique non sunt destituti necessarijs facultatibus. Id hic Cicero monet, tractans de altero genere largitatis, laudabili scilicet per sese. Paulò ante enim duo fecit. Deinde præcipit de collocandis beneficijs. Quamquam enim & in accipiendò uidendum est, quis det, nec à quouis, ut in prouerbio iubemur, accipiendum est, sed à solis idoneis, hoc est, candidis, & sinceris, non insidiantibus nostræ libertati, aut captantibus maiora beneficia. Hic tamen tantum, quibus dari debeat, demonstratur. Docet autem & dignis, & gratis benefaciendum esse, & ea quidem beneficia conferenda, quorum memoria etiam sit uictura apud posteros eorum, qui acceperunt. Talia autem sunt magna, & illustria. Habent enim multos alios homines testes. Quare posteri etiam uelut coguntur grati esse, ne in odium hominum ueniant propter ingratitudinem. Nemo enim etiā ex tenuibus non odit ingratos, propterea, quod ut Mimus inquit: Ingratus unus omnibus miseris nocet. Nec admodum hæc præcepta pugnant cum Christiana doctrina, præsertim, si, quod Seneca docet, addatur, ingratis etiam aliquando, & per se in dignis dandum esse, aut potius, si tota res diligentius expendatur. Grauis hæc, & digna Philosopho Senecæ uox est. Beneficiorum prima simplex ratio est, tantum erogatur, si reddet aliquid, lucrum est, si

est, si non reddet, damnum non est. Ego illud dedi,
ut darem. Nemo beneficia in Calendario scribit.
Nec dissentiunt hæc ab ijs, quæ in quarto libro eius-
dem operis copiose tradit, non esse dandum manife-
ste ingratis, aut indignis, nisi alia aliqua grauis cau-
sa hoc exigat. Quod si reliqua sint paria, nõ uideo
quomodo hæc dissentiant ab ijs, quæ de bonis operi-
bus etiam à Christo ipso tradita sunt, præterquam
quod finis non est prorsus idem. Et ne quidẽ Deus
noster hoc uult, ut quibuslibet largiamur, sine dele-
ctu, aut pariter omnibus largiamur uel ad alendam
hominum pigritiam, & improbitatem, uel ad negli-
gendos, & sedulos, & bonos, & parum, ut sæpe
sunt, fœlices. Quod necesse est fieri aliquando, nisi
ratione quadam, & iudicio demus adhibito. Suaue
est, quod Cicero hic addit in contractibus quoq; li-
beralitatem debere relucere, nec omnia supputan-
da esse exacta prorsus ratione, & hoc sæpe esse fru-
ctuosum. Sicut in Terentio quoq; dicitur: Pecuniam
interdum negligere, magnum est lucrum. Ad-
ditum est etiam de hospitalitate. Hæc enim in pri-
mis decet homines. Ac notandum est exemplum,
quod sequitur de Cimone, & de hac Cimonis libe-
ralitate est apud Athenæum in. 12. lib.

Quæ autem opera.

Alter pars liberalitatis erat opera, seu labore,
hoc est

hoc est agendo, non dando, quod manu prehendi-
tur, & accipitur, quæ est altera pars, & nunc ex-
posita, prodesse. Ea tractatur in hoc loco. Fit autem
hoc uarie, ut consulendo, defendendo, commendan-
do, non modo iudicibus, & magistratibus, quando
ipse non possis pro eis in iudicio dicere, sed alijs
quoq; ut dent uel res uel operam, cogitando, & ui-
gilando pro aliorum salute & utilitate, excusando
se offensis, & sarciendo aut omissum commodum,
aut datum damnum. Atq; hæc ab ipso Cicerone cla-
rè sunt explicata.

Sed cum in hominibus.

Hoc etiam præceptum est necessarium. Quan-
quam enim plerunq; dantur opes nullis nunc, nisi di-
uitibus ut ait Martialis, tamè diuersum esse facien-
dum sentiunt omnes, in quibus uel scintilla est pro-
bitatis, & hoc duce natura. Docti etiam ratione
hoc possunt scire. Nam liberalitas est uirtus, &
uirtus in medio uersatur, medium autè est, uel equa-
litas quædam, dare ei, qui indiget, non ei, qui habet
antea, ergo non habenti magis est dandum, quam ha-
benti. Et hoc quidem, quod pertinet ad rerum datio-
nem. De operis, seu actionibus, idem considerandū
est, ita tamen, ut opes non habeant aliquid ponderis
præ probitate, aut potius præ necessitate, & indi-
gentia, ubi par fuerit probitas, & nihil aliud gra-
uius

uius
cero.
bene-
docet
dere
in pau-
& am-
dam A
quoq;
bet in
& ref-
& urb-
tum pr
involu-
lem ex
ta exp

Ha
nem. In
publice
runtur.
seu, ut
distribu-
cant, sin-
dam diu-
omniun

uius obfiterit. Tali comparatione ufus eft hic Cicerone. Quod autem addidit, locupletes non accipere beneficia nomine beneficiorum, caufa eft, quod, ut docet Mimus, Beneficium accipere, libertatem uendere eft. Habet hæc comparatio beneficiorum, quæ in pauperes & diuites conferuntur, conclufionem, & amplificationem conclufionis, per infigne quoddam Apophthegma Themiftoclis, quod eft in uita quoque eius apud Plutarchum. Obferuari etiam debet in hoc loco alterum Apophthegma, de habenda & referenda pecunia & gratia. Eft enim lepidum & urbanum, cum propter cõutationem uocum, tum propter ambiguitatem, quæ naturæ sermonis inuoluta eft. Gellius in 4. capite primi libri fimilem ex oratione pro Plancio locum citat, cum arguta ex pofitione cuiusdam Rhetoris.

Sed quoniam de eo genere.

Hæc annectuntur præcedentibus per transitionem. Incipit autem differere de iſtis beneficijs, quæ publice in multos, aut in totam Rempublicam conferuntur. Hoc fit dupliciter, aut ſimul, aut ſeparatim, ſeu, ut Grammatici loquuntur, aut collectiue, aut diſtributiue. Nam uniuerſi omnes ſimul ſignificant, ſinguli uero non ſimul omnes, ſed per quamdam diuiſionem, ſiue enumerationem, & reſpectum omnium partium, atque hoc quidem in poſtiori diuiſione

uisione. Sunt enim due in principio statim, & in
 priore hac uoce, non certa multitudinis, aut totius
 omnes partes, sed quælibet in quolibet numero si-
 gnificantur. Id quod cum obscuret sententiam pro-
 pter uel absurditatem, quæ uidetur inesse orationi,
 quanquam non inest, uel ambiguitatem, obseruan-
 dum est. Ac propterea Cicero in posteriore, usus est
 uerbo attingat. Nam illud genus publici beneficij,
 quod in singulos collocatur, alij post alium, uelut
 numeratur specialiter, & diuisis partibus, omnia
 bus tamen. Cuius generis puto esse uiscerationem,
 epulas, distributionem frumentariam, contra quod
 in uniuersos confertur, non diuiditur, sed totum omni-
 bus simul datur, ut est pax, templa, portus, & alia
 supra recitata. Est in posteriore diuisione constru-
 ctio quoque aduerbij partim cum genitiuo eorum no-
 tanda. Similes sunt cum alijs in Ciceronis libris, tum
 in secundo & tertio libro de Oratore. Post exem-
 pla, quæ huic parti sunt addita, sequuntur duo præ-
 cepta ualde utilia in Rebus publicis, nec habet opus
 explicatione. Vtitur hic Cicero Philippi exemplo,
 quem puto cum esse, cui Lucio cognomen fuit, &
 fuit tum legatus Sylle, tum Consul, & uehemens
 aduersarius Senatus, de quo est apud Ciceronem in
 prologis. 1. & 2. librorum de Oratore, & 86. Epi-
 tome Flori.

Capit

Caput autem est in omni procuratione.

Quia uirtus consistit in quadam medietate ut sic dicam, uitari debet utrunque extremorum. Bene itaque hic Cicero, cum, quam turpis res esset prodigalitas, exposuisset, feceritatem quoque auaritia, aut potius damna, quae affert secum auaritia, ostendit, et suae reipublicae exemplo, idque per comparisonem, ut recte praecipiant Rhetores debere fieri commoda, quae medium in hoc genere actionum committantur, cum in commodis auaritia. Ponit autem alia quot exempla, et coniungit publica commoda cum priuatis. Altera enim publice et priuatim obsunt, altera utrobique prosunt. Postea redit ad disputationem paulo ante institutam de beneficiis, quae ad multos pertinent, et reprehendit rem agrariam, et nouas tabulas, ac similes largitiones, id est, largitatem publicam, seu luxum publicum coniunctum cum iniustitia, aut aliorum iniurijs. Ibi recitat etiam quatuor incommoda, quae sequuntur ex hoc genere proluuij, quorum duo priora sunt publica, reliqua priuata, et postremum declarat exemplis Graecorum et Romanorum. Magnificis quoque uerbis Arati in sine quoddam factum exponit, quod est exemplum precedentibus contrarium, et copiosius descriptum extat apud Plutarchum in Arati uita. Ad
ditum

ditum est huic historiae Epiphonema exclamatione
ornatum, & contentione, item obiectione, & duobus
exemplis, altero Ciceronis altero Caesaris. Sunt
etiam hic aliquot repetitiones. In summa hic locus
est crebro, & multum & dense inculcatus, ita ut
possit exemplum esse commorationis, quæ inter
quædam Alcyones recitantur. Sequitur Epilogus
cum excusatione Panætij, ubi obiter illa tamen ex-
plicatur, quæ Panætius omiserat, & propter quæ
erat ab Antipatro notatus. Porro hæc duæ senten-
tiæ in principio, Ne illi quidem multa secula, &
Nondum centum, & decem anni sunt, uidentur non
nihil dissentire, sed prior ad interualli temporis bre-
uitatem referenda est. Sunt enim inter illa Panætij
tempora & hæc Ciceronis, anni fere tantum. 270.
Altera dicit de huius mali celeritate in crescendo.

Sed utilitatum comparatio.

Hæc est secunda huius libri pars, quæ, ut in su-
periore est factum, tantum significatur, potius,
quàm explicatur. Quamquam facilis est, & plana
per sese, nec fortasse debuit, quamquam potuit pro-
lixius tractari. Comparantur utilia inter se uel duo
uel plura, ut discamus habere delectum in eis. Sunt
enim alia alijs magis utilia. Atq; hæc optimè & sa-
cilimè iudicari possunt, his ordinibus bonorum con-
sideratis, qui sunt fere apud omnes Philosophos;

animi

animi scilicet & corporis, & externorum, seu fortunæ, sicut etiam à Cicerone hic est factum. Sunt & aliæ bonorum diuisiones ex Aristotele petendæ. Præterea ibi aut externa autem, ut gloria diuitijs, aut uectigalia urbana rusticis, legi debet, non externorum, aut aliquid est omissum. Alioqui enim aspera, & inepta constructio est. Porro ad medium ianua sedere, est ad ingressum domus sedere, uel in hemicyclo, uel in alia sellula, ubi res non subtiliter disputantur, ut in scholis fit, sed populariter, uelut crassa Minerua, ut fit apud imperitos, aut leuiter peritos, probos tamen. Quanquam ibi Epicureos perstringit, qui propter aut ambitionem, aut inuidiam, omnem officiorum rationem peruerterant. Nam hæc duæ pestes doctorum

etiam, & ingeniosorum animas

non raro fastigant.

tigant.

G

Commen

COMMEN

TARIA TERTII

libri de Officijs.

Publium Scipionem Marce fili.

Ve sunt huius prefationis partes.
 In priore de suo ocio Cicero dicit,
 et comparat id cum Africani ocio
 sic, ut, cum disimile suum, et infe-
 rius esse ostendat per quandam exte-
 nuationem, superius tamē ed uelit uideri, quod ipse
 in ocio aliquid scripserit, et posteris etiam hac re
 consuluerit, Africanus id nō fecerit. Est autem hæc
 pars inchoata à dicto quodam Africani, quod ipsius
 ocium declarat cuiusmodi fuerit, et quidem Cicero
 addit expositionem. Vocant ueteres hoc genus dis-
 ectorum et factorum *ῥησέας*, de quibus uide Quin-
 tilianum libro primo, capite decimo quinto, et
 Priscianum in Præ ex. Rhetor. ubi et latinum uo-
 cabulum vsus est usurpatum. Id enim Græca uox
 significat ab utendis, hoc est, citandis, ut nunc lo-
 quimur, aliorum dictis, aut factis. Similia exordia
 sunt apud Ciceronem in libro secundo de Inuenta-
 tione, et libro secundo Tusculan. quæstio. Eadem
 pars

N pars conuenit cum præfatione secundi libri, nisi quod ibi alia forma est, nempe, excusatio, utriusque est inpersum quiddam querulum. Secunda pars est exhortatio ad filium, ut diligenter hanc partem Philosophiæ de Officijs cognoscat, et significat ei, ut hos etiam libros legat, additque occupationem, tamen si hæc abunde à Cratippo discat. Vtitur deinde tribus argumentis, ab expectatione hominum, de ipso, à celebritate loci, in quo uersatus est tum Cicero filius, et à præceptoris autoritate, sicut fecit in præfatione primi libri. Istic enim simile est argumentum. Cæterum, quod hic dicit, inanem redire turpissimum est, ex Homeri secundo libro Iliados sumpsit, ubi Ulysses in sua exhortatione ad Græcos inter cætera ait:

αἰχρόν τοι δ' ἄγοντε μένεις, κενεόντε νείεσθαι.

In superiore parte dicit ex malis minima oportere eligere, quod Aristoteles sic dixit paulò aliter: οὐ γὰρ ἀγαθὸν γὰρ λόγῳ γίνετ' ὁ ἔλαττον καὶ πρὸς τὸ μᾶλλον κακόν. Esi γὰρ τὸ ἔλαττον κακὸν μᾶλλον αἰρετόν τοι μᾶλλον.

Panætius igitur, qui sine controversia.

In primo libro huius operis de honestate Cicero disputauit, in secundo de utilitate, in hoc tertio li-

bro comparat hæc duo inter se, & ostendit, quando uideantur pugnare utilitas & honestas, quid sequendum sit. Non enim uerè pugnare, cum idem sit honestum quod utile, & idem utile, quod honestum. Idq; ex Stoicorum disciplina sentire se, & eò hanc disputationis partem de officijs accomodare, Panætium autem hanc partem in suis libris non tractauisse. Hinc oriuntur duæ quæstiones uelut per occupationem. Prior est: Posuerit ne Panætius hanc etiam partem, cum non explicauerit eam. Altera: Debuerit ne istam partem introducere, cū nunquam pugnent inter se utile & honestū. Hæ quæstiones explicatur prius, quàm rē ipsam incipit. Et est totus hic locus uelut exordium quoddam, seu insinatio, quæ est pars aut etiā species exordij. Remouet enim ea, quæ uidebantur initio disputationis absurda, uel incommoda esse, proptereaq; sibi ob stare, & uelut isto modo cōciliat sibi lectorū animos, id quod solet in insinuationibus fieri. Repetuit autē ex primo libro Panætij diuisionē. Priorem quæstionem sic explicauit, ut doceat, Panætium uoluisse de hac etiam parte disputare, tribus argumentis: Primo, à diuisione Panætianæ disputationis: Secūdo, ab alio loco eiusdē operis: Tertio, à testimonio Posidonij, ductis De imagine Veneris cuius ibi mētio fit, est in Plinij tricesimo quinto libro, capite duodecimo.

Recte

Recte ne autem hanc tertiam
partem.

Altera pars insinuationis, & explicatio secundae
de quaestione. Ostendit autem principio, sicut in
precedente quaestione est factum, unde sit haec dubi-
tatio, Nempe cum non pugnent haec inter se, ac
eadem res sit, Vtile & Honestum, secundum Stoi-
cos tamen, non debere, aut posse recte institui, aut
fieri horum comparationem. Diuersa enim aut con-
traria, aut certe non eadem secum comparari solent.
Adhibuit haec ad Peripateticorum quoque doctrinam.
Deinde adiecta est longa occupatio, repetita ex pri-
mo libro, diuisione de honesto, seu officiis: Aliud ho-
nestum esse in sapientibus, aliud in mediocribus, et
gerentibus tantum speciem sapientum: Illud perfe-
ctum esse, hoc imperfectum. Et uidetur significare
occulte, nullos perfectum honestum habere, sicut
nulli habeant perfectam sapientiam. Reuera enim
nemo est talis. Et hic se disputare de mediocribus
officiis, non de Perfectis & summis, quae uere tanti
funguntur, nec sunt in hominis natura. Sicut aliarum
rerum perfectas species non recipit humanus ani-
mus propter suam angustiam & imbecillitatem. Et
tamen illa honesti similitudine utendum esse non ali-
ter, quam si esset perfecta species, nec putandum,
quod cum utili pugnet unquam. In eo loco multus

Et prolixus est Cicero, tum propter similitudinē,
tum propter exempla, et alias exornationes, quibus
est usus. Sequitur postea responsio ad quaestio-
nem, et exponitur cōsiliū Panetij de hac parte,
addito etiam exemplo. Ceterum in hoc loco fuit
menda circa principiū, et eam bene correxit Lug-
dunensis codex, qui indolentia habet scriptum, ubi
alii omnes fere codices habent scriptum indigentia,
sicut recte in sequentis loci initio abiecit Qui rela-
tiuum, et in eodem commate uerbum actiuum ante
ponunt, in passiuum anteponuntur mutauit: Alii
enim ibi non est constructio. Et melius ista sequenti,
quā huic loco adscribuntur. Quae autem de tali
coniunctione utilis cum honesto mea, imò Aristote-
lis esset sententia, supra est monstratum in secun-
do libro.

Itaque ut sine errore diiudicare
possimus.

Hic incipit ad rem ipsam propius accedere Ci-
cero, et proponit de generali regula, quae sit usui
futura ad omnem reliquam disputationem, et uia
breuiter rationem reddit, cur sequatur in hoc opes-
se Stoicos maximè. Deinde regulam illam, seu for-
mulam subiicit copiose et splendide expositam.
Summa autem eius est, nihil debere detrahi alteri
homini

homini per auariciam, aut iniuste, sed alios homines
adiuuandos esse cum quantocumq; periculo, aut mo-
lestia. Sic autem tractatum est hoc præceptum, ut
probetur initio tribus argumentis. Primum est
tractum ab inuitili, seu damno consequente, nisi fiat
hoc modo: Lædi societatem generis humani inui-
rijs. Ibi est etiam inserta similitudo cum occupatio-
ne, quod tamen liceat, ut sibi quis malit, quam alte-
ri, acquirere ad uitam necessaria, & crebro eadem
sententia repetitur, & postea aliquoties in toto hoc
loco per contentionem fere, adeo, ut & hic exem-
plum possit haberi commorationis. Idem enim sæpe
repetitur, inculcatur, urgetur, præcipitur, docetur
aliter atq; aliter, tanquam pictum. Secundum
argumentum est ductum à turpi, contra ius naturæ
& ciuile esse aliter facere. Tertium à causa effi-
ciente contrariorum, Iusticiam & similes uirtutes
magis secundum naturam esse, quam uoluptatem et
similia. Iustitia enim conseruat humanam societa-
tem, uoluptas uerò dissipat. Deinde addita est am-
plificatio, in qua confutat prætextum iniuriarum,
seu falsam opinionem eorum, qui inferunt iniurias,
per dilemma, seu diuisionem. Eam amplificationem
concludit, & reuocat totam rem ad communitatem
rerum. Sequuntur postea quatuor obiectiones, quæ
sunt ex conditionibus, seu gradibus quibusdam ho-

minum nata. Patrem enim, aut fratrem, ciuem, ex-
terminum, stultum, & inutilem, item tyrannum esse,
conditiones sunt, & gradus hominum. Sic autem
Cicero ad omnes respondet, ut doceat omnia referen-
da esse ad communem utilitatem. His est subiectus
Epilogus, in quo accommodat exposita in obiectis
nibus ad Panætij consilium, & reuocat hanc rem ad
ea quæ sunt in præcedentibus libris disputata, &
iubet sibi de uirtute concedi quædam per quandam
similitudinem. Est etiam subiecta excusatio Pan-
ætij de hac parte assumpta in disputationem de
officijs. In fine ponitur tantum propositio huius li-
bri. Et hæc quidem est dispositio huius loci. Nunc
aliquid etiam de obscura & necessaria questione ad-
dam, quæ, & si rectius in primo libro esset explen-
da, non tamen hic prorsus non quadrat, cum ibi sit
omissa, & eiusdem rei fiat hic mentio. Est autem di-
sputatatio quoque de iure naturali, & iure ciuili. Na-
iur gentium idem esse, quod est nature ius, hoc de-
clarat, quod bella, captiuitates, seruitutes iuris natu-
ræ sunt, non uel contraria iuris nature, ut Iuri-
consulti uolunt, uel affectus mali, quod alij nonnulli
barū rerum non satis adhuc periti docuerunt. Cum
enim à natura sit institutum, ut aliqui præ sint inter
homines propter præstantiam ingeniorū, aliqui obe-
diant propter imbecillitatem, necesse est rixas, &

CONTIN

contentiones, ac bella tandem oriri, quando aut præ
esse uolunt, qui non sunt idonei ad hoc, aut non pa-
rere, qui non possunt consulere sibi ipsi, & salui
esse, nisi à melioribus regantur. Et ea quidem bella
uidentur secundum naturam esse maxime, reliqua
ex cupiditatibus, & malicia hominum suscipiun-
tur, & geruntur, tamen ex altera tantum parte.
Nam altera semper iustum bellum gerit. Aut enim
arce illatam iniuriam, aut armis res repetit abla-
tas. Idq; etiam facit secundum naturam. Vult enim
natura, ut humana societas conseruetur, quod fieri
nequit, nisi uis depellatur. Vbi autem sunt bella, ca-
piuitates etiam ut sint, necesse est. Sæpe enim non
potest coërceri cupiditas aliter, quam uinculis &
carcere. Et satius est uinciri uictos, quam iterum
turbari pacem multorum. Quanquam, quod ad hoc
attinet, cum sæpe non praua cupiditate impulsæ ar-
ma capiant, sed aut potentiorum ui coacti, aut igno-
rantia, & errore, non omnes capti in bello hoc iure
captiui sunt fortasse. Quemadmodum non omnes
serui possunt esse naturali iure, qui nascuntur à ser-
uis, aut alijs de causis in seruitutem uenerunt, nisi
quatenus uoluntate deliquerunt, & postea pœnam
luunt peccati, nam & hæc pœna est secundum natu-
ram, sed ibi tantum, qui sibi non possunt res utiles
ad uitam, uel querere, uel conseruare. Alij enim
G 5 sunt

sunt alijs prudentiores natura, quod res ipsa testatur, et imprudentiores habent opus consilio, et gubernatione prudentiorum. Hoc autem nihil aliud est, quàm dominos esse, et seruos, ut Aristoteles in Politicis demonstrat. Declarat hoc etiam mariti et uxoris consociatio. Nam uir est natura muliere prudentior, et prestantior. Quapropter etiam dominum in illam habet, quanquam non prorsus eiusmodi, quod dominus in seruum habet. Nam hac societas propius paulò ad ciuilem societatem, in qua est iuris equalitas, accedit. Docet idem puerorum et parentum ratio. Nam illi non possunt sibi consulere. Merito igitur in potestate parentum sunt, et quidem magis propter suam, quàm propter parentum utilitatem. Sic etiam seruis utile est, et salutare, sub dominis esse. Illi tamen natura serui sunt, qui propter naturæ humilitatem, et intellectus infirmitatem opus habent aliena gubernatione, et dominio. Sic autem Aristoteles inquit: ἀρχὸν δὲ φύσει, καὶ ἀρχόμενον διὰ τῆς σωτηρίας. τὸ μὲν γὰρ δυνάμενον τῇ διανοίᾳ προεῖναι ἀρχὸν φύσει, καὶ δευτέρου φύσει, τὸ δὲ δυνάμενον ὑπὸ σώματι ταῦτα ποιεῖν ἀρχόμενον, καὶ φύσει δόλον. Præterea Aristoteles tantum habet ius naturæ, et ius politicum, seu humanum. Cicero etiam hic ius gentium et naturæ

turæ

turæ pro eodem uidetur accipere. Hæc ideo prolixius de iure gentium exposui, quod non parum ad præsentem quæstionem conducant. Nam inter res priuatas, seu proprias numerantur & serui & ea, quæ sunt in bellis parta. Est autem quæstio, utrum pugnet cū iure naturæ, ius ciuile. Nam cum suprâ in primo libro dicatur, natura nulla priuata esse, idemq; multi alij doceant, & distinctio rerum, & proprietas à iure ciuili recepta, & approbata sit, merito uidetur contrarium esse iuri naturæ ius ciuile. Quapropter recte facere Anabaptistas, & alios, qui docent, omnia debere esse communia, neminem debere habere aliquid proprij, præsertim cum fundamentum debeat esse ius naturæ ciuilibus iuris, & in ipsorum Iurisperitorum libris scriptum sit, quod naturalia semper firma, & immutabilia permancant. Ad quæ sic respondeo: Nunc est ostensum, captiuitates, seruitutes, & similia non esse diuersa à iure naturæ. Non possunt ergo rerum dominia contra naturam esse, cum & hæc numerentur inter priuata, & uerè sint, imò tota Oeconomia secundum naturam est. Itaq; omnia quæ pertinent ad oeconomiam secundum naturam sunt, non serui tantum & domini. Docet hoc etiam dominia secundum naturam esse, quod homo præest reliquis animalibus, propterea, quod careant intellectu, & magna ex

gna ex parte hominum auxilio habent opus. Docet
idem apum uita, in qua multæ uni parent. Quam
quam autem præesse non est dominium habere, ta-
men sicut in Republica, ita in œconomia, unde orta
est politia, alij debent præesse, alij parère. Hoc au-
tem non potest fieri, nisi rerum sit proprietas. Huc
pertinent etiam usitata argumenta. Non posse alie-
ter salutem uniuersorum & singulorum consiste-
re, nisi res distinctæ sint, & nisi sit proprium. Nam
si undecunq; liceret sumere unicuiq; quæ esset futu-
ra confusio & turbatio. Quanquam huic malo for-
tasse posset succurri legibus, & pœnis constitutis in
ociosos. Ideoq; firmiora & planiora uidentur esse
argumenta superiora. Deinde priuatam fuisse in
omnibus Rebus publicis, non extremè barbarorum
populorum. Et Deum ipsam in sui populi Repub.
priuatam ordinasse. Quod quidem argumentum de-
bet apud Christianos firmissimum esse. Neq; un-
quam Christus postea mutauit aliquid de illa re. Et
sanctus Paulus, ne ex publico, aut priuato aliorum
uiueret, quanquã iure potuisset, acquisiuit sibi ipse,
unde sustentaret se. Approbat idem seruitutes, &
priuatũ, non solum in prima Epistola ad Timotheũ,
sed in alijs multis locis tum hæc, tum alias civiles
constitutiones. Item cum dicit Esaias: Frange esu-
rienti panem tuum, de priuato loquitur, nõ de com-
muni.

muni. Et quid aliud sacra scripta precipiunt,
 quando precipiunt de bonis operibus, quam ut de
 nostro & priuato largiamur indigentibus. Sed infini-
 ta sunt, quæ persequor. Refert enim sunt diuini li-
 bri talibus testimonijs, quibus priuatum non tantum
 approbatur, sed etiam iubetur esse. Cum ergo pri-
 uatum sit, & secundum naturam, & non tantum
 salutare cõmuni hominum saluti, sed etiam necessa-
 rium, aq; Deo ipso institutum sit, nõ debet esse omnium
 rerum communitas. Et, quando in Cicerone, aut
 alibi dicitur, omnia debere esse communia, sic intel-
 ligendum est, ut sit uoluntaria rerum communica-
 tio pro eò, ac iusticia præscribit, aut etiam gratuito.
 Nam quod mihi superest, hoc alteri, qui opus habet,
 donare etiam debeo, quando non potest uicissim ali-
 quid dare, ut fiat permutatio secundum iusticiam,
 hoc est, seruata equalitate. Et est sanè ambiguitas
 in uocabulis communio, & communitas. Nam pro
 rerum cõmuni & iure & usu prorsus excluso
 proprio usurpantur, & pro uoluntario rerum cõ-
 muni usu, & quem docet iusticia, seu Rerum publicarum
 ratio, & forma. Idq; posterius proprie signifi-
 cant hæ uoces Latinis, & Grecis κοινωνία in ta-
 libus disputationibus, & pro consuetudine, quam
 maxime sequimur in scholis. Plato magis in priore
 significatione uocabulo illo utitur, ex quo plura Ci-
 cero

cero sumpfit, quàm ex Aristotele. Hæc ambiguitas
uocū uidetur mihi multas disputationes inutiles, &
errores peperisse nostro etiam tempore. Quod au-
tem Cicero in primo libro dicit: Sunt autem priua-
ta natura nulla, de Platonico magis priuato, quàm
de Aristotelico est intelligendum. Nam ibi certè na-
tura ius ita separatur à ciuili iure, ut iuri natura
communio rerum Platonica, ciuili Aristotelica, &
priuatum tribuatur. Nihil enim prohibet unà esse
isto modo priuatū & publicū in ijsdem rebus, imò
debet esse, & sic à natura est institutum. Videtur
quidem natura uoluisse rerum omnium cōmune ius
& usum esse, cum eiusdem generis sint omnes homi-
nes. Sed hoc est etiam considerandum, magnam di-
uersitatem in hominibus esse per eandem naturam,
quæ, qui uoluit omnibus consulere, uoluit etiam, ut
alii præessent, alij parerent, ut oeconomia esset, ut
ciuilis communicatio rerum esset. Natura enim non
tantum quærit generationem rerum, sed etiam con-
seruationem, quatenus licet & potest fieri. Et quia
ut Plato & Aristoteles docent, homo natura poli-
ticum animal est, necesse est politiam etiam secun-
dum naturam esse. Politia uerò non potest existere
sine hoc rerum usu proprio, & communi, hoc est,
sine iusticia commutatiua & distributiua. Origo
enim Politicæ est Oeconomia, in qua necesse est pro-
prium

prium esse. Ergo tam priuatum, quàm communitas
natura congruit, alterum secundum politiam, al-
terum secundum œconomiam. Nec pugnat secun-
da natura, quod in diuersis speciebus diuerse agit, ad
unum tamen finem. Et uerba Ciceronis aut sic ex-
poni debent, ut sentiat, quando homines cœperunt
esse, non certum unicuique naturam assignasse. Et ue-
lut manu tradidisse possidendum. Sed in tanta co-
piarum quemlibet pro suo arbitrio occupasse uas-
tum. Quomodo enim illa aliter cum ijs, quæ tum
hic, tum in eodem opere dicuntur alibi, detrachere al-
teri sui commodi causa magis contra naturam esse,
quàm ea, quæ uidetur maximè esse talia, conueniât?
Aut certè, si de perpetua quadam naturæ lege aut
iure dicit, quæ postea homines suæ utilitatis causa,
suosque tantum impulsu et arbitrio mutauerint, non
ipsius naturæ suæ su et ductu, negandum est id, aut
sentiendū, quod ὁ πρῶτος ἀνὴρ de cōmunitate re-
rum illa dixerit, uolens ita homo politicus politiam
magnificè laudibus euehere. Sed re uera utrumque in
natura est, publicum et priuatum, et quidem ab in-
itio cum œconomia statim etiā esse cœperint, quan-
do homines, et publicum esse cœpit. Aut certè
prius priuatum fuit natura, et tempore, quàm pu-
blicum. Ex œconomia enim Respublica orta sunt.
Hæc adnotanda hic obiter duxi, ut res obscura,
et latè

& late fusca nonnihil ab adolescentibus intelligeretur, olim fortasse copiosius, & distinctius eam explicaturus.

Cum igitur aliqua species utilitatis.

Hactenus aditum sibi fecit ad hanc suae disputationis partem, nunc rem ipsam inchoat, & ostendit primò, quid sit faciendum, quando res aliqua habens speciem utilitatis, se nobis obtulerit, nempe, referendam esse eam ad honestatem, cum qua si pugnet, ne quidem habendam esse pro utili, quantumvis nobis blandiatur. Deinde repetit supra explicatam disputationem de coniunctione utilitatis & honestatis. Et sic argumentatur fermè:

Turpitudine non est secundum naturam,

Utilitas est secundum naturam,

Ergo utilitas non est turpitudine.

Est Syllogismus in secunda figura. Sed quia Minor propositio erat in firma, addidit alteram argumentationem, quam nonnulli uocant *συνειρημένη*. Sed Aristoteles negaret, omne bonum esse utile. Bonum enim Aristoteli genus est, Vtile species: nec conuertitur genus cum specie simpliciter, ut loquuntur. Reprehendit etiam eos iterum, quia distraxerunt & recitat incommoda, quae sunt ex distractione secuta. Quod ibi autem dicit, turpitudinis penam esse

esse acerbissimam, intelligendū est de mala conscientia. Verē enim quod Græci dicunt, *συνείδησις πλήρη τῷ ψυχῇ*, conscientia uerberat animū.

Additur aliud præceptum: Etiam sine teste faciendum esse honeste, quod ornauit bellissima fabula, quæ est in secundo *πολιτικῷ* apud Platonem, cum defensione quadam Platonis, & expositione fabulæ. Sub finem iterum indicat, quid sit honestum cum utili comparare, & per duo exempla contraria docet, quid sit in talibus deliberationibus sequendum, nempe omnia esse ad honestatem reuocanda, & ad publicam utilitatem, sicut in præcedente formula indicatum est.

Nec tamen nostræ.

Per occupationem respondetur ad eandem obiectionem, quæ supra sub initium formulæ tractata est. Obseruari autem debet Chrysippi Apophthegma, in quo est totius huius disputationis summa, quod liceat quidem sibi quenq; præ alijs prospicere de rebus necessarijs, & utilibus ad uitam, sic tamē, ut turpitudine absit, & iniuria aliorum.

Maxime autem perturbantur officia.

Nec facile negari debet aliquid amico, nec tribuendum quiduis. Quare duo præcepta præscribit Cicero. Alterum, ne nostram utilitatem illorū uti

H

litati

litati præferamus. Alterum, ut nihil contra honestatem amicorum causa faciamus. Quæ præcepta, & totam hanc rem de opera danda amicis complexus est breui dicto Pericles, cum rogatus, ut Gellius scribit, à quodā, ut pro se falsum diceret, respondit: δὲ μὲ συμπαρῆσαι τοῖς φίλοις, ἀλλὰ μὲ καὶ βωμῶν. Eadem scribuntur in libello de Amicitia. Historia Danonis, & Pythiæ, quæ exemplum est perfectæ amicitie, Valerius Maximus citam recitavit lib. 7. ca. 4.

Sed utilitatis specie.

Antea docuit generaliter nihil faciendum esse turpiter propter aliquam utilitatem, seu speciem potius utilitatis, ut ipse vult, nunc eandem disputationem per species tum turpitudinis, tum honestatis incipit ducere, & comparat illas cum utili sic, ut cedere iubeat honesto utile in actionibus. De crudelitate primum dicit, quod non debeat exerceri publice. Nam illa circumstantia est iniecta propter aliquam speciem utilitatis. Simile præceptum est supra in primo libro. Declarat hoc exemplis tum sue Reipublicæ, tum Atheniensium, de quorum eadem crudelitate vide Valerium Maximum libro nono, capite secundo. Postea recitat alia exempla ex ipsa dem Rebus pub. quibus ostenditur, neglectam esse publicam utilitatem propter honestatem, quæ illi utilitatis

utilitati aduersata est. De Cyrsili historia lege Herodotum libro ultimo, ubi hoc etiam additur, quod uxorem quoque eius & liberos lapidauerint uxores Atheniensium, cum audiissent, quid fecissent Cyrsilo mariti. Ille etiam Lycidas nominatur in Herodoto, non Cyrsilus. De Themistoclis hoc consilio, & contrario consilio Aristidis, est apud Plutarchum in uita Aristidis. In fine Pompeius & Cæsar notantur, quorum alter Campaniam uirum diuisit, alter colonias assignauit Piratis. De quibus rebus uide Plutarchum in uita Pompeij, & Catonis Uticensis. Post Augustus Cæsar imitatus magnum suum auunculum, & patrem diuisit Veteranis agrum Gallicum.

Sed incidunt.

Proponuntur hic etiam exempla, quæ Cicero causas fere uocat, Iurisconsulti casus, nescio an satis latine. Certè paulò aliter hæc uox ueteribus Latinis autoribus usurpata est. Sed in præcedentibus ferme statim honestas, aut turpitudine apparet. Quare ne quidem de talibus rebus consultandum esse uoluit, in his uerò non ita uidetur primò aspectu honestum aut turpe, quod cum utilitatis specie coniunctum est. Quare animos in diuersa trahere necesse est, & deliberationem in eis oriri, posuit ne honeste etiam fieri quod utile est. Nam utilitatis spe-

ciemagna ex parte primo pulsus animi incitatur ad
 agendum. Sed quamprimum apparet turpitudine in
 eadem re, non est suscipienda actio, & quando non
 apparet, inquirendum est hoc, & inuenta honesta-
 te agendum, turpitudine uero inuenta, super seden-
 dum est actioni, aut etiam quando non potest inue-
 niri uel honestas manifesta, uel turpitudine, sed relin-
 quitur animus in dubio. Nam plerumque dubitatio
 propensa est in deteriorem partem, propterea,
 quod magis ex affectibus oriatur, quam uel ex ra-
 tione, uel ex rei natura. Et hæc duo sunt capita hu-
 ius totius libri, huc includenda est hæc tota pars di-
 sputationis de officijs, sicut ipse Cicero facit etiam
 in huius capituli fine. Hæc exempla sunt tractata
 per διαλογισμὸν, hoc est, per contentionem
 quandam, aut colloquium duorum Philosophorum,
 quorum alter nititur legibus naturæ, cum uult in
 his uenditionibus, sub quarum specie exempla tra-
 ctantur, quod quia honestum non sit, quod utile ui-
 detur, aut non esse utile, aut certe non faciendū esse.
 Alter legibus ciuilibus, quando contendit in iisdem
 uenditionibus honestum esse cum utili coniunctum.
 Ideoque seruandum esse utilitati, quod possit parari
 sine turpitudine, uel etiam, quod sine turpitudine
 non possit negligi. Obseruanda sunt hic tum ambi-
 guitas uerbi celare, quod in sequenti capite exponi-
 tur, tum

tur, tum argumēta ex maiore, ac pœna apud Athenienses in eos constituta, qui uiam erranti non monstrassent.

Quæ dijudicanda sunt.

Longissimum est hoc caput, in quo tamen fere nihil aliud docetur, quàm quæ paulò antè summatine dixi doceri, & tractari in hoc toto libro. Initio explicantur exempla in proximo capite proposita. Deinde sequuntur alia exempla, seu causæ, aut facta, in quibus eadem subinde repetuntur, & inculcantur, additis uarijs tum argumentis, tum amplificationibus. In summa autem, ut nos etiam utamur repetitionibus, in omnibus exēplis ostenditur, quod nihil propter nostrū commodum facere debeamus contra honestatem, seu ius naturæ, quæ uult, & in omnium hominum mentes impressit, ne quid insidiosè dicamus, uel taceamus, uel faciamus, uel omittamus, decipiendi aut ledendi alterius causa. Atque hoc etiā uult maxime illa definitio doli mali, quam Cicero tribuit Aquilio. Is dolus dicitur in libris Iurisconsultorum ex calliditate & fallacia fieri. Item pactum dolo malo dicunt fieri, quoties alterius circumscribendi causa a iud agitur, aliud simulatur. Et illæ definitiones sunt perfectiores, quàm hæc Aquilij à Cicerone posita. Omissa enim est deceptionis mentio, quæ tamen ex alijs uerbis huius

loci facile colligitur, & omnino talem simulationē uoluit intelligi Cicero. Nunc si dolus malus non debet inter homines uersari, non debet etiam uersari inter eosdem homines simulatio, & dissimulatio. Atq; sic argumētatur Cicero ab illis formulis Aquilianis de dolo malo, quæ formulæ continuerunt modum & rationem prohibendi istam calliditatem hominum, & solertiam ad nocendum alijs. Harum etiam fit multa mentio in Oratione pro Q. Roscio. Argumentatur & à legibus civilibus, & iudicijs, quæ sine lege exercebantur. Illis etiam dicit uindicatum fuisse dolum in certis negotijs, ut in tutela, in qua cautū fuit, ne à tutoribus pupilli deciperentur, & in contractibus adolescentum, in quibus si decepti essent adolescentes, puniebantur deceptores lege Lectoria, ita enim est legendum. Nam Q. Lectorius hanc legem tulit. Sic etiam hanc uocem scripserunt Pomponius Lætus, & Aldus Manutius. Fuit etiam dolus prohibitus in iudicijs bonæ fidei, de quibus hæc uerba sunt apud Boetium in sexto libro Commentariorum in Topica Ciceronis. Est enim Iurisconsultorum prouincia priuatarum quæstio causarum, maximeq; in illis negotijs hic causarum locus examinabitur, in quibus bonæ fidei iudicia necitantur. In his enim qui fuerit animus contrahentium quæri solet, qui deprehendi uix poterit, nisi præceden

præcedentibus causis intelligatur. In his igitur iu-
 dicijs, in quibus additur, ut ex bona fide iudicent, id
 est, ubi ita iudices dantur, ut non strictas inter liti-
 gantes stipulationes, sed bonam fidem querant, plu-
 rimis causarum usus est, additur, ut inter bonos be-
 ne agio portet, considerantur mores, inquiruntur
 consilia, statuitur quibus quidq; de causis admini-
 stratum sit. De eadem re, uide Titulum de Actio-
 nibus lib. 4. Institutionum. De iudicio seu arbitrio
 rei uxoriæ scribitur sic in eodem loco. Est autem
 iudicium uxoriæ rei, quoties post diuortium de do-
 te contentio est. Dos enim licet matrimonio constan-
 te in bonis uiri sit, est tamen in uxoris iure, & post
 diuortium, uelut res uxoria peti potest. Quæ qui-
 dem dos interdum his conditionibus dari solebat, ut
 si inter uirū uxoremq; diuortium contigisset, quod
 melius æquius esset, apud uirum remaneret, reli-
 quū dotis restitueretur uxori, id est, ut quod ex do-
 te iudicatū fuisset, melius æquius esse, ut apud uirū
 maneret, id uir sibi retineret: quod uerò non esset
 melius æquius apud uirum manere, id uxor post di-
 uortium reciperet. In quo iudicio non tam boni na-
 tura spectari solet, uerū etiam comparatio bono-
 rum fit, ut nō tam, quod æquū, sed melius, æquiusq;
 est, id sequendum sit. Quæ omnia ex præcedenti-
 bus causis uestigari solent. Nam si uiri culpa diuor-

tium factum est. æquius, melius est, nihil apud uirū
 manere: Si mulieris est culpa, æquius, melius est,
 sextantem retineri. De fiducia hæc extant in eius-
 dem operis eodem libro. Fiduciam uero accepit,
 cuiusq; res aliqua mancipatur, ut eam mancipanti
 remancipet, uelut si quis tempus dubium timens,
 amico potentiori fundum mancipet, ut ei, cum tem-
 pus, quod suspectum est, præterierit, reddat. Hæc
 mancipatio fiduciaria uocatur idcirco, quod fides
 restituendi interponitur. Scæuolæ exemplum con-
 tinet factum boni uiri, & contrarium dolo malo,
 postea reprehenduntur ij, qui à bonitate sapientiam
 separauerunt. Ex ea enim re ortam esse omnem
 hanc calamitatem de simulando, & dissimulando.
 Huic exemplo statim est subiectum aliud dissimile
 unā cum conclusione, & eius amplificatione à le-
 gibus sumpta per collationem, & contentionem,
 iure ciuili constitutum esse, ut uicia indicentur in
 prædiorum uenditionibus, cum hoc non fuerit in le-
 gibus Duodecim tabularum. Ad id declarandum
 est adiectum tertium argumentum. Habet hoc etiā
 exemplum cōclusionem, in qua probat obiter quoq;
 suam sententiam de exemplis præcedentis capituli.
 Atq; ita quartum exemplum annectitur, exemplo
 conclusio, conclusioni amplificatio per contentio-
 nem, amplificationi similitudo, similitudini occupa-
 tio,

tio, in qua iterum totam hanc rem ad ius naturæ ac commodat, et simul ostendit causam diuersitatis in iure naturali et ciuili. facitque ius ciuile genus, ius gentium speciem. Et hoc ideo, quia nasci ex iure naturæ seu gentium debet ius ciuile. Et quanquam ab eo diuersum est, tamen non est ei contrarium. Atque sane, quod Philosophi dicunt de arte, quod imitetur naturam, ita mihi uidetur de iure ciuili recte dici posse, ac debere, quod imitetur naturæ ius. Quam recte autem Cicero ius ciuile fecerit genus, ius gentium speciem, cum sint proprie diuersæ inter se species, non uideo, nec inquirendum in hoc esse arbitror, à me præsertim, et hoc tempore. Cur tamen fecisse nobis uideretur, est dictum. Deinde sequitur alia Occupatio, quod non habeamus perfectam iusticiam, de qua re supra etiam est tractatum. Ibi quoque prædicatur hoc, quod habemus de hac uirtute, quantumuis est exiguum, et non immerito. Non enim essemus homines, sed bestię, si illam quoque uel umbram, uel similitudinem iusticiæ non haberemus. Et hæc omnia sunt expositio quædam superiorum omnium exemplorum, ubi cum dicit leges, quatenus manu tenere res possunt, Philosophi, quatenus ratione et intelligētia, aut hoc significat, ut speciatim uelit intelligi seruitutem, et alludat ad uocabulum mancipiū, de cuius re in proximo exemplo dixerat,

H 5 aut certe

aut certe hoc uult, non tantum in mancipio leges
iudicare dolos, sed magis in omnibus rebus, quas
tenus tamen oculis subiectæ sunt, et manu pre-
hendi possunt, sicut Germanicè quoque dicimus: So
fern mans greiffet und sibet. Item: Gedancken sein
zoll frey. Et hoc sanè est, quod Aristoteles docet
ἡ δὲ πρᾶξις, ἡ δὲ διανοία, ἡ ἐπιστήμη,
nempe illam uersari circa singularia, has uerò cir-
ca uniuersalia. Tota autem Reipublicæ et legum
ratio πρακτικὴ est, id est, indiuidua respicit,
non uniuersalia, quæ sunt intellectus. Sic pulchrè
ad totum exemplum hæc conueniunt, et contem-
tionem, quæ fuit inter Crassum et Antonium pro
iure et equitate. Huc facit, quod sequitur, ratio-
nem postulare, ut nihil insidiosè faciamus. Suprà in
tertio exemplo est uetus figura orationis, et foren-
sis, quæ etiam est usus Cicero in oratione pro Ro-
scio eodem modo: Cur non arbitrum adegeris Q.
Roscium quaero. Boëtius non addit alterum accu-
satum, cum inquit: In urbe arcendæ aquæ arbi-
trum possumus adigere. Et rectè hic Erasimus eam
figuram exposuit. Arbitrum enim accusatiuus pro-
pter præpositionem uerbo additam ponitur, nec
sunt per appositionem coniungendi accusatiui. Bre-
uis ibi quæstio quoque est interiecta, qui sint boni ui-
ri, et quid sit bene agi. Recitatque Sceuolæ de poste-
riore

riore sententiam, & redit statim ad propositum, astutias non debere esse in uita, separatq; malitiam à prudentia, ut supra saepe fecit. Sequitur aliud deinde argumentum à legibus civilibus, & repetit saepe nunc positam conclusionem, in qua omnes actiones referuntur ad ius naturæ. Quod ibi addit de difficultate abstinendi ab iniurijs proposita impunitate, sic alibi dicit: Est enim magna illecebra ad peccandum impunitatis spes. Ad hoc declarandum utitur etiã exemplo, in quo recte Crassum & Hortensium reprehendit. Ita enim docet Mimus: Bis peccas, cum peccandi obsequium accommodas. Simile quiddam & ipse uult, cum argumento ex minore turpitudinem eius facti ostendit. Postea per occupationem repetit reprehensionem eorum, qui separant honestum ab utili, additis etiam malis, quæ ex ea re oriuntur. Repetit etiam præceptum de non fallendo, & si fallere possis impunè & sine molestia aut labore. Opponit etiam exemplum Crassiduari hominis, estq; Antithesis. Definit etiam uirum bonum, & per obiectionem iterum dicit, quid sit utile. Cui obiectioni additum est sextũ exemplum ostendens, quanta res sit esse uirum bonum. Breuem conclusionem habet exemplum, & sequitur deinde argumentum ex Minore, quod est prouerbio autum, & eius expositione. Sequitur hæc obiectio, an non

an non liceat propter magnam utilitatem peccare. Huc etiam accersita sunt duo exempla. Primum C. Marij, de qua re uide Iugurthinum bellum Salu-
stij. Secundum Gratidiani, in quibus ostenditur, uti-
litatem esse præpositam honestati, sed turpiter, et
hoc quidem in conclusione sic satis longa, et ampli-
ficata capite huius partis, et comparatione damni,
quod accipitur amisso nomine boni uiri, cum alijs
omnibus utilitatibus. Et est hic locus uehemens, et
paulo plus habet spiritus, quam præcedentes in hoc
capite habent. Postea alia duo exempla continua ad-
duntur, Cn. Pompeij, et Iulij Cæsaris, quæ osten-
dunt, ab utroque turpissimè omnem honestatem, et
utilitatem publicam, priuatæ utilitati et potentie
prælatam esse. Acerbè autem ambo obiurgantur,
præsertim Cæsar, de quo etiam duo uersiculi ex Eu-
ripidis Phœnissis citantur, latini obiter à Cicerone
facti. Eosdem Suetonius citauit in uita Cæsaris
unà cum hoc loco Ciceronis. Pronunciantur autem
apud Euripidem ab Eteocle nolente habere fratrè
suum consortem regni. Ad hæc etiam exempla usur-
pata est breuis conclusio idem cum præcedentibus
spectans, ac additur amplificatio de iniusta poten-
tia, quam probat non esse utilem, sed potius pern-
ciosam, opponens ei, quæ secum trahat maximam
commoda, ad hunc locum faciunt ea, quæ apud Ma-
crobiū

erobium de Dionysio scribuntur libro primo, capite decimo, in Somnium Scipionis. Accommodat hunc locum ad caput disputationis, ut maius aliquid ad minus. Inde nascitur aliud exemplum contrarium præcedentibus, cuius tamen explicatio idem docet de utili & honesto. Argumentatur autem ibi Cicerò ex causa finali imperiorum. Cum hoc loco postrema huius capituli amplificatio coniungitur, quæ etiam tria exempla habet, & eorum expositio nes, fitq; hic cum opibus honestatis comparatio. Sic per totum hoc longissimum caput nihil aliud agitur quam quod conferuntur uariæ utilitatis partes & species cū honestatis partibus, quæ iusticia & prudentia uocantur. Ac simpliciter ostenditur, ubiq; uincere honestatem debere, utilitatem uero cedere, & dirigi debere honestate.

Plenus est sextus liber.

Nihil aliud in hoc etiam capite, quam hætenus est actum in hoc toto libro, agitur, quanquam alia quadam forma, in principio maxime. Suprà enim in rebus partim factis, partim dictis est monstratū, quod est honestum, id solum, aut maxime omnium expetendum esse, præferendumq; omni utilitati, & nec utilitatem ullam sine honestate habendā esse pro utilitate. Hic uero per quæstiones hoc facit, & eas quidem multas, ac uarias, in quarum una, quod dicit,

dicit, Vinum fugiens, à Grecis uocatur *ἔφεινον*,
ἔφεινον. Conuenit cum his appellationis
 bus etiam uox Germanica, nisi quod minus est pro-
 pria. Est autem, *auffgestanden*. Et significant hæc
 omnia uinum corruptum, siue lentum quiddam ha-
 beat, siue acidum. In hac oratione non, nisi ea, quæ
 nisi dixeris, redhibeatur mancipiū iure civili, abla-
 tiuus iure civili non pendet à uerbo redhibeatur,
 sed ex præcedentis orationis uerbo, dicenda sunt,
 nisi legatur sic: nō ea & c. uoce, nisi, omīssā in prin-
 cipio, sicut legitur in Lugdunensi codice. Verum
 tunc est etiam ponendum punctum interrogatiuum
 post ebriosum, & hæc, non hic in commate, sed hic
 mendacem esse, totaq; hæc oratio erit præcedentis
 expositio. Quod ad sensum attinet, nullum erit di-
 scrimen, utro modo scribas. Non enim mutabitur.
 Aurum millenarium hic significat id aurum, quod
 habet non pondus mille denariorum, sed precium.
 Faciunt autem mille denarij centum aureos Galli-
 cos, Rhenenses centū triginta tres, & tertiam par-
 tem aurei. Sestertium millies, facit Gallicæ monete
 uicies quinquies centena millia, Germanicæ trities
 tercenties, & tricies ter mille, trecetos triginta tres
 aureos, & aurei tertiam partem. Porro similis lo-
 cus ei, qui est hic de pactis, est suprà in primo libro.
 Habent hæc quæstiones & exempla fabulosa conclusi-

fionem

sionem, cui annexa est generalis conclusio primæ partis huius libri, in qua collata est utilitas cum iustitia & prudentia.

Ac de prudentia quidem.

Transitione coniungitur sequens caput cū præcedente. Sic enim rectius distinguuntur capita, nec prior pars transitionis superiori, posterior sequenti est tribuenda. Proponuntur autem hic etiam varia exempla, in quibus uidetur pugnare utilitas cum fortitudine. Primum est fabulosum, à quo per ἀπὸ δὲ 34 transit ad Reguli exemplum primo contrarium. Hoc Reguli factum prolixè tractatur, & defenditur aduersus amicos, & uelut socios utilitatis, aduersarios uerò, aut hostes honestatis. Argumentatur Cicero initio ab ipsius animi præstantis iudicio. Deinde admiscet ipsi expositioni historie duarum obiectionum confutationes, nempe non stultè eum fecisse, ut uideatur, nec ideo, quod non censuerit reddendos esse captiuos, nec ideo, quod etiam hoc fieri in Senatu dissuaserit Et metitur etiam hic rem ex honestate, & publica utilitate. Postea sex obiectiones addit de iureiurando Reguli, in quibus recitat causas, propter quas uidetur non coli, aut seruari debuisse à Regulo iusiurandum. Prima est, Iouem non irasci, hoc est nec punire periuros, nec efficere præmijs seruantes iusiurandum. Secunda

cunda, non magis Iouem laesurum fuisse Regulum, si non seruasset fidem hostibus, quàm laesit seipse, quãdo redijt Carthaginem. Versatur hæc in comparatione pœnarum, aut cruciatuum. Tertia, in turpitudine tantum mali non esse, quantum sit in illis cruciatibus: Et hic est comparatio scilicet malorum, seu cruciatuum, & est cum præcedente cognata. Quarta est ex circumstantia quadam personæ, hostibus non fuisse fidem seruandam, & citatur ad hoc ex Accio Poëta uersus, qui est octonarius. Quinta est inuersio fundamenti huius disputationis Stoicæ, de coniunctione utilitatis & honestatis. Quædam uideri etiam honesta, quæ tamen non sint honesta, sicut ipsi dicant, quod non sint utilia nonnulla, ut maxime uideantur. Sexta, propter magnitudinem res turpes alioqui fieri honestas. Versatur & hæc obiecto in comparatione. His ita expositis, respondet ad singulas obiectiones, seu argumenta aduersariorum iurisiurandi & fidei, quæ sunt magna pars honestatis. Primum argumentum refellit duobus argumentis sumptis, altero ex absurdo, altero ex natura iurisiurandi. Tolli hoc argumento omne iurandum, & non pœnæ metu seruandum esse, uerum per sese, ac definit una iurandum, reuocatq; ad iusticiam, unde significat tacite sic debere colligi:

Omne

Omne honestum est per sese colendum,
 Iusiurandum est honestum,
 Ergo per sese est colendum.

Secundum infirmat uno tantum argumento, quod
 est à natura & ordine bonorum & malorum, tra=
 ctum per quandam concessionem, non esse dolorem
 summum malum, aut ne quidem malum: idq; confir=
 mat tum Philosophorum autoritate, tum Reguli
 exemplo. Debet autem hoc ibi intelligi, turpitudi=
 nem summum esse malum. Nam si uirtus, aut ho=
 nestas est solum aut summum bonum, necesse est ui=
 cium seu turpitudinem esse aut solum, aut extremū
 malum. Eodem modo prorsus confutatur tertium
 argumentum, nisi quod argumentū ex Minore est
 additum, ubi eleganter fit hæc quoq; collatio, id esse
 in animo turpitudinem, quod sit in corpore defor=
 mitas. Significat enim deformitatem turpitudō, sed
 animi fere tantum, Græcis paulò latius patet uoca=
 bulum αἴσχος, & de corpore quoq; dicitur.
 Quartum sic diluitur: Atreus impius Rex pronun=
 ciat apud Accium hunc uersum, nec habendus est
 pro Poëtæ sentētia, quod in fabulis dicitur, ibi enim
 seruitur personæ. Quod cuiusmodi sit, in primo li=
 bro est expositum. Atq; ita argumentum hoc in per=
 sonæ circūstantia uersatur. Docet ibi obiter quoq;
 Cicero, quod iusiurandum, & quibus sit seruandū.

Quod autē hosti datum seruari debeat, fere omnes sentiunt, & ipse Cicero in primo libro supra idem precepit, usque est eodem exemplo. De latronibus adhuc est inter eruditos contentio. Leges nec iubēt, nec prohibent hoc fieri, quanquam generaliter plerumque hæc de nudis promissionibus disputantur, sine iuramento. Quod tamen sic totum est intelligendum, ut sentiamus rem debere licitam, aut non turpem promissam esse. Nam si uel promiseris, uel iuraueris, quod habeat certam turpitudinem, hoc nequaquam est seruandum, neque humano iure, neque diuino. Quanquam interim grauitur peccat is, qui iurat præsertim, & Deum ad rem falsam, aut mendacium adhibet testem. Et quidem Theologi superioris seculi docent, committi peccatum mortale, nisi ab ignorante uerum, aut falsum iuretur. Faciunt etiam differentiam inter mentiri & mendacium, quibus tamen argutijs, præsertim hic nihil opus est. Ponunt præterea duplex iuramentum, alterū assertorium, alterum promissorium, hoc referunt ad res futuras, illud ad præteritas & præsentis, quod non reprehendo, sed tamen aliquid futurum iurari potest sine promissione, saltem falso, ac pro eo, ac ipsi de iuramentis & periurijs disputant. Nam qui sic iurans promittit: Ego sancte iuro tibi, cras pluiturum esse: aut si die Iouis aliquid agere inceperis, feliciter

felicitate hoc euenturum esse, nihil obligatur iure ciuili, nec peierauit, quando hoc non accidit, uel promissione addita. Iure diuino tamen si non obligatur, nihilominus tamen, si hæc non eueniant, periurus fit, aut fortasse tum etiam, quando euenit iuratum. Temeritas enim est, & blasphemia in Deum illa iurare simpliciter, quæ non habeas in tua potestate, aut de quibus non certus sis, fore, ut aut accidant, aut non accidant. Porro non est hoc concedendum quibusdam Theologis saltem ciuilitate, qui docent periurium tantum in intentione obligandi se consistere. Sic enim patefieret magna fenestra hominibus, ad uiolanda pacta, promissa, foedera, & omnis generis contractus, adeoque fides humane societatis uinculum subuerteretur, nec ipsis non turbaretur iuramentum, de non seruandis operibus perfectionis. Notum enim est, quæ uocent opera perfectionis. Nunc si quis iuraret, se seruaturum esse opera perfectionis cum proposito non seruandi, certe faciens esset contra propositum, seu intentionem, ne poneretur obex motioni Spiritus sancti, ut loquuntur. Aut enim essent seruanda, aut relinquenda libera. Utuntur, qui sic docent, ad hoc uerbis S. Augustini, qui dicit in quodam loco: Interest, quemadmodum uerbum procedat ex animo, ream linguam non facit, nisi rea mens sit. Quæ si paulò dexterius

intelligentur, nihil patrocinantur illis, præsertim ad civile periurium. Est itaq; periurium erga Deum uel non facere hoc, quod iurans promiseris, te facturum, uel non esse, quod esse iuraueris, siue hoc sit uerum, siue sit falsum, excepto eo, quod per iustam ignorantiam iuratur. Quanquam non debet seruari, quod turpe sit promissum. Non enim duplicari debet peccatum. Ac sanè pia mens ne quidem ea iurat, quæ uidentur in nostra potestate esse, nisi addita conditione uel expressa, uel intellecta. Illa enim est incertitudo rerum humanarum, ut quæ maximè putamus nobis subiecta esse, ab eis sæpe excidamus. Quod tamen de ijs, quæ promittuntur, intelligi debet. Nam asseri aliquid sine mendacio aut periurio potest, ut cum iuramus Deum esse, Deum iustum esse, item cum iuramus, nos sensisse, quod certo sensimus, aut intelligere, quæ uere intelligimus, hoc est, cum asserimus iuramento illa esse, quæ natura impressit nobis certa, uel Deus ipse mandauit nobis, ut pro certis haberemus, & assereremus. In his tamen etiam posterioribus maximè est fugienda temeritas, & præcipitantia, Ac tutius est sine iuramento illa asserere, nisi aliqua necessitas iurandi nobis imponatur, ut sit in iudicijs, aut etiam alibi. Hinc nata sunt in foro iuramenta ueritatis, & credulitatis. Graue enim est, Deum adhibere testem.

Id quod

Id quod fit in iuramentis nominatim hoc nostro tem-
 pore. Egregie præcipit Isocrates, ubi dicit :
 ὁρκὸν ἐπακτοῦ προσδέχεσθαι διὰ δυνάμει προφά-
 σεις, ἢ σ' αὐτοῦ αἰτίας αἰχρᾶς ἀπολύων, ἢ
 φίλους ἐκ μεγάλων κινδύνων διασώζων.
 ἐνεκα δὲ χρημάτων, μολὼνα θεῶν ὁμότης,
 μήδ' αὖ ἐνοχρεῖν μέλλης, δόξεις γὰρ τοῖς
 μὲν ἐπιτοκῆσιν, τοῖς δὲ φιλοχρημάτων ἔχειν.
 Pertinet hæc totares ad secundum et octauum præ-
 cepta diuina. Quod autem liceat iurare Christia-
 nis in rebus serijs, aut necessarijs, aut ad defensio-
 nem gloriæ diuinæ, et salutem hominum, tum alia
 probant, tum exemplum S. Pauli. Docuit idem Au-
 gustinus his uerbis: Iuramentum faciendum est in
 necessarijs, cum pigri sunt homines credere, quod
 eis est utile. Sed redeamus ad latrones, quibus eti-
 am est seruanda fides non minus, quàm hosti, præ-
 sertim si prius indixerint bellum, id quod plerunq;
 fit nostra ætate. Fortasse non fuerunt talia latroci-
 dia, cum Cicero uiueret, aut adhuc fortasse in alijs re-
 gionibus non sunt. Nec recte possunt dici latroci-
 dia, sed uera bella sunt. Quod autè à ueris latroni-
 bus extortum est iusiurandum, id ius ciuile non co-
 git seruare, imò non habet aliquando magis pro iu-
 ramento, quàm quod est aut impossibile, aut rem-
 turpem continet. Dicit enim metum cadere etiam in

constantem uirum, id est, posse adigi uirum constantem proposito uel capitis, uel alio magno periculo, aut iuret contra, quam faceret extra periculum posuius, & quidem hoc non tantum de iuramento, quod à latrone, sed quod à quouis alio extorquetur, intelligendum est. Theologi sentiunt contra, seruandū esse tale quoque iuramentum, quanquam non cogendus sit is, qui iurauit, ad seruandum, sed monendus, ut seruet, id est, sine peccato non posse non seruari tale iuramentum, nisi tamen res illicita, aut peccatū sit iuratum. Tunc enim non debet seruari, quia adderetur aliqui peccatum peccato. Vbi manet hic intentio? quam si quis aliam ab eo, quod uerbis iuratur, habeat, necesse est, non ex eo pendere periuriū, aut in tali causa committi periurium, siue, quod iurasti, serues, siue non serues. Et hoc omnino fieri putato, cum ad Deum refertur ista res. Tale fuit iuramentū Saulis, propter quod uoluit filium suum Ionathā interficere: & Dauid sic iurauerat se occisurum esse Nabal, cum omnibus suis, & recte fecit, quod non seruauit iusiurandum, retractus ab instituto per Abigail uxorem Nabal. Philosophi propius ad Theologorum sententiam accedunt, quam ad Iurisconsultorum sententiam. Docent enim honeste faciendum esse cum quantocumque periculo aut damno. Iam si honestum est stare pactis & conuen-

tis, ut

tis, in quibus non est aliqua turpitudine, aut dolus,
 multo magis seruari debent iuramenta, in quibus
 etiam à coactis promissum est, quod sine turpitudi-
 ne seruari potest. Nam, quod iurisperiti dicunt,
 metum cadere in uirum constantem, Philosophi qui
 dem etiam concedunt, saniores præsertim, ut sunt
 Peripatetici, uerum, paulo aliter, cum docent, non
 debere sine metu esse hominem, sed debere medium
 seruare in metu, id est, non committere, ut metu uel
 periculo mortis cōtra honestatē faciat. Quare po-
 tius mors perpetiendā erat, q̄ iuranda res turpis,
 aut hoc, quod non uelles seruare. Atq; ita quidem
 faceret uir fortis. Sed quia magna est imbecillitas
 nostræ naturæ, ut ad nostra opera & religionem
 redeam, facile potest & in talibus rebus, sicut in
 alijs etiam, labi, & errare homo. Quod cum acci-
 derit, non tamen debet propterea desperare, sed
 redire in uiam, & pœnitentiam agere. Est enim
 unum de illis peccatis, quæ ignoscit Deus, seu ut scri-
 ptura loquitur, in filium est peccatum, non in spiri-
 tum sanctum. Quanquam debemus ipsi nobis resi-
 stere, aut potius orare Deum, ut det nobis animum,
 & constantiam contra istiusmodi peccata. Illam
 etiam infirmitatem, aut tantam uim affectuum in
 hominis natura iurisperiti, ut prudentes homi-
 nes, & multa edocti usu rerum intellexerunt, eoq;

I 4 respexerunt,

respexerunt, cum disputauerunt, metum cadere
etiam in uirum constantem. Hæc fere habui, quæ
de iureiurando annotarem hic obiter, quod Cicero
nis sententia sic melius intelligi posse uidebatur, et
quod res magna est, et in qua procliuè est commit
ti grauißima peccata, quæq; uarios prætextus habe
re potest. Nunc redeo ad propositum. Cicero in
hac quartæ cauillationis refutatione utitur hoc Syl
logismo, non tamen continuatis, et Dialectico ordi
ne positis partibus:

Iuramentum hosti est seruandum,

Regulus dederat hosti iuramentum,

Ergo debuit seruare hoc iuramentum.

Citatur etiam ibi uersiculus ex Euripidis Hypolito
Latine factus, quem copiose est imitatus Ouidius in
Epistolis, ubi dicit:

Quæ iurat mens est, nil coniurauimus illa.

Illam fidem dictis addere sola potest.

Consilium, prudensq; animi sententia iurat,

Et, nisi iudicij, uincula nulla ualent.

Pertinet huc tota illa fabula. Adduntur postea duo
exempla ex Romana historia, quibus Maior Syllo
gismi præcedentis probatur. Prius extat apud Li
uium in nono libro primæ Decadis, Secundum in 5.
Epitome Flori. Habet hoc etiam amplificationem
à contrario facto Q. Pompeij scilicet, cuius fit men
tio in

tio in. 54. Epitome Flori. Confutatio quinti argu-
 menti est negatio causæ iurisiurandi, cui annexa est
 obiectio de profectioe. Poterat enim uideri ex me-
 tu quodam profectus esse Romam. Ad eam sic res-
 pōdet, cum quadam obiurgatione, ut iudicaretur
 causa per Senatum ipso suatore, ideo profectum
 esse. Sextum argumentum reuocat rem ad funda-
 mentum disputationis cum reprehensione sermonis
 non fieri, sed esse honestum, quod ualde sit utile,
 atq; omittit, quod inde uolebant colligi, manere in
 patria, esse domi suæ cum coniuge, cum liberis, &
 alia, quæ suprâ sunt recitata, esse magnas utilitates,
 propterea etiam honesta fieri, nec Regulū contra
 has suas tantas utilitates debuisse facere. Ad hoc ta-
 men sub initium Historiæ respondet. Elegans locus
 est de hac re apud Gellium libro primo, capite ter-
 tio. Postremo laudat hoc Reguli factum Cicero, per
 quamdam comparisonem partium duarum, quod
 censuit non reddendos esse captiuos, & seruato iu-
 reiurando reuertit Carthaginem, ostenditq; exem-
 plis, quæ sita fuerit reuerentia ueterum Romanorum
 erga iusiurandum. Tota historia Manlij extat apud
 Lium in septimo & octauo libris primæ Decadis,
 Quod exemplum est superiori contrarium, docet
 tamen idem, quod ad Senatus iudicium attinet,
 accommodaturq; factum illorum decem legatorum

ad pugnam, quæ uidetur esse inter prudentiam et utilitatem, quod supra plenius est explicatum. Porro tota historia de captiuis non reddendis publicè refertur ad præsentem collationem, quæ est inter utilitatem et fortitudinem.

Restat quarta pars.

Hactenus est utilitas in hoc libro comparata cū prudentia, iusticia, et fortitudine. Iam incipit etiā comparari cum modestia, quarta honestatis parte. Sicut autē in præcedentibus partibus est ostensum, quod magna sit utilitatis cognatio cū ipsis, quodq; non sint habenda pro utilibus ea, quæ cum una illarum pugnent, ita hic ostenditur, quanta sit eius cognatio cū modestia et continentia, similibusq; uirtutibus, quas omnes una appellatione uenire Cicero ni supra satis est indicatum, nec esse quicquam iudicandum utile, quod his uirtutibus sit contrarium quantuncunq; speciem habeat utilitatis. Et est sanè ea cognatio inter utile et honestum, et illas uirtutes, quæ est inter genus et species. Siquidem idem sunt utile et honestum, ut uult Cicero, idq; initio huius libri disputauit. Ac tamen si præcipue Cicero hoc docet, nihil esse pro utili habendū, quod non sit honestum, uidetur simul tamen probare tanquam coniunctionem illam honesti et utilis. Nam quod conuenit ita cum omnibus partibus aut speciebus alius

cuius

cuius totius aut generis, ut idem sit cū eis, necesse est idem quoq; esse cum toto aut genere. Quamquam Cicero alia forma utitur: Nihil, inquit, cū omnibus partibus honesti, seu cum ipso honesto pugnans est utile, ergo, nihil quod est utile, pugnāt cū honesto. Sed neq; ex primo sequitur prorsus hoc: Omne honestum est utile: neq; ex secundo illud: Omne utile est honestum. Quia non sequitur necessario uel ad negationē alicuius de contrario eius affirmatio de altero contrario, uel ad negationem contrarij de aliquo affirmatio alterius contrarij. Sed omittamus hæc, & putemus sanè Ciceronem priorem partem disputare. In hoc loco sumit Cicero uoluptatem, quam homines habent pro magna utilitate, & cū ea comparat honestatem sic ut doceat uoluptatem non esse rem utilem. Ita autem hoc probat:

Nihil, quod est contrarium Modestiae, utile est.

Voluptas est contraria Modestiae,

Ergo non est utilis uoluptas.

Minor est probata ab officijs uirtutum sumpto argumento, amplificatq; longa infectione Epicuri, & similium Philosophorum, qui aut uoluptatem summum bonum statuerunt, aut uirtutem conium=etam cū uoluptate, & conatur demonstrare, quantam ruinam honestatis & omnium uirtutum hæc doctrina secum trahat. Ego supra satis ostendi. quæ
sit de

sit de uoluptate Aristotelis sententia, nec satis caute, uel nimis Stoicè facere Ciceronem, qui uoluptatem contrarium uirtutis ponat, & ne quidem inter bona uelit numerari. Profecto Epicurus non habuit omnino nullam causam, cur uoluptatem censuerit esse bonum, & quidem summum: quem tamen hic non defendo, & de hac re alibi copiosius disputamus fortasse. Quæ hic de fine bonorum & malorum obiter sunt exposita à Cicerone. fusiſſimè disputata sunt ab eodem in quinto libro de Finibus bonorum & malorum.

Habes à patre munus.

Totum opus hic concluditur, & repetita sunt ferè omnia, quæ hic dicuntur ex præfatione primi libri. Sunt autem commendatio operis, & adhortatio ad lectionem eius. Item occupatio de diuersitate suæ sectæ, & Cratippi sectæ. Obseruandum est, quod in fine subiungit superlatiuo comparatiuum, & quidem maius quiddam illo significantem contrà, quàm pro graduum natura, pro consuetudine tamen latini sermonis. Sic etiam est locutus Quindius in nono libro Transformationum.

Sed quæ cum tibi sit iunctissima, iunctior esse Expetit, & uinclo tecum propiore ligari. Elegans est omnino formula orationis, & magnum quendam impetum ac uehementiam habet.

Hæc fere

Hæc fere uolui & potui scribere hoc tempore, non tam, ut qualemcūq; lucem afferrem huic opusculo Ciceronis, quod tamē dignum est omnino, in quo ornando & illustrando, ac commendando adulescentibus omnes studium, atq; operam aliquam ponant, quā ut ostenderem studiosis talium rerum, quomodo congruerent hi Ciceronis libri cum Aristotelis libris τῶν ἠθικῶν, simulq; commonescerem eos, ex fontibus illa tandem scholasticos etiam haurire debere. Gratius enim, ut inquit Poëta, ex ipso fonte bibuntur aquæ. Et dignus est Aristoteles, quem uelut exemplum sanæ & expeditæ doctrinæ habeamus. Quamquam non uelim uideri hoc dicere ad extenuandas Ciceronis laudes, quem scimus, & gratissimo animo recordamur, non pauca priscis & melius, & elegantius docuisse. Atq; uinam haberet iste auihor paulo plures & diligentiores lectores. Quod tamen hoc seculo propemodum accidisse uideo, licet nunc iterum hoc incipit agi, ut inquinemur illa uetere barbarie. Quid dico, ut iterum inquinemur, hoc agi? Nondum illud cœnum totum abstersimus, & uix tandem agnoscere potuimus, ac serius, quā agnouimus perfectē barbariæ, & totam, hoc enim est perfectē, ut puto, agnosceret, quod malum & pestiferū est, exterminauimus, & quasi in exiliū, ut iam dudū est merita, egimus,

elegan

elegantiarum literarum iterum fere nos obliuio et
 satietas cœpit. Quod cur accidat nobis Germani;
 utinā sim falsus, non uideo, nisi quod similes habent
 labra lactucas, et facile nobis tedium, talium præ-
 sertim rerum, irrepere solet. Sed reuoco me ad fi-
 nem, ad quem tendit nostra oratio. Nos Commenta-
 rios conscripsimus et ædidimus, tum eorum gratia
 quæ nunc indicaui, tum, ut periclitaremur nostrum
 ingenium, atque ex multorum iudicio disceremus,
 quantum de nobis ipsi deberemus sentire iam, et
 in posterum sperare, imitati in hoc Apellem, et
 alios bonos artifices, qui non uoluerunt ex unius,
 aut alterius pendere iudicio, sed multorum audire
 sententias. Nam, ut docet Hesiodus, φῆμιν οὐτίς
 πᾶσι παρ' ἀπὸ πάντων, ἅντινα πολλοὶ λαοὶ
 φημίζουσι, θεὸς οὐτίς δὲ καὶ ἀντὶν. Quod
 si animaduertam non displicuisse hunc meum labo-
 rem ijs, qui uersantur in discendis nostris literarijs
 artibus, non leuis mihi fuerit stimulus additus ad
 alia lucubrando, et fortasse, ut solet diem dies do-
 cere, meliora. Reliquum est hoc, ut Lectores ro-
 gem, ne sint iniqui huius mei facti iudices, ac mea
 minerint fauendum esse potius conanti-
 bus aliquid honeste, quam
 obstandum.

F I N I S.

ERRATA.

Folio	Linea	Lege
27	23	ὅπως
29	22	κ' ἀκρίβο
42	6	prespicere
43	9	effectus
50	21	ὁμοδολοῦσιν
53	22	in Cicerone
74	14	ἐξ
75	10	uberioris
108	14	pruatum

Hæc sunt Amice lector, quæ inter relegendum
 obseruauimus, quibus autoris sententia periclitari
 uidebatur, cætera quæ tu oculatioꝝ fortasse
 animaduertes, paucula opinor & le=
 uiuscula, candidè corrigito,
 & Vale.

ARGENTORATI APVD.

CRATONEM MYLIVM

MENSE SEPT.

ANNO

M. D, XXXIX.

